سُوْرَةُ الْاَحْقَافِ مَكِّيَّةٌ وَّهِيَ خَمْسٌ وَّثَلٰثُوْنَ اٰيَةً وَّاَرْبَعُ رُكُوْعَاتٍ

سورت احقاف مکہ ماں نازل ہوئی تے اس ماں پنتری آیت اور چار رکوع ہیں

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

شروع اللہ تعالیٰ غا ناں ناڵ جہڑو بے بہا مہربان مچ رحم آڵو ہے

حٰمٓ ① تَنْزِيْلُ الْكِتٰبِ مِنَ اللّٰهِ الْعَزِيْزِ الْحَكِيْمِ ②

(١) یاہ کتاب اللہ تعالیٰ غی طرفوں نازل کی گئی ہے جہڑو زبردست ہے حکمت آڵو ہے

مَا خَلَقْنَا السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَاۤ اِلَّا بِالْحَقِّ

ہم نے اسماناں ناں تے زمین ناں اور انھاں دواں غا بشکار غی ساری چیزاں ناں برحق

وَاَجَلٍ مُّسَمًّى ؕ وَالَّذِيْنَ كَفَرُوْا عَمَّاۤ اُنْذِرُوْا مُعْرِضُوْنَ ③

تے اک معین مدت واسطے ہی پیدا کیّو ہے؛ تے کافراں نے اس چیز تیں منہ موڑلیّو ہے جس تیں یہ خبردار کیّا گیا ہیں

قُلْ اَرَءَيْتُمْ مَّا تَدْعُوْنَ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ اَرُوْنِيْ مَاذَا

(اے نبیؐ) تم فرمادیو: جے تکو تے سہی جھاں غی تم اللہ تعالیٰ ناں چھوڑ غے عبادت کریں متّاں دسو! انھاں نے

خَلَقُوْا مِنَ الْاَرْضِ اَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِى السَّمٰوٰتِ ؕ

زمین غی کہڑی چیز پیدا کی ہے یا اسماناں ماں انھاں غی کائے سانجھ ہے

اِیْتُوْنِيْ بِكِتٰبٍ مِّنْ قَبْلِ هٰذَاۤ اَوْ اَثٰرَةٍ مِّنْ عِلْمٍ اِنْ

اس توں پہلاں غی کائے کتاب میرے کوڑے لیاؤ! یا کوئے ہور علم (لیاؤ) جہڑو چلیو آتو وہے

كُنْتُمْ صٰدِقِيْنَ ④ وَمَنْ اَضَلُّ مِمَّنْ يَّدْعُوْا مِنْ دُوْنِ

جیکر تم سچا ہیں (٢) تے اس تیں زیادہ گمراہ کوڑ وہے غو جہڑو اللہ ناں چھوڑ غے اساں اگے

اللّٰهِ مَنْ لَّا يَسْتَجِيْبُ لَهٗۤ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ وَهُمْ عَنْ دُعَآئِهِمْ

دعا کرے جہڑا قیامت توڑی انھاں غی دعا غو جواب نیہنہ دے سکتا؛ تے انھاں ناں ان غی دعا غی کائے

غٰفِلُوْنَ ⑤ وَاِذَا حُشِرَ النَّاسُ كَانُوْا لَهُمْ اَعْدَآءً

خبر ہی نیہنہ ؛ تے جسویلے لوک کٹھا کیّا جیں غا ویہہ انھاں غا دشمڑ ہوجیں غا

(١) آیت ۲۱؍ماں قوم عاد غو ذکر ہے جہڑی یمن تے عمان غے بشکار حضرموت غے نیڑے رہ تھی اس جگہ غو ناں قرآن نے ''احقاف'' لیو جس غو لفظی ترجموں ہے ''پہاڑاں ہاروں ریت غا ٹھیرا'' اسے ور سورت پاک غو ناں ''سورت احقاف'' ہے۔ یاہ سورت پاک وی مکی ہے تے آیت ۲۹؍ تیں جنّاں غا قرآن سنڑ غو قصو بیان ہویو ہے۔ جہڑو صحیح روایتاں غے مطابق طائف غا سفر تیں واپس آتاں پیش آیو تھو اسے تیں علماء اس گل غو اندازو لانویں جے یاہ سورت پاک ہجرت تیں کوئے ترے سال پہلاں نازل ہوئی ہے۔ یاہ اس زمانہ غی گل ہے جد حضرت غی غمخوار بیوی مائی خدیجہؓ تے چاچا ابو طالب غی وفات ہوگئی تھی، مشرک پہلاں تیں زیادہ دلیر ہو گیا تھا، رحمتِ عالم ﷺ نے اللہ غا دین غی تبلیغ واسطے طائف غو سفر کیّو تھو ورُت غا متکبر مقدم وی مچ بد اخلاقی ناڵ پیش آیا تھا۔ اسا حالات ماں اس سورت پاک ماں اک پاسے تے رحمتِ عالم ﷺ ناں مُچ تسلی دتی گئی ہے، جنّاں غا اسلام قبول کرن غو واقعو سنا غے یوہ حوصلو دتو ہے کہ تم دلگیر نہ ہوا انسان تے انسان! تھارو دینڑ تے جنّ وی قبول کریں غا، پہلا دو رکوع ماں توحید، رسالت تے آخرت غا برحق ہوڑ غیں کیئں کیئں دلیل بیان فرمائیں فر تیجا رکوع ماں حضرت ہودؑ غی تبلیغ تے انھاں غی نافرمان قوم ''قوم عاد'' غی نافرمانی اور تباہی غو ذکر کر غے مشرکاں ناں درڈیو گیو ہے، جے دیکھو! اللہ غاں پیغمبراں غی مخالفت غو کے نتیجو نکلے فر ہور نافرمان قوماں غی تباہی غو مختصر ذکر کر غے مشرکاں ناں صاف صاف کہیو گیو ہے جے انھاں لوکاں نے وی تھارا ہاروں ہی خدا ناں چھوڑ غے باطل معبود بنّا لیا تھا ور خدائی عذاب آیو فر انھاں ناں کوئے باطل معبود نظر وی نیہنہ آیو، لہذا اجیکدے تم شرک تیں باز نہ آیا تاں تھارو وی یوہی حشر وہے غو تے تمناں وی کوئے خدا غا قہر تیں بچا نیہنہ سکسے۔

(٢) یعنی زمین اسمان تے انھاں غے بشکار غی یاہ کائنات بے مقصد پیدا نیہنہ ہوئی بلکہ اس غو اک مقصد ہے تے وہ انساناں غی فرمانبرداری اور نافرمانی غو امتحان لینڑوں ہے، دوجے یاہ ساری کائنات اک خاص معین وقت توڑی چل رہئی ہے فر چھیکڑ اک تہاڑے چانڑ چک اس نظام نے تباہ ہوغے ات اک دوجو ہی نظام قائم ہو جانڑوں ہے تانجے انسان غی اس ازمائش غو نتیجو ساراں غے باندے آجئے۔ تے ہر کسے ناں اپنّاں کیّا غو بدلو لبھے۔ ور یاہ ہی گل جد کافر لوکاں ناں دَسی جئے اور اُنھاں ناں آخرت غا اس نتیجہ تیں ڈرایو جئے ویہہ اس تیں منہ موڑ لیں، سُنّی اَن سُنّی کر دیں، فر اللہ اساں نافرمان مشرکاں ناں فرماوے ذری ٹھنڈا دل ناڵ غور فکر کرو ہاں! اللہ تعالیٰ نے یاہ زمین اسمان اور یاہ ساری جیا جون پیدا کی ہے کیوں! جھاں ناں تم اللہ تعالیٰ تیں علاوہ معبود سجھیں، انھاں اگے دعا منگیں، انھاں غی عبادت کریں تے انھاں ناں حاجت رواء سمجھیں انھاں غی وی زمین اسمان غا پیدا کرن ماں کجھ شرکت ہے! نھاں نے وی زمین اسمان اور باقی جیا جون بچوں کائے چیز پیدا کی ہے؟ بالکل نیہنہ!! انھاں نے اک چیز وی پیدا نیہنہ کی بلکہ مچھر غو اک کھم وی نیہنہ بنّا یو، جیکر تم سچا ہیں تاں قرآن پاک تیں پہلی کسے اسمانی کتاب غی دلیل پیش کرو! یا اسمانی کتاباں غی کائے دلیل نیہنہ لیا سکتا فر پشلاں پیغمبراں غی روایت بچوں کائے سچی پکی سند آڵی روایت پیش کرو! تے جد تم عقلی، نقلی کسے راغی کائے دلیل پیش نیہنہ کر سکتا فر بجنڑ دلیل تیں کسے ناں خدا غی خدائی ماں کس را شریک کریں۔!

(٣) یعنی جد مشرکاں کولے عقلی یا نقلی کسے قسم غی کائے دلیل نیہنہ ،فراس تیں بعدوی جھڑا لوک اللہ تعالیٰ تیں بجنؔ اُنھاں اگے دعا منگیں تے اُنھاں اگے فریاد پہچاویں جھڑا قیامت توڑی انھاں غی پکارتے انھاں غی دعا غوکوئے جواب نیہنہ دے سکتا۔ بلکہ اُنھاں ناں اس راغی دعاواں تے پکاراں غوکجھ پتو ہی نیہنہ ہوتو، اور یاہ تے دنیا غی گل ہے۔ باقی آخرت ماں تے یہ اپنٔی عبادت کرن آلاں غی مدد کے کریں غا! اُت تے یہ باطل معبود اپناں پجاریاں غا دشمن ہوجیں غا تے انھاں غی عبادت تیں صاف نمکر جیں غا۔ سگوں اعلان کردیں غا جے ’’تم تے مھاری عبادت کریں ہی نیہنہ تھا‘‘ (سورت قصص آیت ۶۳) فروی جھڑو اللہ تعالیٰ ناںؔ شرک کرغے اساں باطل معبوداں غی عبادت کرے، اس تیں بڑو گمراہ کونؔ ہوسکے!۔

وَكَانُوْا بِعِبَادَتِهِمْ كٰفِرِيْنَ ۝٦ وَاِذَا تُتْلٰى عَلَيْهِمْ اٰيٰتُنَا

تے ویہہ انھاں غی عبادت تیں سروں ہی نمکر جیں غا (٣) تے جسویلے مھاریں صاف آیت انھاں ناں پڑھ غے

بَيِّنٰتٍ قَالَ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا لِلْحَقِّ لَمَّا جَآءَهُمْ هٰذَا

سنائی جیں تاں کافر لوک سچی گل ناں جسویلے واہ انھاں کولے آگئی کہدیں : جے یوہ تے

سِحْرٌ مُّبِيْنٌ ۝٧ اَمْ يَقُوْلُوْنَ افْتَرٰىهُ قُلْ اِنِ افْتَرَيْتُهٗ

باندے باچھڑ جادو ہے؛ کیوں! ویہہ یاہ کیہنہ: جے نبیؐ نے یوہ پلّے تیں بنالیّو ہے؛ تم فرمادیو کہ جے میں یوہ پلّے تیں بنالیّو ہے

فَلَا تَمْلِكُوْنَ لِيْ مِنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا هُوَ اَعْلَمُ بِمَا تُفِيْضُوْنَ

تاں تم مناں اللہ تعالیٰ تیں بچانؔ غو کجھ اختیار نیہنہ رکھتا؛ تم اس غا بارہ ماں جھڑیں گل بنانویں وہ انھاں ناں خوب

فِيْهِ كَفٰى بِهٖ شَهِيْدًا بَيْنِيْ وَبَيْنَكُمْ وَهُوَ الْغَفُوْرُ الرَّحِيْمُ ۝٨

جانٔے ؛ وہ ہی میرے تے تھارے بشکار گواہی واسطے کافی ہے تے بڑو بخشن آلو مچ مہربان ہے (٤)

قُلْ مَا كُنْتُ بِدْعًا مِّنَ الرُّسُلِ وَمَآ اَدْرِيْ مَا يُفْعَلُ

تم فرمادیو: جے ہوں کوئے اوپرو رسول نیہنہ ہوں تے ہوں نیہنہ جانٔو جے میرے ناںؔ کے کیّو جئے

بِيْ وَلَا بِكُمْ اِنْ اَتَّبِعُ اِلَّا مَا يُوْحٰٓى اِلَيَّ وَمَآ اَنَا اِلَّا نَذِيْرٌ

غو؛ تے تھارے ناںؔ کے کیّو جئے غو ہوں تے بس اسّے ور چلوں جھڑو میرے دروحی کیّو جئے اور ہوں تے بس صاف صاف

مُّبِيْنٌ ۝٩ قُلْ اَرَءَيْتُمْ اِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ وَكَفَرْتُمْ

ڈران آلو ہی ہوں (٥) (اے نبیؐ) تم فرمادیو: جے تکو تے سہی! جیکر یوہ (قرآن) اللہ غی طرفوں وہے تے تم اس ناں نہ

بِهٖ وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِّنْۢ بَنِيْٓ اِسْرَآءِيْلَ عَلٰى مِثْلِهٖ فَاٰمَنَ

منتاویں اور بنی اسرائل بچوں اک گواہ نے اسے جسی (کتاب) غی گواہی دتی وہے فروہ ایمان وی لے آیو وہے

وَاسْتَكْبَرْتُمْ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظّٰلِمِيْنَ ۝١٠ ع

تے تم نٔے تکبر کیّو وہے؛ (فر تھارا ظالم ہونؔ ماں کے شک ہے) یقیناً اللہ ظالم لوکاں ناں ہدایت نیہنہ دیتو (٦)

وَقَالَ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا لِلَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَوْ كَانَ خَيْرًا مَّا

تے کافر لوک ایمان آلاّں واسطے کیہنہ : کہ جے یوہ (دین) چنگو ہوتو تاں

(٤) یعنی قرآن پاک غی اثر دار آیتاں آگے لاجواب ہوغے کیہنہ یوہ جادو ہے یعنی حقیقت تے کجھ نیہنہ وردلاں ماں جادو ہاروں اس غو اثر ہو جئے۔ فر دو قدم ہور اگے بدھ غے کیہنہ کہ اصل ماں یہ تم پلّے تیں بنا غے اس ناں اللہ تعالیٰ غو کلام دس رہیا ہیں۔ اللہ پاک اپناں حبیب ﷺ ناں اُنھاں غا اس الزام غو جواب اس را دینؔ غو حکم دئے کہ چارے قضاء جیکدے کِدے تھاری یاہ گل سچ ہی من لی جئے کہ ہوں یوہ کلام پلّے تیں بنا غے اللہ تعالیٰ غو دس رہیو ہوں، تے نبوت غو چھوٹھو دعوو کر رہیو ہوں تا نجے میرے آسیں پاسیں لوک کٹھا ہوجیں، ور تم یاہ گل کیوں نیہنہ سوچتا کہ اتنوں بڑو جرم کرغے تے اللہ تعالیٰ ناں ناراض کرغے مناں لبھے غو کے؟ کیوں! اس جرم ور جد اللہ میری پکڑ کرنی چاہوے غو اس ویلّے تم مناں اس غی پکڑ تیں بچا سکیں غا؟ فر جس بندہ ناں تم چالیؔ سال توڑی مچ سچو کہتا رہیا ہیں اج چانؔ چک تم اس غا بارہ ماں یاہ گل کہڑا منہ ناںؔ کیہنہ ویہہ اللہ وراسو کوڑ لانؔ لگ گیا ہیں! فر فرمایو: مھارے تھارے بشکار اللہ تعالیٰ ہی غی گواہی سُدّی ہے تے وہ اپناں علم غے مطابق گواہی دے رہیو ہے جے یوہ اس غو سچو کلام ہے ناںؔ ہی وہ تمناں وی خوب جانٔے کہ تم کسی جاہل پونٔاں غی گلاں ماں لگا واہیں لہذا وہ آپ تھارے ناںؔ مُک لئے غو۔ ہاں! جے تم ہُنؔ وی باز آجیں تاں اس غو در کھلّو ہے۔ وہ غفور رحیم ہے وہ تھارا پشلا گناہ معاف کرغے تمناں اپنٔی رحمت ماں لے لئے غو۔

(٥) اس آیت پاک غی تفسیر کیئں طرح کیگئی ہے جھڑی تفسیر غی کتاباں ماں موجود ہے وراسان انداز غی واہ تفسیر ہے جس غا بارہ ماں یوہ خیال ہے جے اس انداز ور تفسیر امام ضحاکؒ نے کی ہے۔ جس غو نچوڑ یوہ ہے جے ہوں نہ تے کائے اسی اوپری گل لے غو آیو ہوں جھڑی میرا تیں پہلاں پیغمبراں نے کدے پیشن گوئی نیہنہ کی تے نہ ہی میری اپنٔی ذات اوپری ہے بلکہ ہوں وی اسے را اللہ غو پیغمبر ہوں جس را پشلا پیغمبر گذر یا ہیں۔ تے ہوں پشلاں پیغمبراں غی پیشن گوائی غے مطابق ہی اللہ غو آخری نبی ہوں، تے ہوں صرف اللہ غی وحی ور ہی چلوں تے اسے ور عمل کروں باقی مناں اپناں آپ تیں تے نہ اپناں بارہ ماں یوہ پتو ہے کہ آئندہ میرے ناںؔ کے وہے غو تے نہ تھارا بارہ ماں کجھ علم ہے کہ تھارے ناںؔ آئندہ کے وہے غو بس وحی غے ذریعہ ہی جو کجھ حکم آوے ہوں وہ ہی جانٔوں تے اسے ور عمل کروں اور میرو کم تے بس صاف صاف اگاہ کردیٔوں ہے۔

(٦) یاہ گل اس تیں پہلاں سورت شعرٰی آیت ۱۹۷/ ماں وی گذرگئی ہے کہ عرب غا مشرک اہلِ کتاب خاصکر غے یہودیاں ناں مُچ پڑھیا لکھیا سمجھیں تھا، تے جس گل غی تصدیق اہلِ کتاب کرچھوڑیں تھا اس گل ناں بہت پکی سگوں بالکل سچی سمجھیں تھا، رحمتِ عالم ﷺ غا بارہ ماں وی انھاں نے کیئں واری اہلِ کتاب ناں، پچھیو تھو، فرکجھ اہلِ کتاب نے تے انھاں غی زبانی نبی پاک ﷺ غیں صفت سُنؔ غے صاف کہدتو کہ بالکل یہ ویہہ ہی اللہ غا آخری پیغمبر ہیں جھاں غی پیشن گوئی مھاریاں کتاباں ماں کی گئی ہے جس را کہ ورقاء ابن نوفل نے پہلی وحی نازل ہونؔ ور ہی اس غی تصدیق کردتی تھی۔ تے کیئں واری اس را ہووو کہ اہلِ کتاب نے مشرکاں ناں کُجھ سوال دتا جے تم انھاں کولوں یہ یہ گل پچھو جیکدے ویہہ یہ گل دس چھوڑیں تاں سمجھ جاؤ کہ ویہہ خاتم الانبیاء (ﷺ) ہیں جس را کہ انھاں نے حضرت یوسفؑ غو تے اصحاب

سَبَقُوْنَآ اِلَيْهِ ؕ وَاِذْ لَمْ يَهْتَدُوْا بِهٖ فَسَيَقُوْلُوْنَ هٰذَآ

یہ مھارا تیں پہلاں اس ورنہ آتا تے جدا انھاں ناں اس قرآن تیں ہدایت نصیب نیہنہ ہوئی ہݨ ویہہ کہہ دیں غا

اِفْكٌ قَدِيْمٌ ⑪ وَمِنْ قَبْلِهٖ كِتٰبُ مُوْسٰٓى اِمَامًا وَّرَحْمَةً ؕ

جے یوہ تے پرانٛوں چھُوٹھ ہے؛ تے اس تیں پہلاں موسیٰؑ غی کتاب (لوکاں واسطے) رہنمائی کرن آلی تے رحمت تھی

وَهٰذَا كِتٰبٌ مُّصَدِّقٌ لِّسَانًا عَرَبِيًّا لِّيُنْذِرَ الَّذِيْنَ

تے یاہ کتاب اس غی تصدیق کرن آلی ہے ؛ عربی زبان ماں ہے تانجے ظلم کرن آلاٛں ناں

ظَلَمُوْا ۖ وَبُشْرٰى لِلْمُحْسِنِيْنَ ⑫ اِنَّ الَّذِيْنَ قَالُوْا رَبُّنَا

ڈرا وہے، تے نیکوکاراں واسطے خوشخبری ہے (۷) بلاشبہ جنھاں نے کہیو : جے مھارو رب تے بس

اللّٰهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوْا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُوْنَ ⑬

اللہ ہی ہے، فر ویہہ اس گل ور قائم دائم رہیا؛ اساں لوکاں ناں تے نہ کوئے ڈر وہے غو، تے نہ ویہہ غمگین ویں غا

اُولٰٓئِكَ اَصْحٰبُ الْجَنَّةِ خٰلِدِيْنَ فِيْهَا ۚ جَزَآءًۢ بِمَا كَانُوْا

یہ لوک جنتی ہیں یہ سدا اسے ماں ریہنہ غا یوہ بدلو وہے غو انھاں کماں غو جہڑا ویہہ

يَعْمَلُوْنَ ⑭ وَوَصَّيْنَا الْاِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ اِحْسٰنًا ؕ حَمَلَتْهُ

کریں تھا (۸) تے ہم نٛے انسان ناں اپناٛں ماں باپ ناٛل نیک سلوک کرن غو تاکیدی حکم کیّو؛ اس غی ماں نے اس

اُمُّهٗ كُرْهًا وَّوَضَعَتْهُ كُرْهًا ؕ وَحَمْلُهٗ وَفِصٰلُهٗ ثَلٰثُوْنَ

ناں تکلیف چَہل غے شکم ماں رکھیو؛ تے تکلیف چَہل غے وہ جمیو؛ تے اس غو شکم ماں رہنٛوں اور ددھ چھڑکانٛوں

شَهْرًا ؕ حَتّٰٓى اِذَا بَلَغَ اَشُدَّهٗ وَبَلَغَ اَرْبَعِيْنَ سَنَةً ۙ قَالَ

تریہنہ مہیناں ماں وہے ات توڑی کہ جدوہ اپٛنی جوانی ناں پجے تے چالٛیاں سالاں غو ہوجئے وہ کہہ اے میریا ربّا!

رَبِّ اَوْزِعْنِيْٓ اَنْ اَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِيْٓ اَنْعَمْتَ عَلَيَّ

توں مناّں توفیق دے جے ہوں تیری انھاں نعمتاں غو شکر کرتو رہوں جہڑیں تیں میرے ور تے میرا ماں باپ ور انعام کیں

وَعَلٰى وَالِدَيَّ وَاَنْ اَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضٰىهُ وَاَصْلِحْ

تے ہوں ویہہ نیک کم کر تو رہوں جہڑا تناں چنگا لگیں تے میرے واسطے میری اولاد ناں

کہف غو اور ذوالقرنین غو قصو پچھیو تھو جس غا جواب ماں سورت یوسفؑ تے سورت کہف نازل ہوگیئں۔ اس تیں علاوہ کجھ اہل کتاب ناں ایمان غی دولت وی نصیب ہوگئی تھی جس راکہ یہودیاں بچوں حضرت عبداللہ ابن سلامؓ تے عیسایئاں بچوں نجاشیؓ بادشاہ! انھاں ساریاں گلاں ناں سامݨے رکھ غے فرمایو جا رہیو ہے کہ ذری سوچو ہاں! جیکدے یوہ قرآن اللہ غی طرفوں ہووو۔ جس راکہ ہے۔ تے اہلِ کتاب بچوں کتناں ہی لوک اس غا برحق ہوݨ غی گواہی وی دے رہیا ہیں جے مھاری کتاباں ماں انھاں انھاں صفتاں غا مالک پیغمبر غی تے انھاں ور نازل ہوݨ آلٛی کتاب غی پیشن گوئی کی گئی ہے۔ سگوں کتناں ہی اہلِ کتاب ایمان وی لیا رھیا ہیں اگر اس غے باوجود وی تم آکڑتا ہی رہیا تے تکبر ہی کرتا فر اس تیں بڑو کہڑو ظلم وہے غو! تے تھارا تیں بڑو کہڑو ظالم وہے غو؛ یاد رکھو! فر اساں ظالماں ناں اللہ غی طرفوں وی ہدایت غی توفیق نیہنہ ہوتی جہڑا جاݨ بجھ غے ہدایت تیں منہ موڑلیں۔

(۷) مشرک سرداراں تے مقدماں غو اک ہور جاہل پوٛنوں بیان ہو رہیو ہے کہ جے یوہ دین سچو ہوتو تے قرآن اللہ تعالیٰ غو برحق کلام ہوتو فر مھارا جسا عقلمند لوک جنھاں نے زمانوں دیکھیو وہے چنگی مندی گل تیں ہم واقف ہاں، ہم اس چنگی چیز غا حاصل کرن ماں پچھے کیوں رہ جاتا؟ مھارا تیں مُہرے یہ غلام تے گولیں اور دوجا کمزور قسم غا لوک اس دین ناں کیوں قبول کرتا؟ اس غو مطلب ہی یوہ ہے کہ یوہ سچو دین نیہنہ بلکہ نیش پرانٛوں چھوٹھ ہے تاہی مھارا جسا عقلمند لوک اس تیں پچھے ہیں، اللہ نے فرمایو: جدا انھاں ناں ہدایت نصیب نیہنہ ہوئی ہُݨ اس ناں یہ پرانٛوں چھُوٹھ کہݨ لگ گیا، فر فرمایو: یوہ پرانٛوں چھُوٹھ نیہنہ بلکہ پرانٛوں سچ ہے اج قرآن ویہہ ہی گل کہہ رہیو ہے جہڑیں صدیاں پہلاں تورات نے بیان کیں تھیں تے جہڑیں مدتاں توڑی لوکاں ناں سِدّ ارستہ ورلاتی رہئیں؛ تے اللہ غی رحمت غو مستحق بنٛاتی رہئیں اج قرآن اُس غی تصدیق کر رہیو ہے تے وہ ہی پرانٛوں سچ یاد کروا رہیو ہے، تانجے گنہگاراں ظالماں ناں جہنم تیں ڈراوے تے نیکوکاراں فرمانبرداراں ناں جنت غی خوشخبری سنٛاوے۔

(۸) اپر فرمایو تھو جے قرآن نیکوکاراں ناں خوشخبری سنٛاوے، یاہ اُسے غی تفصیل ہے جے کساں نیکوکاراں ناں خوشخبری سنٛاوے؟

(۹) ماں باپ ناں چنگو برتاء تے نیک سلوک غی کرن واسطے اللہ تعالیٰ نے کئیں جگہیں اپنی توحید، اپنی عبادت تے اپناں حق ادا کرن غا حکم غے ناں ناں ماں باپ غا حق ادا کرن تے انھاں ناں چنگو برتاء کرن غو حکم دتو ہے تانجے پڑھن آلاں ناں یوہ احساس وہے کہ انسان ورساراں تیں مُہرے اللہ تعالیٰ غا حق ہیں کہ وہ اس غی توحید منّے، اس غا سارا دین ورعمل کرے، اس غاں نبیاں غا دسیا وارستہ ورچل غے زندگی گذارے۔ لہٰذا اللہ غا حق غا مقابلہ ماں تے کسے غو کوئے حق نیہنہ، نہ کسے غا حق واسطے اللہ غو حق چھوڑیو جاسکے تے نہ کسے غا حکم وراس غا دین غی مخالفت جائز ہوسکے؛ ہاں! اللہ غا حق تیں بعد ساراں تیں مُہرے ماں باپ غو حق ہے۔ ات وی اُسّے انداز ناں اپر اللہ غا حقوق غو بیان تھو، ہُنڑ ماں باپ غا حقوق بیان ہورہیا ہیں جے انسان اپناں ماں باپ دواں ناں نیک برتاء کرے خاص کرغے ماں ناں کیونجے واہ اولاد واسطے مُچ قضیاء تے پوھڑیاء کرے مصیبتاں ناں اس ناں شکم ماں رکھے، قہر غو درد تے پیڑ چھل غے اُس ناں جمّے، فر اپنٹوں ارام قربان کرغے اس ناں دودھ پیالٹے تے اس غی پرورش کرے جسماں گھٹوں گھٹ تریہہ (۳۰) مہیناں لگ جیں، کیونجے چھ مہیناں تیں پہلاں کدے پورو بچو پیدا نیہنہ ہوسکتو تے عام عادت غے مطابق دودھ دوسال توڑی پیالیو جئے اس را تریہہ (۳۰) مہیناں سخت پریشانی غا گذارے فر انسان آپے سوچ سکے کہ ماں غو اس ورکتنٹوں حق ہے!! اگے نیکوکار مومن بندہ غو کردار بیان فرمایو جے وہ اللہ غو شکر کرن تے ماں باپ غا حق پورا کرن اور نیک عمل کرن غی توفیق وی اللہ تعالیٰ کونٹوں ہی منگے خاص کرغے جد وہ چالی سال غو ہوجئے جد انسان غی عقل بالکل پکی ہوجئے فر وہ اپناں واسطے وی تے اپنی اولاد واسطے وی یاہ دعا زیادہ زیادہ منگنڑ لگ جئے ناں ہی اپنی خطاں تیں توبہ کرکرغے اس غی فرمانبرداری غو اعلان کرے۔ اساں نیکوکاراں واسطے اللہ فرماوے جے اساں فرمانبرداراں غا نیک عمل ہم قبول کراں، تے جد کدے انھاں تیں ماڑیں ریڑیں خطاء ہوجیں ہم ویہہ بخشدیاں یہ جنتی لوک ہیں جھڑا ضرور جنت ماں جیں غا یوہ اللہ غو انھاں ناں وعدو ہے جھڑو ضرور پورو وہے غو۔ فائدو: - کیئاں بزرگاں نے لکھیو ہے جے انسان ناں چالی سال تیں بعد یاہ دعا زیادہ تیں زیادہ کرنی لوڑیئے، یعنی ﴿رَبِّ اَوْزِعْنِیْ﴾ تیں لے غے ﴿اَلْمُسْلِمِیْنَ﴾ توڑی۔

(۱۰) نیکوکار اولاد غا مقابلہ ماں نافرمان گنہگار اولاد غو کردار بیان فرماغے اس غو نتیجو بیان فرمایو جارہیو ہے جے اسا نافرمان بچہ ماں باپ ناں وی مندی طرح بولیں جد نیک ماں باپ اسی اولاد ناں آخرت غا عذاب تیں ڈرانویں اولاد بڑی بے ادبی ناں اپناں آپ ناں زیادہ عقلمند تے پڑھیا لکھیا سمجھ غے جواب دیئے جے افسوس ہے تھاراور! تم مناں آخرت تیں ڈرانویں حالانکہ آخرت کس نے دیکھی؟ زمانہ گذرگیا اج توڑی تے کوئے دوہری واری پیدا ہووو نیہنہ فر ہوں کس رامرن تیں بعد دوبارہ پیدا واؤں غو تے کد میرو حساب کتاب وہے غو؟ ویہہ ماں باپ اللہ تعالیٰ اگے دعا وی منگیں جے ربا! اس ناں ایمان غی توفیق دیدے تے ناں ہی فر اولاد ناں ڈرانویں کہ تیرا ور پُوے!! اللہ غو وعدو سچو ہے ایمان لے آ! ور اولاد فر وی یوہی جواب دیئے، کہ یہ تے پشلاں لوکاں غا قصہ کہانیں ہیں، اسی نافرمان اولاد واسطے فرمایو کہ یاہ اولاد تے باقی نافرمان انساناں اور جناں غے ناں جہنم ماں ہی جئے غی تے اپنٹوں ہی نقصان کرے غی، فرمایو: جنت دوزخ ماں وی کیئں کیئں درجا ہیں تے اپناں اپناں عملاں غا حساب ناں سارا لوک کنی کنی درجاں ماں ویں غا اور یوہ سب کجھ اسے گلوں وہے غو تانجے ہر ایکنڑ ناں اپناں کیا غو انصاف ناں ٹھیک ٹھیک بدلو لبھ جئے تے ساراں ناں پتو لگ جئے کہ اللہ کسے ور ظلم نیہنہ کرتو۔

لِیْ فِیْ ذُرِّیَّتِیْ ۚ اِنِّیْ تُبْتُ اِلَیْكَ وَاِنِّیْ مِنَ الْمُسْلِمِیْنَ (۱۵)

وی نیک کردے، ہوں تیرے اگے توبہ کروں تے ہوں فرمانبرداراں بچوں ہوں؛

اُولٰٓىِٕكَ الَّذِیْنَ نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ اَحْسَنَ مَا عَمِلُوْا وَنَتَجَاوَزُ

یہ ویہہ لوک ہیں جھاں غا نیک عمل ہم قبول کراں تے جھاں غیں برائیں

عَنْ سَیِّاٰتِهِمْ فِیْۤ اَصْحٰبِ الْجَنَّةِ ؕ وَعْدَ الصِّدْقِ الَّذِیْ

ہم معاف کردئیاں یہ جنتی لوکاں ماں ویں غا یوہ ہے سچو وعدو جھڑو

كَانُوْا یُوْعَدُوْنَ (۱۶) وَالَّذِیْ قَالَ لِوَالِدَیْهِ اُفٍّ لَّكُمَاۤ

انھاں نال کیّو جئے تھو (۹) تے وہ جس نے اپناں ماں باپ ناں کہیو: جے تھارا ور افسوس!

اَتَعِدٰنِنِیْۤ اَنْ اُخْرَجَ وَقَدْ خَلَتِ الْقُرُوْنُ مِنْ قَبْلِیْ ۚ

کیوں تم مناں اس گلوں ڈرانویں جے ہوں قبر تیں زندو کرغے کڈیو جاؤں غو؛ حالانکہ میرے تیں پہلاں بہت ساریں اُمت

وَهُمَا یَسْتَغِیْثٰنِ اللّٰهَ وَیْلَكَ اٰمِنْ ۖ اِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ ۚ

گذرگئی ہیں؛ تے ویہہ دوئے اللہ تعالیٰ اگے فریاد کریں (تے کیہنہ:) او کمبختا! ایمان لے آ اللہ غو وعدو یقیناً سچو ہے

فَیَقُوْلُ مَا هٰذَاۤ اِلَّاۤ اَسَاطِیْرُ الْاَوَّلِیْنَ (۱۷) اُولٰٓىِٕكَ الَّذِیْنَ

تاں وہ جواب دئے جے یوہ کے ہے؟ یہ تے بس پشلاں لوکاں غی کہانیں ہیں؛ یہ ہی ویہہ لوک ہیں جھاں ور (عذاب غی)

حَقَّ عَلَیْهِمُ الْقَوْلُ فِیْۤ اُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِّنَ

گل انھاں تیں پہلاں جنّاں تے انساناں غیں جماعتاں غے ناں ناں

الْجِنِّ وَالْاِنْسِ ؕ اِنَّهُمْ كَانُوْا خٰسِرِیْنَ (۱۸) وَلِكُلٍّ دَرَجٰتٌ مِّمَّا

پوری ہوگئی ہے؛ بلا شبہ یہ نقصان ماں رہنڑ آلا تھا؛ تے ہر ایکنڑ واسطے انھاں غا عملاں غی وجہ تیں کنی کنی

عَمِلُوْا ۚ وَلِیُوَفِّیَهُمْ اَعْمَالَهُمْ وَهُمْ لَا یُظْلَمُوْنَ (۱۹) وَیَوْمَ

درجہ ہیں؛ تے تانجے اللہ تعالیٰ انھاں ناں انھاں غا عملاں غو پورو پورو بدلو دیدئے تے انھاں ور ظلم نیہنہ ہوسیں (۱۰) تے جس

یُعْرَضُ الَّذِیْنَ كَفَرُوْا عَلَى النَّارِ ؕ اَذْهَبْتُمْ طَیِّبٰتِكُمْ

تھاڑے کافر دوزخ غے سامنے آنیا جیں غا؛ (اور کہیو جئے غو) تم نے اپناں حصہ غیں لذت غیں چیز دنیا غی زندگی

فِیْ حَیَاتِكُمُ الدُّنْیَا وَاسْتَمْتَعْتُمْ بِهَا ۚ فَالْیَوْمَ تُجْزَوْنَ

ماں ہی حاصل کرلیں ؛ تے تم انھاں غا مزا لُٹ آیا اج تمنّاں

عَذَابَ الْهُوْنِ بِمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُوْنَ فِی الْاَرْضِ بِغَیْرِ

ذلت غا عذاب غی سزا دتی جئے غی کیونجے تم زمین ماں انحق تکبر

الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَفْسُقُوْنَ ﴿۲۰﴾ ع وَاذْكُرْ اَخَا عَادٍ ؕ اِذْ اَنْذَرَ

ع ۱۰ ۲

کریں تھا؛ تے اس گلوں جے تم نافرمانی کریں تھا (۱۱) تے یادکروقوم عادغا پہائی (ہودؑ) ناں! جسویلّے انھاں نے

قَوْمَهٗ بِالْاَحْقَافِ وَقَدْ خَلَتِ النُّذُرُ مِنْۢ بَیْنِ یَدَیْهِ

اپنٔی قوم ''احقاف،، ماں ڈرائی - تے یقیناً انھاں تیں پہلاں وی تے انھاں تیں بعد وی ڈران آلاؔ (پیغمبر)

وَمِنْ خَلْفِهٖۤ اَلَّا تَعْبُدُوْۤا اِلَّا اللّٰهَ ؕ اِنِّیْۤ اَخَافُ عَلَیْكُمْ

ہوگذر ہیا ہیں - تے تم اللہ تعالیٰ تیں سوا کسے غی عبادت نہ کرو! کیونجے منّاں تھارا وراک بڑا تہاڑا غا

عَذَابَ یَوْمٍ عَظِیْمٍ ﴿۲۱﴾ قَالُوْۤا اَجِئْتَنَا لِتَاْفِكَنَا عَنْ اٰلِهَتِنَا ۚ

عذاب غوڈر ہے؛ انھاں نے کہیو: کیوں! توں مھارے کونّے اسے گلوں آیو ہے جے ہم ناں مھاراں خداں تیں ہٹا چھوڑے

فَاْتِنَا بِمَا تَعِدُنَاۤ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصّٰدِقِیْنَ ﴿۲۲﴾ قَالَ

لہٰذا جے توں سچو ہے تاں وہ عذاب مھارا ور لے آ! جس غو مھارا نالؔ وعدو کرے؛ ہودؑ نے فرمایو:

اِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللّٰهِ ۖؗ وَاُبَلِّغُكُمْ مَّاۤ اُرْسِلْتُ بِهٖ وَلٰكِنِّیْۤ

اس غو علم تے اللہ تعالیٰ کونّے ہی ہے؛ اور ہوں تے تمنّاں وہ ہی سنٔیو پہچاؤں جہڑو دے غے ہوں چلاؔیو گیو ہوں؛ ور ہوں

اَرٰىكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُوْنَ ﴿۲۳﴾ فَلَمَّا رَاَوْهُ عَارِضًا مُّسْتَقْبِلَ

تمنّاں دیکھوں ہاں کہ تم جاہل پونٔوں کرر ہیا ہیں (۱۲) تے جسویلّے انھاں نے وہ عذاب چَھڑ ہاروں اپنٔاں مداناں در

اَوْدِیَتِهِمْ ۙ قَالُوْا هٰذَا عَارِضٌ مُّمْطِرُنَا ؕ بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُمْ

آتو دیکھیو وہیہ کہنٔ لگا یوہ تے چَھڑ ہے جہڑو مھارا ور برھے غو؛ نیہنہ بلکہ یوہ وہ ہی ہے جس واسطے تم کاہلؔا ہو او ا

بِهٖ ؕ رِیْحٌ فِیْهَا عَذَابٌ اَلِیْمٌ ﴿۲۴﴾ ۙ تُدَمِّرُ كُلَّ شَیْءٍۭ بِاَمْرِ

تھا؛ یوہ اک پھانڈو ہے جس ماں دُکھ دینٔ آلو عذاب ہے؛ وہ ہر اک چیز ناں اپنٔاں رب غا حکم نالؔ

(۱۱) جہڑا نا فرمان لوک آخرت ناں نیہنہ منتا انھاں ناں ہی فرمایو جا رہیو ہے کہ ذری اس تہاڑا ناں وی یاد کرو ہاں! جد تم دوزخ غے سامنٔے آنٔیا جیں غا، تے فرشتا تمنّاں کہتا ویں غا جے تمنٔے جو کجھ عیش ارام کرنٔوں تھو، وہ سارو ہی تم نٔے دنیا غی زندگی ماں کرلیّو ہے۔ اج ات آخرت ماں تھارا جگو بس ذلیل کرن آلو عذاب ہی ہے، تمنّاں اسے عذاب غو مزو چکھنٔوں پُوے غو۔ اس عذاب ناں دو چیزاں غو بدلو فرمایو: اک تے اس غو کہ تم دنیا ماں انحق آکڑیں تے تکبر کریں تھا یعنی تھارو کم عاجز بندا بنٔ غے رہنٔوں تھو ور تم دنیا ماں آکڑ تے تکبر اور سرکشی کرتا رہیا، دوجے اس غو کہ تم دنیا ماں کھل مکھلا اللہ تعالیٰ غی نافرمانیں کریں تھا۔

(۱۲) عرب غا مشرک مقدم اپنٔاں آپ ناں بڑا تے مالدار سمجھ غے تکبر کریں تھا۔ اور یا ہی گل انھاں ناں اسلام غی دروٹنی ور نیواں ہونٔ تیں روکے تھی۔ اپر آخرت غو عذاب بیان ہو یو تھو جسناں تکبر تے نافرمانی ہی غو نتیجو دسیو تھو ہُنٔ انھاں ناں عرب غی اک جانٔی پشانٔی قوم یعنی عاد غی دنیا وی تباہی غو حال سنٔایو جا رہیو ہے جس غی تاریخ تیں عرب غا لوک چنگی طرح واقف تھا۔ انھاں غی ترقی، مالداری تے طاقت غا قصہ وی عرب ماں مشہور تھا۔ اور انھاں غی تباہی ناں وی لوک جانٔے تھا۔ اس را مشرکاں ناں دسیو جا رہیو ہے جے نافرمانی تے تکبر غو انجام تک لیو! جیکدے تم باز نیہنہ آتا تاں تم وی اِسّے تباہی واسطے تیار ہو جاؤ! احقاف حقف غی جمع ہے حقف ریت غاں اساں ٹھیراں ناں کہیو جئے جہڑا پہاڑاں ہاروں اُچّا لماں ویں یوہ انھاں غا علاقہ غو ناں ہے جس ناں اج جغرافیہ ماں ''الربع الخالی'' کہیو جئے۔ یوہ یمن تے عمان غے بشکار حضر موت غے کونّے ہے ور اج ات ریت ہی ریت ہے۔ ہوسکے قوم عاد غی تباہی تیں بعد ہی اس علاقہ غی یاہ حالت ہوگئی وہے۔

رَبِّهَا فَاَصْبَحُوْا لَا يُرٰۤى اِلَّا مَسٰكِنُهُمْ ؕ كَذٰلِكَ نَجْزِى
تباہ کر چھوڑے غو فر ویہہ اس را ہو گیا کہ انھاں غا کھولاں تیں بجن کجھ نیہنہ دسے تھو ؛ ہم مجرم
الْقَوْمَ الْمُجْرِمِيْنَ ﴿۲۵﴾ وَلَقَدْ مَكَّنّٰهُمْ فِيْمَاۤ اِنْ مَّكَّنّٰكُمْ
لوکاں ناں اسّے را سزا دئیاں (۱۳) تے یقیناً ہم نّے قوم عاد ناں اسی گلاں غی طاقت دتی تھی جھاں غی تمنّاں
فِيْهِ وَجَعَلْنَا لَهُمْ سَمْعًا وَّاَبْصَارًا وَّاَفْـِٕدَةً ۖ فَمَاۤ
نیہنہ دتی اور ہم نّے انھاں ناں کن تے اکھ اور دل دتا تھا ؛ ور انھاں غا
اَغْنٰى عَنْهُمْ سَمْعُهُمْ وَلَاۤ اَبْصَارُهُمْ وَلَاۤ اَفْـِٕدَتُهُمْ
کن نانّے انھاں غیں اکھ تے انھاں غا دل انھاں غے کجھ وی
مِّنْ شَیْءٍ اِذْ كَانُوْا يَجْحَدُوْنَ بِاٰيٰتِ اللّٰهِ وَحَاقَ
کم نیہنہ آیا ؛ جد کہ ویہہ اللہ تعالیٰ غیں آیتاں ناں نیہنہ منّیں تھا ؛ تے ویہہ اس (عذاب) نے
بِهِمْ مَّا كَانُوْا بِهٖ يَسْتَهْزِءُوْنَ ﴿۲۶﴾ ع وَلَقَدْ اَهْلَكْنَا مَا حَوْلَكُمْ
آ کھیر یا جس غی ویہہ ہاسی اڈانوی ویں تھا (۱۴) تے ہم نّے تھارے کونّے کانّے غیں پچ بستیں
مِّنَ الْقُرٰى وَصَرَّفْنَا الْاٰيٰتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُوْنَ ﴿۲۷﴾ فَلَوْلَا
ہلاک کر چھوڑیں؛ تے ہم نّے (اپنّی قدرت غیں) نشانّیں پھیر پرت غے بیان کیں تا نجے ویہہ باز آ جیں؛ فر جہڑا
نَصَرَهُمُ الَّذِيْنَ اتَّخَذُوْا مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ قُرْبَانًا اٰلِهَةً ؕ
انھاں نے اللہ تیں علاوہ اللہ غو قرب کھٹنّ واسطے خدا بنّا لیّا تھا اُنھاں نے اُن غی کیوں نیہنہ مدد کی !؟
بَلْ ضَلُّوْا عَنْهُمْ ۚ وَذٰلِكَ اِفْكُهُمْ وَمَا كَانُوْا يَفْتَرُوْنَ ﴿۲۸﴾
بلکہ ویہہ انھاں ناں گم گیا تے یوہ انھاں غو اپنّوں بنّا یو وو کوڑ تھو؛ تے ویہہ کوڑیں گل تھیں جہڑیں ویہہ پلّے تیں بنّا ویں تھا (۱۵)
وَاِذْ صَرَفْنَاۤ اِلَيْكَ نَفَرًا مِّنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُوْنَ الْقُرْاٰنَ ۚ
تے (یاد کرو) جد (اے نبیؐ) ہم نّے جنّاں غی اک جماعت تھارا در پھیر چھوڑی تھی تا نجے ویہہ قرآن سنّیں
فَلَمَّا حَضَرُوْهُ قَالُوْۤا اَنْصِتُوْا ۚ فَلَمَّا قُضِیَ وَلَّوْا اِلٰى
فر جسو یلّے ویہہ اُت پج گیا ویہہ آپس ماں کہنّ لگا: چُپ ہو جاوَ! فر جس گھڑی تلاوت پوری ہو گئی، ویہہ اپنّی قوم در

(۱۳) قوم عاد تے حضرت ہودؑ غو اس تیں پہلاں کیئں جگہیں ذکر گذر گیو ہے، اللہ نے انھاں ور ست رات تے ست تہاڑی جھکھڑ تے پھانڈا غو اسو طوفان چلایو جس نے نافرماناں غو ناں نشان پٹ چھوڑیو تے اُت انھاں غاں کھولاں تیں بجنّ کائے چیز باقی نیہنہ رہئی، اس را ساری دنیا نے مجرماں غو حشر تک لیّو۔

(۱۴) یعنی قومِ عاد ناں ہم نّے مالّ، دولت دنیاوی طاقت اتنی دتی تھی جتنی اج غاں مشرکاں کونّے نیہنہ فر جد خدائی عذاب آیو اس ویلّے انھاں ناں کائے چیز خدا غی پکڑ تیں بچا نیہنہ سکی، لہٰذا انھاں غی تباہی تیں نافرماناں ناں سبق حاصل کرن غی لوڑ ہے، انھاں ناں اللہ نے سوچن سمجھنّ واسطے کن، اکھ، دل، دماغ سب کجھ دتو تھو ور انھاں نے کسے چیز تیں کجھ کم نیہنہ لیّو بس انا، کانا تے پاگل ہو غے اللہ غی نافرمانی آلّا رستہ ورٹر پیا تے پیغمبر غی اک گل نیہنہ منی جس غا نتیجہ ماں چھیکڑ اسے عذاب نے ویہہ اپنّاں کھیرا ماں لے لیا جس غو پیغمبر غی زبانی ذکر سُنّ غے اس غو مخول بنّا نویں ویں تھا۔

(۱۵) یعنی قومِ عاد ہاروں ہی دوجیں نافرمان قوم جس را قومِ ثمود تے حضرت لوطؑ غی نافرمان قوم اور حضرت شعیبؑ غی نافرمان قوم وی خدائی عذاب نالّ ملیا میٹ ہوئیں۔ یہ ساریں نافرمان قوم مکہ پاک غے کونّے کانّے تے مکہ غاں لوکاں غا سوداگری رستاں ماں پُویں تھیں، اللہ تعالیٰ نے اُنھاں کونّے وی اپنّاں پیغمبر چلایا تھا تے انھاں ناں ہر طرح اپنّیں آیت سنّا ئیں تھیں تا نجے یہ شرک غا رستہ تیں باز آ جیں ور جد یہ کسے طرح باز نیہنہ آئیں فر انھاں ور خدائی عذاب ٹٹ پیو جس نالّ یہ ہمیشاں واسطے ملیا میٹ ہو گئیں ان ساراں شرک کرن آلّان نے کجھ باطل خدا تے معبود بنّایا وا تھا جن غا بارہ ماں انھاں غو یوہ خیال تھو جے یہ خدا تے نیہنہ ور خدا غا پیارا ہیں جد ہم انھاں غی عبادت کراں غا فر یہ خوش ہو غے ہمنّاں اللہ تعالیٰ غو قرب عطا کر دیں غا تے ہم انھاں غے مھاوے اللہ غا مقرب بنّ جاں غا اللہ تعالیٰ فرماوے فر جد انھاں قوماں ور خدا غو عذاب آیو اس ویلّے اُنھاں باطل معبوداں نے انھاں غی مدد کیوں نیہنہ کی؟ ویہہ اِس اوکھا وقت ماں اُنھاں غے کم کیوں نیہنہ آیا فر فرمایو: ویہہ مدد کے کرتا بلکہ ویہہ کسے ناں دسیا ہی نیہنہ! کیوں جے یوہ سب کجھ انھاں نے پلّے تیں چھُوٹھ بنّا یو وو تھو حقیقت ماں اللہ تعالیٰ غو قرب دوان آلّی کوئے اسی ہستی ہے ہی نیہنہ جسناں خوش کرن تے اُس غی عبادت کرن غی لوڑ وہے؛ وہ اک ایکلّو ہی عبادت غو مستحق ہے۔

قَوْمِهِمْ مُّنْذِرِيْنَ ﴿۲۹﴾ قَالُوْا يٰقَوْمَنَآ اِنَّا سَمِعْنَا كِتٰبًا اُنْزِلَ

چلّیا گیا تا نجے انھاں ناں اگاہ کریں (۱۶) انھاں نے کہیو: اے مھاری قوم! ہم نےؔ اک کتاب سُنّی ہے جہڑی

مِنْۢ بَعْدِ مُوْسٰى مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدِيْٓ

موسیٰؑ تیں بعد نازل ہوئی ہے ، جہڑی پہلی کتاباں غی تصدیق کرن آلی ہے ؛ واہ سچا

اِلَى الْحَقِّ وَاِلٰى طَرِيْقٍ مُّسْتَقِيْمٍ ﴿۳۰﴾ يٰقَوْمَنَآ اَجِيْبُوْا

دین غی رہنمائی کرے تے سِدو رستو دسّے (۱۷) اے مھاری قوم ! اللہ تعالیٰ در بلانؔ آلاؔ غی

دَاعِيَ اللّٰهِ وَاٰمِنُوْا بِهٖ يَغْفِرْ لَكُمْ مِّنْ ذُنُوْبِكُمْ

گل منّوں ! تے اس ور ایمان لیاؤ ! وہ تھارا گناہ معاف کر دئے غو

وَيُجِرْكُمْ مِّنْ عَذَابٍ اَلِيْمٍ ﴿۳۱﴾ وَمَنْ لَّا يُجِبْ دَاعِيَ

تے وہ تمنّاں درد ناک عذاب تیں بچالئے غو تے جہڑو اللہ تعالیٰ در بلانؔ آلاؔ غی گل نیہنہ

اللّٰهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي الْاَرْضِ وَلَيْسَ لَهٗ مِنْ دُوْنِهٖٓ

منسیں فر وہ زمین ماں اللہ غا قابو تیں باہر نیہنہ ہوسکتو ، تے نہ اللہ تعالیٰ تیں سوا اس غا کوئے

اَوْلِيَآءُ ؕ اُولٰٓئِكَ فِيْ ضَلٰلٍ مُّبِيْنٍ ﴿۳۲﴾ اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ

حمایتی ہوسکیں ؛ اسا لوک تے کھلی گمراہی ماں ہیں (۱۸) کیوں ! ویہہ دیکھتا نیہنہ جے وہ اللہ

الَّذِيْ خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ وَلَمْ يَعْيَ بِخَلْقِهِنَّ

جس نے سارا اسمان تے زمین پیدا کیّا اور وہ انھاں ناں بنانؔ ماں تھکو نیہنہ

بِقٰدِرٍ عَلٰٓى اَنْ يُّحْيِۦَ الْمَوْتٰى ؕ بَلٰٓى اِنَّهٗ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ

وہ مُڑداں ناں زندہ کرن غی وی طاقت رکھے ؛ کیوں نیہنہ ! بیشک وہ ہر چیز ور قدرت رکھنؔ

قَدِيْرٌ ﴿۳۳﴾ وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا عَلَى النَّارِ ؕ اَلَيْسَ

آلو ہے ؛ تے جس تہاڑے کافر لوک دوزخ غے سامنےؔ آنیاں جیں غا ؛ (تے کہیو جئے غو) کیوں !

هٰذَا بِالْحَقِّ ؕ قَالُوْا بَلٰى وَرَبِّنَا ؕ قَالَ فَذُوْقُوا الْعَذَابَ

یوہ برحق نیہنہ ہے! ویہہ کہینہ غا: مھارا رب غی قسمیں کیوں نیہنہ! اللہ تعالیٰ فرماوے غو ہمن اپنّاں کفر غے بدلے

منزل ۶

(۱۶) رحمتِ عالم ﷺ غی پیغمبری تیں پہلاں جنّ اسماناں ورچُ غے اُت غیں کجھ اُڈ تیں گل سُنؔ آویں تھا ؛ ور حضرت غی بعثت تیں بعد اس ور پابندی لگ گئی تھی انھاں ور اپروں انگارا برھیں تھا ، جنّ حیران تھا جے آخر کے گل پیش آ گئی ہے کہ اتناں سخت انتظام ہو گیا ہیں ۔ اسے گل غی ٹوہ لانؔ واسطے جنّھاں نے ہر علاقہ ماں اپنّاں وفد ٹور یا تھا ، انھاں بچوں ہی عرب غاں جنّاں غو اک وفد اچانک نبی پاک ﷺ کوۓ آ پجُیو ، حضرت نے اس ویلۓ اک روایت غے مطابق طائف تیں واپس مکہ آ تاں نخلہ ناں غی اک جگہ ور پڑا کیّو وو تھو تے اک روایت غے مطابق حضرت ہور ''سوق عطاظ'' ناں غی ایکنؔ منڈی در جا تاں ات نخلہ ماں سویرے اک دوجی روایت غے مطابق تہجد غی نماز پڑھ رہیا تھا ، ان جنّاں نے حضرت غی زبانی قرآنِ پاک سُنّیوں ، انھاں ناں قرآن غی آواز مُچ سُہنؔی لگی ۔ تے قرآن غی سچی دعوت انھاں غا دلاں ماں بیس گئی اک دوجاناں کہنؔ لگا چُپ ہو جاؤ تے غور نالؔ سُنّو ، سنّتاں سنّتاں ہی اللہ نے ایمان غی حب دلاں ماں بسالؔ چھوڑی تے ویہہ سمجھ گیا کہ یا ہی واہ نویں گل ہے جس غی وجہ تیں مھارو اسماناں ور جانّوں بند ہو گیو ہے ۔ چھیکڑ رحمتِ عالم ﷺ نے نماز ماں تلاوت پوری فرمادتی تے یہ اپنّاں دلاں ماں ایمان یقین لے غے اپنّی قوم در واپس گیا ۔ اُس ویلۓ انھاں نے رحمتِ عالم ﷺ نالؔ ملاقات نیہنہ کی نہ حضرت ناں انھاں غا قرآن سنن غو پتو لگو بعد ماں اللہ غی وحی غے ذریعہ اس گل غو پتو لگو ۔ فر اس تیں بعد جنّاں غا بڑا بڑا وفد حضرت کوۓ آ غے ایمان قبول کرتا رہیا تے دین سکھتا رہیا ۔ حدیثاں ماں جنّاں غا آنؔ غا کئیں قصا بیان ہویا ہیں مفسر حضرات ساریں حدیثاں ناں جوڑ غے فرماویں مکی زندگی ماں حضرت کوۓ چھ واری جنّاں غیں جماعت آئیں ہیں ۔ اللہ تعالیٰ اپنّاں حبیب ﷺ تے ایمان آلاؔں ناں جنّاں غا ایمان لیانؔ غو یوہ قصّو بیان کر غے تسلی وی دیئے جے قرآن ور انسان تے انسان ! جن وی ایمان لیا رہیا ہیں ، اور مشرکاں غاں دلاں ماں یوہ احساس وی پیدا کرے جے دیکھو! قرآن تے اسو کلام ہے کہ یوہ سُنؔ غے جن وی ایمان لیانؔ ور مجبور ہو جیں فر تمنّاں کے ہو گیو!! تھارا دل کیوں پتھر ہو گیا کہ تمنّاں ایمان غی توفیق نیہنہ ہوتی حالانکہ تمنّاں تے انھاں تیں زیادہ سوچ سمجھ عطا ہوئی ہے ۔

(۱۷) اس تیں پتو لگے کہ یہ جن تورات تیں واقف تھا تے ممکن ہے انھاں نے تورات ماں نبی پاک ﷺ غی پیش گوئی وی پڑھی وہے ۔ اور اس ویلۓ حضرت نے قرآن پاک غا جس حصہ غی تلاوت کی وہے اس ماں وی تورات غو ذکر وہے اسے گلوں ویہہ جنّ وی قرآن غی تعلیم ناں تورات غے مطابق دس غے اپنّی قوم ناں ایمان غی دعوت دے رہیا ہیں ۔

(۱۸) اللہ تعالیٰ جنّاں دین غو کم کرن غی توفیق دیئے ۔ اس ناں اپنّاں خاص فضل نالؔ دین غی سمجھداری عطا کرے ۔ دیکھو! اک واری قرآن سُنؔ غے جن کسا سُہنّاں تے اثر دار انداز نالؔ اپنّی قوم ناں دین غی دعوت دے رہیا ہیں ۔

(۱۹) یعنی جس اللہ نے زمین اسمان غی یاہ ساری کائنات پیدا کی ہے اس واسطے انسان ناں دوہری واری پیدا کر غے عملاں غو حساب کتاب تے نیکی بدی غی جزا سزا دیݨی کجھ مشکل نیہنہ تے جہڑا نافرمان، کافر لوک اج اس ناں ناممکن سمجھیں جد قیامت غے تہاڑے یہ جہنم غے سامݨے پُج جیں غا فر انھاں ناں وی اس غا برحق ہوݨ غو پکو یقین آ جۓ غو ور اُس تہاڑے ایمان لیاݨ غو فائدو کجھ نیہنہ ہوسے، بلکہ اٹ انھاں ناں اپݨاں کفر غے بدلے جہنم ماں ہی سڑنوں پُوے غو۔

(۲۰) یعنی جد نافرماناں غو یوہ انجام طے ہے فر تم پریشان نہ ہو نہ انھاں غا بارہ ماں تاول کرو بلکہ جس را اللہ غا ہور ہمت آلا سارا پیغمبر صبر کرتا رہیا ہیں تم وی اللہ تعالیٰ غا فیصلہ تو ڑی صبر کرو! تے انھاں ور عذاب گھلّݨ واسطے جلدی دعا نہ منگو، جس تہاڑے یہ جہنم غو عذاب تک لیں غا فر انھاں غی ساری پھونکڑ پھانکڑ مٹھی ہو جۓ غی بلکہ آخرت غی سختی تک غے یہ دنیا غی اس ساری ٹھاٹھ باٹھ ناں دن غی گھڑی تیں زیادہ نیہنہ سمجھ سیں۔ آخر ماں فرمایو جے تھارو کم دین غو پیغام پہچانوں تھو وہ تم پہچا رہیا ہیں ہُݨ جہڑا نہ منّیں تے خدا غی نافرمانی ور ہی لک بن لیں ویہہ ہی تباہ برباد ویں غا الحمدللہ اج جمعہ آلے تہاڑے ۲۲/جون ۲۰۰۱ء ناں یوہ حاشیو پور توڑ آ لگو.

(۱) آیت ۲/ ماں رحمتِ عالم ﷺ غو بابرکت تے سُچو ناں آیو ہے۔ اسے ور اس سورت پاک غو ناں ''سورت محمد ﷺ'' ہے۔ اس تیں علاوہ اس سورت پاک غو ناں سورتِ قتال وی ہے کیونجے اس ماں جگہ جگہ ایمان آلاں ناں اللہ غا رستہ ماں جہاد کرن غی شوق دوائی گئی ہے۔ یاہ سورت پاک ہجرت تیں کجھ ہی بعد نازل ہوئی ہے جد کہ اللہ غا رستہ ماں جہاد غو حکم نازل ہو گیو تھو بلکہ آیت ۱۳/ واسطے تے حضرت عبداللہ ابنِ عباسؓ فرمانویں کہ یاہ اس ویلے نازل ہوئی تھی جد حضرت مکہ پاک تیں ہجرت فرماتاں آخری واری مکہ پاک در اک نظر فرما رہیا تھا۔ اس سورت پاک ماں مسلماناں ناں اللہ غا رستہ ماں جہاد تے خیرات کرن غی خاصکر جہاد ماں خرچ کرن غی تاکید کی گئی ہے سورت پاک غا منڈ ماں انساناں غی دو جماعت کی گئی ہیں۔ اک ویہہ خوش نصیب جہڑا اس برحق دین ور ایمان لے آیا جہڑو رحمت عالم ﷺ ور نازل ہوو وہے۔ تے دوجی واہ جہڑی کفر شرک ور ڈٹ گئی۔ فر ایمان آلاں ناں حکم دتو جے تم اللہ غی رضا واسطے کافراں غی اس نافرمان جماعت ناں جنگ کرو، انھاں غیں مُنڈیں لاہ دیو اللہ غی مدد تھارے ناں ہے۔ تم ہی غالب آویں غا کیونجے کافراں غو کوئے مددگار نیہنہ اللہ تعالیٰ غی مدد تے بس ایمان آلاں غے ہی ناں وہے۔ فر ایمان آلاں واسطے جنت غی نعمتاں تے نافرماناں واسطے دوزخ غاں عذاباں غو ذکر ہے۔ اس تیں بعد ان لوکاں غی گل چھیڑی گئی ہے جہڑا ہُݨ توڑی منافقت ناں بڑا پکا سچا مومن بݨیا وا تھا۔ ور جہاد غو حکم سُݨ غے ویہہ ٹاٹرے گیا تھا انھاں ناں جاݨ بچاݨ غو کوئے رستو نیہنہ دِس رہیو تھو تے ویہہ اس فانی زندگی واسطے کافراں ناں خفیہ معاہدا کر رہیا تھا؛ اساں لوکاں واسطے فرمایو گیو ہے جے تھارو کوئے عمل اللہ تیں چھپیو نیہنہ رہ سکتو نہ دنیا ماں تھاریں چال چلاکیں چلیں غیں نہ آخرت ماں تمناں اپݨاں عمل کجھ کم آویں غا بلکہ دنیا ماں ہی وہ وقت دور نیہنہ جد تھاری منافقت باندے آ جۓ غی تے تم ذلیل ہو جیں غا۔ اس تیں بعد ایمان آلاں ناں فر تاکید فرمائی جے تم دل نہ سٹیو تے حالات تیں کھبرا غے صلاح غی گل نہ کریو جے کافر تھارا اور شیر بݨ جیں۔ آخر ماں اللہ غا رستہ ماں خرچ کرن غا فائدا بیان فرما غے خیرات غی شوق دوائی گئی ہے تے اس درڈور سورت پاک ختم ہوئی کہ جیکدے تم اللہ غا اِن حکماں ور عمل کرن تیں منہ موڑیں غا تاں اللہ دوجاں لوکاں ناں اپݨاں دین غی خدمت واسطے کھلاں کر چھوڑے غو۔ کیونجے نہ وہ کسے غو محتاج ہے تے نہ اس غا دین ناں کسے ڈھئی تے سہارا غی لوڑ ہے۔

بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُوْنَ ﴿۳۴﴾ فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ اُولُوا الْعَزْمِ مِنَ

عذاب غا مزا چکھو (۱۹) تے (اے نبیؐ) جس را ہور ہمت آلا پیغمبر صبر کرتا رہیا تم وی

الرُّسُلِ وَلَا تَسْتَعْجِلْ لَّهُمْ ۭ كَاَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَ مَا

صبر کرو! تے انھاں واسطے عذاب غی تاول نہ کرو! جس تہاڑے یہ اس (عذاب) ناں دیکھ لیں غا جس غو انھاں

يُوْعَدُوْنَ ۙ لَمْ يَلْبَثُوْٓا اِلَّا سَاعَةً مِّنْ نَّهَارٍ ۭ بَلٰغٌ ۚ

ناں وعدو کیو جۓ؛ (یہ یوہ خیال کریں غا) جݨیں یہ دنیا ماں اک دن غی چھٹ گھڑی تیں زیادہ رہیا ہی نیہنہ

فَهَلْ يُهْلَكُ اِلَّا الْقَوْمُ الْفٰسِقُوْنَ ﴿۳۵﴾

یوہ پورو پورو پہچا دیݨوں ہے تے نافرماناں تیں سوا ہور ہلاک وی کوݨ وہے (۲۰)

سُوْرَةُ مُحَمَّدٍ مَّدَنِيَّةٌ وَّهِيَ ثَمَانٍ وَّثَلٰثُوْنَ اٰيَةً وَّاَرْبَعُ رُكُوْعَاتٍ

سورت محمد ﷺ مدینہ ماں نازل ہوئی تے اس ماں اٹھتری آیت اور چار رکوع ہیں

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

شروع اللہ تعالیٰ غا ناں ناں جہڑو بے بہا مہربان مچ رحم آلو ہے

اَلَّذِيْنَ كَفَرُوْا وَصَدُّوْا عَنْ سَبِيْلِ اللّٰهِ اَضَلَّ اَعْمَالَهُمْ ﴿۱﴾

(۱) جھاں نے کفر غو رستو نو ڑلیو! تے (لوک) اللہ غا رستہ تیں روکیا اللہ نے انھاں غا عمل برباد کر چھوڑیا؛

وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ وَاٰمَنُوْا بِمَا نُزِّلَ عَلٰى مُحَمَّدٍ

تے جہڑا ایمان لیایا اور انھاں نے چنگا عمل کیا تے ویہہ اس (کتاب) ور ایمان لیایا جہڑی محمد ﷺ ور نازل کی گئی ہے

وَّهُوَ الْحَقُّ مِنْ رَّبِّهِمْ ۙ كَفَّرَ عَنْهُمْ سَيِّاٰتِهِمْ وَاَصْلَحَ بَالَهُمْ ﴿۲﴾

تے واہ انھاں غا رب غی طرفوں ہے وی برحق اللہ نے ان تیں انھاں غا گناہ دور کر چھوڑیا تے انھاں غی حالت ٹھیک کر چھوڑی

ذٰلِكَ بِاَنَّ الَّذِيْنَ كَفَرُوا اتَّبَعُوا الْبَاطِلَ وَاَنَّ الَّذِيْنَ

یوہ اس گلوں کیونجے کافر لوک باطلؔ ور چلیا؛ تے ایمان آلا اپݨاں رب غی طرفوں

اٰمَنُوا اتَّبَعُوا الْحَقَّ مِنْ رَّبِّهِمْ ۭ كَذٰلِكَ يَضْرِبُ اللّٰهُ

آیا وا سچا دین ور چلیا؛ اللہ تعالیٰ اسّے را لوکاں ناں

(۲) سورت پاک غا مُنڈ ماں اسلام تے کفر غو کنی کنی انجام سنایو جارہیو ہے جے جہڑا لوک آپ وی اللہ تعالیٰ غی نافرمانی بلکہ کفر کریں تے دوجاں ناں وی اللہ تعالیٰ غو دین قبول کرن تیں تے دین ور عمل کرن تیں ڈکنؔ واسطے زور ماریں انھاں لوکاں غا سارا عمل برباد ہوگیا ہیں انھاں نے نیکی سمجھ غے جہڑا کجھ چنگا کم کیا تھا ایمان نہ ہونؔ غی وجہ تیں ویہہ وی سارا برباد ہوگیا ہیں، تے یہ اسلام غے خلاف جہڑیں سازش تے چال چلاکیں کریں یہ وی سب برباد ہو جیں غیں اللہ انھاں غی کسے مکاری ناں چلنؔ نیہنہ دے سے۔ اس غا مقابلہ ماں جہڑا لوک ایمان لیا غے نیک کم کر رہیا ہیں۔ خاص کر غے ویہہ رحمتِ عالم ﷺ ور نازل ہونؔ آلی کتاب ور ایمان لیا غے اس غے مطابق زندگی گذار رہیا ہیں اللہ انھاں غا پشلا سارا گناہ اسلام غی وجہ تیں معاف کر دیئے غو، بلکہ بعد غیں ویں نکیں موٹیں خطا نیکیاں غی وجہ تیں بخش دیئے۔ تے انھاں غو حال ٹھیک فرمادیئے غو؛ یعنی دنیا ماں انھاں ناں نیک عملاں غی توفیق عطا فرماوے، انھاں غی محنت بنے لاوے تے آخرت ماں انھاں ناں اچا رتبہ عطا فرماوے۔ فر انھاں دواں جماعتاں غا بکھرا بکھرا انجام غی وجہ بیان فرمائی کہ کافر لوک چھڑا باطل تے جُھوٹھ پچھے چلیں جس غی کائے نیں بنّیاد ہوتی ہی نیہنہ۔ جد کہ ایمان آلا سچ غے تے سچا دین غے پچھے چلیں۔ جس غو برحق ہونؔوں اللہ غی طرفوں دلیلاں نالؔ ثابت ہے۔ اللہ تعالیٰ نیکی بدی غو یوہ نتیجو دنیا ماں ہی اس گلوں بیان فرماوے تانجے لوک انجام تیں واقف ہو غے سِدّ ا رستہ غی فکر کریں۔

(۳) یعنی جد مومن غو برحق ہونؔوں تے مشرکاں، کافراں غو باطل پرست ہونؔوں ثابت ہوگیو ہے۔ ہُنؔ ایمان آلاںؔ غی یاہ ذمہ واری ہے کہ جد وی انھاں غی خدا غاں نافرماناں، مشرکاں نالؔ ملاقات ہو جئے۔ یعنی جنگ غا مدان ماں دو دو ہتھ ہو جیں فر مومن انھاں غی مُنڈیں لاہ دیں، تے انھاں متکبراں، اَنّ منان ناں کسّ غے پنجیں تے خدا غی زمین ور اتی چکنؔ آلاں ان فسادیاں غا لہو غا ہاڑ چاہڑ چھوڑیں۔ کیونجے باطل غی آکڑ تاں ہی پَجّے غی جد انھاں غا بڑا بڑا سارا مقدم قتل ویں غا، انھاں غا جتھا ٹُٹّیں غا، اُنھاں غا بدمغز جواناں غو ستھاڑ لگے غو، یاہی گل سورت انفال آیت ۶۷ ماں بیان فرمائی ہے کہ جچر توڑی ان گھمنڈی قسم غاں کافراں غو زمین ماں لہو نہ بغ پئے اچر توڑی انھاں ناں قیدی بنّان غی گل نیہنہ سوچنی لوڑیئے تھی۔ ہاں! جد انھاں ور مسلماناں غو رُعب چنگی طرح بیں جئے۔ تے انھاں ناں گھہڑی گھہڑی جنگ کرن غو چسکو مٹھو ہو جئے، اس تیں بعد یہ قیدی بنّاناں چاہئیں۔ تے قیدی جفت کر غے بنّا چاہئیں تانجے کوئے نسنؔ بجنؔ غو خیال نہ کر سکے۔ فر کافر جنگی قیدیاں نالؔ کے کیّو جے؟ اس غا ترے چار رستہ بیان کر غے مسلماناں ناں اختیار دیدتو جے وقت غو امیر المؤمنین جہڑی چیز اسلام تے مسلماناں واسطے بہتر سمجھے واہی کرے؛ جیکدے وہ انھاں قیدیاں ناں انھاں غا وطن ماں واپس کر دیئوں ٹھیک سہئی کرے تاں ات دو شکل بیان کیں۔ اک تے یاہ کہ بس احسان کر غے انھاں ناں مفت رہا کر دیئے، ہو سکے قیدیاں نالؔ ایمان آلاںؔ غو یوہ سلوک تک غے انھاں غو دماغ ٹھیک ہو جئے۔ تے دوجے یاہ کہ مناسب سمجھے تاں انھاں کولوں کجھ فدیو لے غے چھوڑ دیئے، فدیہ غو مطلب یوہ ہے کہ یا تے اپناں قیدیاں غا بدلہ ماں چھوڑ دیئے یا کجھ رقم لے غے چھوڑ دیئے۔ اور جیکدے واپس انھاں غا ملک ماں چلانوں مناسب نہ سمجھے تاں وی دو شکل ہیں جنھاں در سورت انفال ماں اشارو ہے تے نبی پاک ﷺ اور صحابہء کرام غا عمل تیں ویہہ ثابت ہیں (۱) اگر انھاں قیدیاں بچوں کسے نے اسا جرم کیا واویں کہ اُس غو قتل کرنوں ہی ضروری وہے تاں قتل کر دیئے۔ (۲) جے مناسب سمجھے تاں قیدی یا غلام بنّا لیئے تانجے مسلماناں غے نالؔ رہ غے انھاں ناں اسلام ناں سمجھنؔ غو موقعو لبھے۔ یہ چارے شکل جمہور امت غے نزدیک جائز ہیں۔ بہر حال جنگ، قتل اور قید غو یوہ سلسلو اس ویلے توڑی جاری رکھنؔو لوڑیئے کہ ”جنگ اپناں ہتھیار رسٹ چھوڑے“، یعنی متکبراں غی سدّ رلہہ جئے فریا تے ویہہ صلاح واسطے تیار ہو جیں۔ یا جزیو دے غے مسلماناں غی رعیت بنؔ جیں تانجے اسلام غالب آجئے اور کفر غو قصو مُک ہی جئے۔ اسے گلوں حضرت ابنِ عباسؓ غا شاگرد حضرت مجاہدؒ اس غی تفسیر یاہ کریں کہ ”ات توڑی جے حضرت عیسیٰؑ تشریف لے آویں“ (ابن کثیر) کیونجے رحمتِ عالم ﷺ غو ارشاد ہے کہ میری امت

لِلنَّاسِ اَمْثَالَهُمْ ③ فَاِذَا لَقِيْتُمُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا فَضَرْبَ

انھاں غی حالت دسّے (۲) تے جسویلے کافر لوکاں نالؔ تھارو ٹاکرو ہو جئے تاں تم (انھاں غیں) مُنڈیں

الرِّقَابِ ؕ حَتّٰٓى اِذَآ اَثْخَنْتُمُوْهُمْ فَشُدُّوا الْوَثَاقَ ۙ فَاِمَّا

لاہ دیو؛ ات توڑی کہ جسویلے تم انھاں غا ستھاڑ لا چھوڑیں تاں تم (باقیاں ناں) جفت کر غے بنّ لیو؛ اس تیں

مَنًّۢا بَعْدُ وَاِمَّا فِدَآءً حَتّٰى تَضَعَ الْحَرْبُ اَوْزَارَهَا ۛ

بعد فریا تے احسان کر غے چھوڑ دیو یا معاوضو لے غے! ات توڑی کہ جنگ اپناں ہتھیار رسٹ چھوڑے (۳)

ذٰلِكَ ۛ وَلَوْ يَشَآءُ اللّٰهُ لَانْتَصَرَ مِنْهُمْ وَلٰكِنْ لِّيَبْلُوَا۟

یوہ ہی حکم ہے؛ تے جے اللہ تعالیٰ چاہتو تاں وہ آپے ہی انھاں کولوں بدلو لے لیتو، ور وہ تھاری اک دوجا

بَعْضَكُمْ بِبَعْضٍ ؕ وَالَّذِيْنَ قُتِلُوْا فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ فَلَنْ

غے ذریعے ازمائش کرنی چاہوے؛ تے جہڑا اللہ تعالیٰ غا رستہ ماں قتل کیّا جیں اللہ انھاں غا

يُّضِلَّ اَعْمَالَهُمْ ④ سَيَهْدِيْهِمْ وَيُصْلِحُ بَالَهُمْ ⑤

عمل کدے ضائع نیہنہ کرسیں؛ (سگوں) اللہ انھاں ناں سِدّ ا رستہ ور لاوے غو تے انھاں غو حال ٹھیک کرے غو

وَيُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ عَرَّفَهَا لَهُمْ ⑥ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا

تے انھاں ناں اس جنت ماں داخل کرے غو جس غی پشان اس نے انھاں ناں کرا چھوڑی ہے (۴) اے ایمان آلیو!

اِنْ تَنْصُرُوا اللّٰهَ يَنْصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ اَقْدَامَكُمْ ⑦ وَالَّذِيْنَ

جے تم اللہ (غا دین) غی مدد کریں غا تاں وہ تھاری مدد کرے غو تے تھارا قدم مضبوط کر دئے غو (۵) تے جنھاں نے

كَفَرُوْا فَتَعْسًا لَّهُمْ وَاَضَلَّ اَعْمَالَهُمْ ⑧ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ

کفر غو رستو نوڑیو انھاں واسطے تباہی ہے؛ اور اللہ نے انھاں غا عمل برباد کر چھوڑیا ہیں؛ یوہ اس گلوں کیونجے

كَرِهُوْا مَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ فَاَحْبَطَ اَعْمَالَهُمْ ⑨ اَفَلَمْ يَسِيْرُوْا

جہڑی چیز اللہ نے نازل کی واہ انھاں نے پسند نیہنہ کی؛ فر اس نے انھاں غا عمل ملیا میٹ کر چھوڑیا؛ کیوں! ویہہ زمین

فِي الْاَرْضِ فَيَنْظُرُوْا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِيْنَ مِنْ

ماں ٹریا پھریا نیہنہ! تانجے تک لیتا کہ جہڑا لوک انھاں تیں پہلاں ہویا ہیں انھاں غو کسو انجام

بچوں اک جماعت ہمیشاں اللہ غا رستہ ماں اللہ غا دین غی سربلندی واسطے جنگ کرتی رہ غی ات توڑی کہ انھاں غو آخری طبقو حضرت عیسیٰؑ ناݪ مل غے جہاد کرے غو۔

قَبۡلِهِمۡ ؕ دَمَّرَ اللّٰهُ عَلَيۡهِمۡ ۫ وَلِلۡكٰفِرِيۡنَ اَمۡثَالُهَا ۝١٠ ذٰلِكَ
ہوئ تھو! اللہ نے ویہہ تباہ کر چھوڑیا ؛ تے کافراں واسطے اسے راغی سزا ہے ؛ یوہ
بِاَنَّ اللّٰهَ مَوۡلَى الَّذِيۡنَ اٰمَنُوۡا وَاَنَّ الۡكٰفِرِيۡنَ لَا مَوۡلٰى
اس گلوں کیونجے ایمان آلاں غو کار ساز اللہ ہے ؛ جدکہ کافراں غو کوئے کارساز
لَهُمۡ ۝١١ اِنَّ اللّٰهَ يُدۡخِلُ الَّذِيۡنَ اٰمَنُوۡا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ
نیہنہ (٦) بیشک اللہ انھاں لوکاں ناں جہڑا ایمان لیایا تے انھاں نے چنگا عمل کیّا اساں
جَنّٰتٍ تَجۡرِىۡ مِنۡ تَحۡتِهَا الۡاَنۡهٰرُ ؕ وَالَّذِيۡنَ كَفَرُوۡا
باغاں ماں داخل کرے غو جنھاں غے ہیٹھ نہر بگتیں ویں غیں تے جہڑا لوک کافر ہیں
يَتَمَتَّعُوۡنَ وَيَاۡكُلُوۡنَ كَمَا تَاۡكُلُ الۡاَنۡعَامُ وَالنَّارُ مَثۡوًى
ویہہ دنیا ہی غی عیش کر رہیا ہیں ؛ تے اس را کھا رہیا ہیں جس را چوکھر کھئیں تے چھیکڑ دوزخ انھاں غو
لَّهُمۡ ۝١٢ وَكَاَيِّنۡ مِّنۡ قَرۡيَةٍ هِىَ اَشَدُّ قُوَّةً مِّنۡ قَرۡيَتِكَ
ٹھکانوں ہے (٧) تے (اے نبیؐ) کتنی ہی بستیں تھاری اس بستی تیں ۔۔جس تیں تم کڈیا گیا ہیں ۔
الَّتِىۡۤ اَخۡرَجَتۡكَ ۚ اَهۡلَكۡنٰهُمۡ فَلَا نَاصِرَ لَهُمۡ ۝١٣ اَفَمَنۡ
بدھ زور اور تھیں جہڑیں ہم نے ہلاک کر چھوڑیں ؛ فر کوئے انھاں غو مددگار نیہنہ ہووؤ ؛ تے کیوں ! ویہہ لوک جہڑا
كَانَ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِّنۡ رَّبِّهٖ كَمَنۡ زُيِّنَ لَهٗ سُوۡٓءُ عَمَلِهٖ
اپݨاں رب غی طرفوں صاف دلیل ور ہیں ویہہ انھاں ہاروں ہو سکیں ! جنھاں غا پھیڑا عمل انھاں ناں چنگا کر غے دسیا جیں
وَاتَّبَعُوۡۤا اَهۡوَآءَهُمۡ ۝١٤ مَثَلُ الۡجَنَّةِ الَّتِىۡ وُعِدَ الۡمُتَّقُوۡنَ ؕ
تے ویہہ اپݨی خواہشاں پچھے چل پُویں (٨) اس جنت غیں صفت جس غو وعدو پرہیزگاراں ناݪ ہے یہ ہیں
فِيۡهَاۤ اَنۡهٰرٌ مِّنۡ مَّآءٍ غَيۡرِ اٰسِنٍ ۚ وَاَنۡهٰرٌ مِّنۡ لَّبَنٍ لَّمۡ
جے اس ماں اسا پاݨی غیں نہر ہیں جہڑو کدے خراب نیہنہ ہوسیں ؛ تے اس دُدھ غیں نہر ہیں جس غو سواد
يَتَغَيَّرۡ طَعۡمُهٗ ۚ وَاَنۡهٰرٌ مِّنۡ خَمۡرٍ لَّذَّةٍ لِّلشّٰرِبِيۡنَ ۚ
کدے بدلسے نیہنہ ؛ تے اسا شراب غیں نہر ہیں جہڑو پیݨ آلاں واسطے لذت دار وہے غو ؛

ع ١ ١١ ٥

(٤) جہاد غا جائز ہوݨ غی وجہ تے اس غو مقصد بیان فرمایو جار ہیو ہے کہ جے اللہ تعالیٰ چاہتو تاں اج غاں کافراں ناں وی پشلاں نافرماناں ہاورں اسمانی یا زمینی عذاب ناݪ ملیامیٹ کر سکے تھو ور اس نے رحمتِ عالم ﷺ غی برکت ناݪ ویہہ پراناں عذاب نازل نیہنہ فرمایا جنھاں ماں نکا، موٹا، مڑد، کاݪسریں، سارا ہی اچن چیت ملیامیٹ ہو جیں تھا۔ تے عذاب غا آ جاݨ تیں بعد کسے غی توبہ قبول نیہنہ وہے تھی، اللہ نے ان عذاباں غے بجائے جہاد غو حکم دتو اسے ناں سورت توبہ آیت ١٤/ ماں فرمایو جے اللہ انھاں ناں ایمان آلاں غے ہتھوں عذاب دیئے غو، یعنی ہُݨ کافراں ور جہاد غے ذریعہ ایمان آلاں غے ہتھوں عذاب نازل وہے غو، اس ماں کافراں غی وی بڑی ازمائش ہے کیونجے اس راویہہ سارا اکدم ہی ملیامیٹ نیہنہ ہو جاتا بلکہ انھاں ناں کجھ مہلت لبھ جئے۔ چھڑا رڑے مدان آݨ آلا کجھ نوجوان ماریا جیں تے باقی غی یا ازمائش وہے کہ ایمان آلاں غے ہتھوں کھونسڑا کھا غے، اور کفر غی وجہ تیں اپݨاں آپ ناں ذلیل ہوتاں دیکھ غے انھاں غو دماغ ٹھیک وہے یا ویہہ ہور بدماغ ویں؟ دوجے پاسے اصل ازمائش ایمان آلاں غی وہے۔ جے کوݨ اللہ غا دین پچھے جان ماݪ سب کجھ قربان کر غے اپݨاں ایمان غو نقد ثبوت پیش کرے تے کہڑو بزدل ڈروکݪ جہاد غا مدان تیں پچھے رہ غے رڑے مدان منافق ثابت وہے۔ دل غو روگی منافق اپنی منافقت واسطے سب کجھ کر سکے ور جہاد غا مدان ماں اللہ غا دین غی سربلندی واسطے جند جان قربان کرنی منافق غا وس غو روگ نیہنہ۔ ججر توڑی دیوّ نہ بلّے اچر توڑی تربوڑیں وی پتنگ تے پروانہ بݨ جیں۔ ور دیوّ بل جان تیں بعد تربوڑیں پتنگاں ناݪ نیہنہ رہ سکتیں۔ تربوڑیں شمع اپر جان دیݨ غی ہمت کد کر سکیں جد کہ پتنگ دیّا ناں تک غے جان بچا نیہنہ سکتو۔ بس بالکل یا ہی مثال جہاد غی ہے اللہ جہاد غا یہ دیّا بال غے اپݨاں کچاں پکاں عاشقاں ناں کنی کر دیئے۔ دودھ پیݨ آلاں تیں لہو دیݨ آلاں مجنواں ماں نکھیڑ وہے، سچا عاشق تے پکا مومن اس رستہ غاں کنڈاں ناں پھل، تے تُھپ ناں چھاں سہئی کریں ات توڑی کہ اس رستہ ماں جان دیتاں انھاں ناں جہڑو لطف تے سواد آوے وہ جنت ماں جا غے وی نیہنہ پُھلتو تے ویہہ جنت ماں پُج غے وی فر اس مدان ماں جان دیݨ غی دس دس واری تاہنگ کریں (ترمذی) اللہ تعالیٰ انھاں ہی بنداں واسطے فرمار ہیو ہے کہ جے یہ اس رستہ ماں قتل ہو جیں فر یاہ نہ سمجھو کہ یہ ناکام ہو گیا، یہ ہار گیا، جس را دنیا غیں فوج جد مدان ماں مارے جیں تے لوک سمجھیں کہ یہ فوج ہار گیئیں ہیں۔ نیہنہ نیہنہ! ایمان آلاں غو یوہ معاملو نیہنہ! مدان جنگ ماں جت جاݨ تیں بڑی کامیابی تے اس مدان ماں جان دینی ہی ہے، یاہ اسی موت ہے کہ اس ناں موت کہݨوں وی جرم ہے، اللہ انھاں غا عمل کدے ضائع نیہنہ کرسیں، دنیا ماں وی انھاں غی قربانی دنیا غی تاریخ ناں پرت چھوڑے غی ور اصل گل آخرت غی ہے جت واسطے اللہ انھاں ناں ہدایت دیئے غو تے ہر طرح انھاں غو حال ٹھیک کر دیئے غو وہ انھاں ناں اس جنت ماں داخل کرے غو جس غو کجھ تعارف اس نے دنیا ماں ہی اپݨی کتاب غے ذریعہ تے اپݨاں حبیب ﷺ غے ذریعہ انھاں ناں کرا دتو ہے، فر جد یہ اس جنت ماں پج جیں غا اُت آپے اپݨوں گھر تے اپݨوں مقام پشاݨ لیں غا۔ رحمتِ عالم ﷺ فرمانویں: جنتی ناں اپݨاں جنت آلا گھر غو اس تیں زیادہ پتو وہے غو جتنوں کہ اس ناں دنیا ماں اپݨاں گھر غا رستہ غو پتو تھو۔ (بخاری)

(٥) اُپر آخرت غی کامیابی غو ذکر تھو ہُݨ دنیا ماں کامیابی عطا کرݨ غو وعدو بیان ہور ہیو ہے کہ جد ایمان آلا اللہ غا دین غی مدد کریں غا اس ور جند جان، ماݪ سب کجھ قربان کر دیݨ واسطے دلوں مݨوں تیار ہو غے اُٹھ کھلاویں غا فر اللہ انھاں غی مدد کرے غو تے انھاں ناں آپ اپݨاں فضل ناݪ اس مدان ماں ثابت قدم رہݨ غی توفیق دیئے غو۔ ویہہ دنیا غی بڑیں بڑیں طاقتاں ور غالب آ جیں غا، ویہہ خالی مولی تے سخنے ہتھیں ویں غا ور دنیا غیں بڑیں بڑیں طاقت اپݨاں قلعاں ماں انھاں غا ڈر ناݪ کمتیں رہیں غیں، الحمد للہ صحابہ کرام غا سچا زمانہ تیں لے غے اج توڑی مھاری سوا چوداں سو سال غی تاریخ غو ورقو ورقو اس گل

وَاَنْهٰرٌ مِّنْ عَسَلٍ مُّصَفًّى ۭ وَلَهُمْ فِيْهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرٰتِ

تے اسا مکھیر غیں نہر ہیں جہڑو بالکل صاف وہے غو ؛ تے انھاں واسطے جنت ماں ہر قسم غا میوا ویں غا

وَمَغْفِرَةٌ مِّنْ رَّبِّهِمْ ۭ كَمَنْ هُوَ خَالِدٌ فِي النَّارِ وَسُقُوْا

تے انھاں غا رب غی طرفوں بخشش وہے غی (یہ لوک) اُنھاں جسا ہوسکیں جہڑا اسدا دوزخ ماں رہنہ غا تے انھاں ناں ابلتو

مَاۗءً حَمِيْمًا فَقَطَّعَ اَمْعَاۗءَهُمْ ⑮ وَمِنْهُمْ مَّنْ يَّسْتَمِعُ اِلَيْكَ ۚ

پاݨی پیالیو جئے غو فر وہ انھاں غیں آنتریاں غا ٹوٹا کر چھوڑے غو (٩) تے انھاں بچوں کجھ (اے نبیؐ) تھارا در کن لانغے سُݨیں

حَتّٰٓي اِذَا خَرَجُوْا مِنْ عِنْدِكَ قَالُوْا لِلَّذِيْنَ اُوْتُوا الْعِلْمَ

ات توڑی کہ جسویلے ویہہ تھارا کولوں باہر نکلیں تاں جنھاں لوکاں ناں علم عطا ہووؤ انھاں ناں کیہنہ :

مَاذَا قَالَ اٰنِفًا ۣ اُولٰۗىِٕكَ الَّذِيْنَ طَبَعَ اللّٰهُ عَلٰي قُلُوْبِهِمْ

مسیں مسیں نبیؐ نے کے کہیو تھو ؟ یہ ہی لوک ہیں جنھاں غا دلاں ور اللہ نے مہر لا چھوڑی ہے

وَاتَّبَعُوْٓا اَهْوَاۗءَهُمْ ⑯ وَالَّذِيْنَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى

تے یہ اپݨی خواہشاں پچھے چل پیا ہیں (١٠) تے جہڑا ہدایت غو رستو اختیار کریں اللہ انھاں غی ہدایت ماں ہور باہدو کر دئے

وَّاٰتٰىهُمْ تَقْوٰىهُمْ ⑰ فَهَلْ يَنْظُرُوْنَ اِلَّا السَّاعَةَ اَنْ

تے انھاں ناں پرہیز گاری عطا فرماوے (١١) فر کیوں ! یہ بس قیامت ہی ناں اڈیکیں جے واہ انھاں ور اچن چیت

تَاْتِيَهُمْ بَغْتَةً ۚ فَقَدْ جَاۗءَ اَشْرَاطُهَا ۚ فَاَنّٰى لَهُمْ اِذَا جَاۗءَتْهُمْ

ہی آجئے ؛ فر اس غیں نشاݨیں تے آہی گئی ہیں تے جسویلے واہ انھاں ور آجئے غی اس ویلے انھاں ناں سمجھنوں

ذِكْرٰىهُمْ ⑱ فَاعْلَمْ اَنَّهٗ لَآ اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْۢبِكَ

کے کم دئے غو (١٢) تے (اے نبیؐ) تم یقین رکھو جے اللہ تعالیٰ تیں سوا کوئے معبود نیہنہ، تے تم بخشش منگو اپݨی لغزش واسطے

وَلِلْمُؤْمِنِيْنَ وَالْمُؤْمِنٰتِ ۭ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مُتَقَلَّبَكُمْ وَمَثْوٰىكُمْ ⑲ ع

تے مسلمان مرداں تے مسلمان کاںسریاں واسطے ! اللہ تعالیٰ تھارا ٹرن پھرن تے رہݨ سہݨ غی جگہ ناں جاݨے (١٣)

وَيَقُوْلُ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَوْلَا نُزِّلَتْ سُوْرَةٌ ۚ فَاِذَآ اُنْزِلَتْ

تے ویہہ کیہنہ : جے کائے سورت کیوں ! نیہنہ نازل ہوتی ؛ فر جسویلے صاف مطلب آلی کائے

غی گواہی دے رہیو ہے جے ہم جدوی اخلاص ناݪ صرف اللہ غا دین پچھے مدان ماں آیا، اللہ نے کدے ہمناں اپݨی مدد تیں محروم نیہنہ کیو، ور گل پکا ایمان تے سچی نیت غی ہے۔

(٦) ایمان آلاں ناں اللہ تعالیٰ غا رستہ ور جان ماݪ غی قربانیاں ور دنیا آخرت ماں کامیابی غی خوشخبری سݨاݨ تیں بعد فر کافراں ناݪ خطاب ہو رہیو ہے جے جہڑا کفر تیں کسے رابازنہ آویں انھاں واسطے ہلاکت تے تباہی تیں بجݨ کجھ نیہنہ نہ دنیا ماں انھاں غی چاݪ چلاکیں توڑ چڑھیں غیں نہ آخرت ماں ایمان تیں بجݨ انھاں غی کائے نیکی کم آوے غی، کیوں جے انھاں نے اللہ غا نازل کیا وا قرآن تیں نفرت کی فر اللہ نے انھاں غا سارا عمل ملیا میٹ کر چھوڑیا تے جن عملاں ناں ویہہ نیک سمجھیں تھا ویہہ سارا برباد ہو گیا! کفر شرک ور بٹر جاݨ آلاں غو سدا ایو ہی حال وہے جس ناں کوئے شک شبو وہے وہ زمین ماں ٹر پھر غے عاد، ثمود ہاروں اُکلیں ویں قوماں غا کھولا تے کھݨا رتک لئے۔ اللہ نے انھاں ور کسا کسا عذاب نازل کیا، کافراں واسطے اسے طرح غی سزا ہیں اج غا نافرمان باز نہ آیا تاں انھاں غو وی یوہ ہی حشر وہے غو، کیوں جے ایمان آلاں غو مددگار تے اللہ تعالیٰ ہے ور کافراں ور جد خدائی عذاب نازل ہوݨ غو ویلو آجئے فر کوئے انھاں غو حمایتی تے مددگار اور کارساز نیہنہ نکلتو، نہ کوئے باطل معبود انھاں ناں کم آوے۔ یا ہی گل صحابہ کرام نے جنگ اُحد ماں اس ویلے فرمائی تھی جد کافراں نے نعرو ماریو تھو جے ﴿لَنَا عُزّٰى وَلَا عُزّٰى لَكُمْ﴾ ”مھارا کولے عزّیٰ بت ہے تھارا کولے کوئے عزّو نیہنہ ہے“۔ صحابہ کرام نے جواب دتو ﴿اَللّٰهُ مَوْلَانَا وَلَا مَوْلٰى لَكُمْ﴾ ”اللہ تعالیٰ مھارو مددگار ہے تھارو کوئے مددگار نیہنہ ہے“ (بخاری شریف)

(٧) یعنی کافر لوک ڈنگراں ہاروں زندگی گذاریں بس ڈنگراں ہاروں چھڑو ٹھڈ پہرنوں ہی سب کجھ سمجھیں نہ انھاں ناں دنیا ماں حرم حلال غو خیال نہ آخرت غا حساب کتاب غی کجھ فکر!! بس نفس غی خواہش پوری کر لیݨی ہی سب کجھ سمجھیں تے جانوراں ہاروں یوہ نیہنہ سوچتا جے ہمناں کا نہہ واسطے کھوال پیال غے موٹو کیو جا رہیو ہے سگوں کھئیں وی بے ادب ہو غے جانوراں ہاروں، فرمایو چار تہاڑا عیش لُٹ لیو چھیکڑ تھارو ٹھکاݨوں جہنم ہے۔

(٨) رحمتِ عالم ﷺ ناں تسلی دتی جا رہئی ہے تے مکہ غا مشرکاں ناں درڈیو جا رہیو ہے جنھاں نے اسا حالات بݨایا کہ رحمتِ عالم ﷺ ناں اپݨوں پیارو وطن چھوڑݨوں پے گیو۔ فرمایو! تمناں گہروں کڈݨ آلاں یہ مکہ غا مشرک کے بلا ہیں انھاں تیں پہلاں، انھاں تیں مُچ زیادہ تگڑیں کتنیں ہی بستیں تھیں جہڑیں اُنھاں غی نافرمانی ور اللہ نے تباہ کر چھوڑیں، تے کوئے اس ویلے انھاں غو مددگار نیہنہ کھلو ہووؤ! فر اِنھاں غی کے حیثیت ہے !! کیونجے مومن اللہ غی طرفوں ٹھیک ہدایت ور تے اخلاق کردار غا اُچا رتبا ور وہے فر وہ اُس کافر مشرک غے برابر کد ہو سکے جسناں اپݨاں پہیڑا کرتوت ہی چنگا لگتا ویں، تے وہ انوں کاݨوں ہو غے اپݨاں نفس غی خوہشاں تے تاہنگاں ور ہی چلتو وہے۔ یہ دوئے برابر نیہنہ ہو سکتا۔ اگے انھاں غو کنی انجام بیان ہو رہیو ہے۔

(٩) یعنی وہ متقی پرہیز گار جس واسطے جنت غیں یہ یہ نعمت ہیں وہ اس نافرمان غے برابر کس را ہو سکے جس غو انجام یوہ وہے غو کہ وہ سدا جہنم ماں رہ غو جت اُس ناں وہ اُبلتو پاݨی پیݨوں پُوے غو جس ناݪ آنتڑیں ٹوٹا ہو غے باہر آجیں غیں۔

(١٠) ہُݨ توڑی جن کافراں غو ذکر تھو ویہہ کھل مکھلا تے باندے کافر تھا ہُݨ کجھ اساں کافراں غو ذکر ہو رہیو ہے جہڑا دلوں تے پکّا کافر ویں ور لوکاں ناں دسن واسطے کلموں وی پڑھ لیں تے دکھلاوا واسطے ہی کجھ اسلامی حکماں ور وی عمل کر لیں۔ اساں لوکاں ناں منافق کہیو جئے۔ یہ لوک ایمان آلاں غے ناݪ ناݪ رحمتِ عالم ﷺ غی سچی مجلس ماں وی جیں تھا۔ ور انھاں غی نیت کائے گل سݨݨی تے وہے نیہنہ تھی۔ اس گلوں ویہہ لوکاں ناں دسن واسطے تے کن لا لا غے گل سݨیں تھا ور تہان کدے ہوٹھے ہی وہے تھو، فر مجلس تیں باہر نکل غے صحابہء کرام ناں بڑی بے ادبی ناݪ کیہنہ تھا ”یوہ آدمی مسیں مسیں کے کہہ تھو؟“ اللہ تعالیٰ فرماوے: اصل ماں انھاں غی اس منافقت غی وجہ تیں انھاں غاں دلاں ور مُہر لگ گئی ہے، ہُݨ یہ نہ کائے گل سُݨ سکیں تے نہ سمجھ سکیں بس نفس غی خواہشاں ور ہی چلیں۔

(۱۱) یعنی جن مجلساں تیں منافق ہور گمراہ ویں اللہ ایمان آلاں ناں انھاں ہی سچیاں مجلساں تیں ہور ہور ہدایت تے تقوو عطا فرماوے۔ یوہ ہدایت آلو رستو اختیار کرن غو اثر ہے جس را کہ گمراہی آلو رست نوڑن غو وہ اثر تھو کہ اس ناں دلاں ور مہر لگ جئے تھی۔

(۱۲) یعنی ایمان تے کفر غو یوہ کنی کنی نتیجو سُن لین تیں بعد وی جھڑا لوک کفر شرک تیں باز نیہنہ آتا، تے ایمان نیہنہ قبول کرتا، آخر ویہہ کا نہہ غی اڈیک ماں ہیں؟ بس اسے غی کہ جد اچن چیت قیامت آ جئے غی فر اس ناں تک غے ایمان لیانویں غا! حالانکہ اُس ویلے سمجھن تے ایمان لیان غو ویلو کدو ہے غو؟ تے اس ویلے توبہ کرن غو کے فائدو وہے غو! اُس ویلے تے توبہ غو بوہٗ بند ہووو وہے غو۔ فر قیامت غیں کجھ نشانیں تے آ ہی گئیں ہیں رحمتِ عالم ﷺ غو دنیا ماں تشریف لیانوں وی اس گل غی نشانی ہے کہ ہُن قیامت ناں کوئے لموں عرصو نیہنہ رہیو۔ آپ خاتم الانبیاء (ﷺ) نے اپنی شہادت آلی تے بشکار آلی انگلیں کھلیں کر غے فرمایو: ''ہوں تے قیامت اس طرح ہاں'' یعنی جس را ان دواں انگلیاں غے بشکار کائے ہور انگلی نیہنہ اسے راہوں اللہ غو آخری پیغمبر ہوں میرے تیں بعد قیامت توڑی کسے را غو کوئی نبی یا رسول نیہنہ۔ تے میرے تیں بعد قیامت اس رانا لو ناں آوے لگی جس را یہ دوئے انگلیں جُڑیں ویں ہیں (بخاری و مسلم)

(۱۳) یعنی جد قیامت غا آ جان تیں بعد کسے ناں ایمان لیانوں تے توبہ کرنی کجھ کم نیہنہ آسیں، لہٰذا اہُن تیں ہی ہر اک بندہ ناں اللہ تعالیٰ ناں اک ایکلو یقین کر غے اس ور صحیح طریقہ ناں ایمان لیانوں چاہیے۔ تے توبہ استغفار کر غے اپناں گناہ بخشوا لینا چاہیے! کیونجے اللہ پاک تیں کسے غی کائے گل چھپی وی نیہنہ وہ ہر ایکن غی تہاڑی غی ٹرت پھرت ناں وی جانے تے رات غے وقت ارام کرن ناں وی خوب جانے۔ فائدو:- ات رحمتِ عالم ﷺ ناں جھڑ ویوہ حکم دتو جے تم اپنی لغزشاں واسطے تے مومن مڑداں تے مومن کا لُسریاں غاں گناہاں واسطے بخشش منگو، حالانکہ نبی تے سارا ہی ہر اک گناہا تیں بعثت تیں پہلاں توں ہی بالکل پاک صاف ویں، فر رحمتِ عالم ﷺ تے ساراں نبیاں غا سردار ہیں، تے اللہ تیں بعد ساری جیا جون ماں بس حضرت غو ہی رتبو ہے، فر حضرت در لغزش غی نسبت کیوں کی گئی ہے؟ یوہ اصل ماں حضرت غا اُچا مقام غا لحاظ ناں فرمایو گیو ہے۔ جے کجھ اسیں گل جھڑیں گناہ تے کدے ہو ہی نیہنہ سکتیں بلکہ عام لوکاں غا لحاظ ناں ویہہ نیکیں ویں ور حضرت غا اُچا رتبہ غا لحاظ ناں ویہہ ظاہری طور ور لغزش ماں شمار کر لی گئیں۔ اس غی کجھ ہور بحث اگے سورت فتح حاشیہ ۲ ماں آ رہئی ہے۔

(۱۴) پچر توڑی جہاد غو حکم نازل نیہنہ ہووو تھو ایمان آلا بار بار تاہنگ کریں تھا کدے جہاد غا حکم آلی کائے سورت نازل ہو جاتی فر جد جہاد غا حکم آلیں آیت نازل ہو گیئں اس ویلے سچاں موموناں نے تے جرأت ہمت اور اللہ غا رستہ ماں قربانیاں غیں ویہہ مثال پیش کر دتیں جس ناں عشق غا رستہ غاں راہیاں غو سِر ماں ناں اُچو ہو گیو، جنگ بدر ماں حضرت عبیدہ ابن حارثؓ جد کیئں پھٹ کھا غے زمین ور ٹہٹھا تھا تے رحمتِ عالم ﷺ نے انھاں غو سِر اپنی جھولی ماں رکھ غے منہ وروں دوڑ صاف فرما رہیا تھا اس ویلے انھاں نے مُچ سُہنی گل کہئی تھی، انھاں نے ابوطالب غو اک شعر پڑھیو جھڑ وانھاں نے حضور ﷺ غی شانِ مبارک ماں کہیو تھو جس غو مطلب تھو ''ہم تھاری حفاظت ماں اپناں بیوی بچاں ناں وی بسار چھوڑاں غا تے تمناں بچان واسطے تھارے اگے پچھے اپنیاں لاشاں غا امار لا چھوڑاں غا'' حضرت عبیدہؓ نے آخری وقت ماں یوہ شعر پڑھ غے عرض کی حضرت! جیکدے اج ابوطالب زندہ ہوتا تاں انھاں ناں پتو لکتو جے یوہ شعر انھاں غے لائق نیہنہ بلکہ میرے لائق ہے کیونجے انھاں نے تے شعر کہیو تھو اور میں تھارے سامنے اپنی جان دیدتی ہے (حیاۃ الصحابہ) یاہ تے نبی پاکؐ غا سچا زمانہ غی گل تھی۔ حضرت تیں خاصا دن بعد غی گل ہے حضرت ابوموسی اشعریؓ نے ایکن جنگ ماں یاہ حدیث سنائی جے ''جنت تلواراں غی چھاں ہیٹھ ہے'' یاہ گل سُن غے مجلس بچوں اک سِدّ وسادو جئو بندو کھلو ہووو اس نے کہیو!!! ابوموسیٰ تم نے آپ یاہ گل نبی پاک ﷺ کولوں سُنی ہے؟ حضرت ابوموسیٰ نے فرمایو: آہو! بس اس نے اپنی تلوار غی میان پہن غے اپناں سنگیاں ناں کہیو پہایئو! میرو آخری سلام! بس یاہ گل کہہ غے

سُوْرَةٌ مُّحْكَمَةٌ وَّذُكِرَ فِيْهَا الْقِتَالُ ۙ رَاَيْتَ الَّذِيْنَ فِيْ

سورت نازل وہے اور اس ماں جہاد غو ذکر وہے اس ویلے تم انھاں لوکاں ناں دیکھیں جھاں

قُلُوْبِهِمْ مَّرَضٌ يَّنْظُرُوْنَ اِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشِيِّ عَلَيْهِ

غاں دلاں ماں روگ ہے کہ ویہہ تھارا در اس را تکیں جس را وہ دیکھے جس ور موت غی

مِنَ الْمَوْتِ ؕ فَاَوْلٰى لَهُمْ ﴿٢٠﴾ طَاعَةٌ وَّقَوْلٌ مَّعْرُوْفٌ ۫ فَاِذَا

غشی آتی وہے؛ تے انھاں واسطے بربادی ہے (۱۴) (اصل کم تے) فرمانبرداری اور چنگی گل کہنی ہے؛ فر جسو یلے

عَزَمَ الْاَمْرُ ۫ فَلَوْ صَدَقُوا اللّٰهَ لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ ﴿٢١﴾ فَهَلْ

(جہاد غی) گل پکی ہو گئی اسو یلے جے ویہہ اللہ نال سچا رہتا تاں انھاں ہی واسطے چنگو ہوتو؛ تے (اے منافقو!) تھارا

عَسَيْتُمْ اِنْ تَوَلَّيْتُمْ اَنْ تُفْسِدُوْا فِي الْاَرْضِ وَتُقَطِّعُوْٓا

کولوں تے یا ہی امید کی جئے کہ جے تمناں حکومت لبھ جئے تاں تم زمین ماں اتی چک لیں؛ تے تم آپس غا رشتہ ناطہ وی

اَرْحَامَكُمْ ﴿٢٢﴾ اُولٰٓئِكَ الَّذِيْنَ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ فَاَصَمَّهُمْ وَاَعْمٰٓى

توڑ چھوڑیں (۱۵) یہ ویہہ لوک ہیں جھاں ور اللہ نے لعنت کی ہے؛ تے جھاں غا کن ڈورا تے اکھ انّیں

اَبْصَارَهُمْ ﴿٢٣﴾ اَفَلَا يَتَدَبَّرُوْنَ الْقُرْاٰنَ اَمْ عَلٰى قُلُوْبٍ

کر چھوڑیں ہیں ؛ تے کیوں ! ویہہ قرآن ماں غور نیہنہ کرتا یا انھاں غا دلاں ور

اَقْفَالُهَا ﴿٢٤﴾ اِنَّ الَّذِيْنَ ارْتَدُّوْا عَلٰٓى اَدْبَارِهِمْ مِّنْۢ بَعْدِ

جندرا چڑھیا واہیں؛ بیشک جھڑا لوک کنڈ پھیر غے مڑ گیا اس توں بعد کہ ہدایت غو رستو انھاں ناں صاف صاف

مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَى ۙ الشَّيْطٰنُ سَوَّلَ لَهُمْ ؕ وَاَمْلٰى لَهُمْ ﴿٢٥﴾

دس گیو تھو؛ انھاں غو یوہ کم شیطان نے انھاں ناں چنگو بنا غے دس دتو ہے؛ تے انھاں ناں لمی لمی ہکھیں لا دتیں ہیں (۱۶)

ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ قَالُوْا لِلَّذِيْنَ كَرِهُوْا مَا نَزَّلَ اللّٰهُ سَنُطِيْعُكُمْ

یوہ اس گلوں کیونجے انھاں نے انھاں لوکاں ناں جھڑا اللہ غی نازل کی وی (کتاب) ناں پسند نیہنہ کرتا یاہ گل کہئی تھی جے ہم

فِيْ بَعْضِ الْاَمْرِ ۚ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ اِسْرَارَهُمْ ﴿٢٦﴾ فَكَيْفَ اِذَا

کجھاں کماں ماں تھاری گل منّ لیاں غا تے اللہ انھاں غی راز غی گلاں تیں واقف ہے (۱۷) تے انھاں غو کے حال وہے غو جد

تَوَفَّتْهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ يَضْرِبُوْنَ وُجُوْهَهُمْ وَاَدْبَارَهُمْ ﴿۲۷﴾

فرشتا انھاں غو ساہ کڈھتا ویں غا ، تے ویہہ انھاں غا منہ ور تے کنڈ ور مار رہیا ویں غا

ذٰلِكَ بِاَنَّهُمُ اتَّبَعُوْا مَآ اَسْخَطَ اللّٰهَ وَكَرِهُوْا رِضْوَانَهٗ

یوہ اس گلوں کیونجے ویہہ اس رستہ ور چلیا جہڑا واللہ ناں نراض کرن آلو تھو، تے انھاں نے اللہ غی رضامندی ناں ناپسند کیو

فَاَحْبَطَ اَعْمَالَهُمْ ﴿۲۸﴾ اَمْ حَسِبَ الَّذِيْنَ فِيْ قُلُوْبِهِمْ مَّرَضٌ

فراس نے انھاں غا عمل برباد کرچھوڑیا (۱۸) کیوں! ویہہ لوک جھاں غا دلاں ماں روگ ہے ویہہ یاہ سمجھیں جے

اَنْ لَّنْ يُّخْرِجَ اللّٰهُ اَضْغَانَهُمْ ﴿۲۹﴾ وَلَوْ نَشَآءُ لَاَرَيْنٰكَهُمْ

اللہ انھاں غا دل غا کینہ ناں کدے باندے نیہنہ کریں (۱۹) تے (اے نبی) جے ہم چاہتا تاں ہم تمناں ویہہ دس چھوڑتا

فَلَعَرَفْتَهُمْ بِسِيْمٰهُمْ ؕ وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِيْ لَحْنِ الْقَوْلِ ؕ وَاللّٰهُ

فرتم انھاں ناں انھاں غی نہارتیں سیان لیتا اور گل بات غا انداز ناں تے تم انھاں ناں سیان ہی لیس غا؛ تے اللہ تعالیٰ

يَعْلَمُ اَعْمَالَكُمْ ﴿۳۰﴾ وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتّٰى نَعْلَمَ الْمُجٰهِدِيْنَ

تھاراں عملاں ناں جانئے ؛ تے ہم تم ساراں غی ضرور از مائش کراں غا؛ تانجے ہم تھارا بچوں جہاد کرن آلاں ناں

مِنْكُمْ وَالصّٰبِرِيْنَ ۙ وَنَبْلُوَا اَخْبَارَكُمْ ﴿۳۱﴾ اِنَّ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا

تے صبر کرن آلاں ناں باندے کردیاں ، نالے ہم تھاری حالتاں ناں وی از مالیاں (۲۰) یقیناً جھاں لوکاں نے کفر کیو

وَصَدُّوْا عَنْ سَبِيْلِ اللّٰهِ وَشَآقُّوا الرَّسُوْلَ مِنْۢ بَعْدِ

تے (لوکاں ناں) اللہ تعالی غا رستہ تیں روکیو نالے رسولؐ غی مخالفت کی اس توں بعد کہ

مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدٰى ۙ لَنْ يَّضُرُّوا اللّٰهَ شَيْـًٔا ؕ وَسَيُحْبِطُ اَعْمَالَهُمْ ﴿۳۲﴾

ہدایت انھاں غے سامنےؔ واضحہ ہوگئی تھی، ویہہ کدے وی اللہ غو کجھ نقصان نیہنہ کرسکتا؛ تے وہ انھاں غا عمل برباد کردے غو

يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اَطِيْعُوا اللّٰهَ وَاَطِيْعُوا الرَّسُوْلَ وَلَا

اے ایمان آلیو ! تم اللہ تعالیٰ غی فر مانبر داری کرو ! تے رسولؐ غی فرمانبرداری کرو ! تے تم

تُبْطِلُوْٓا اَعْمَالَكُمْ ﴿۳۳﴾ اِنَّ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا وَصَدُّوْا عَنْ

اپناں عمل ضائع نہ کرو (۲۲) بیشک جھاں لوکاں نے کفر کیو ، تے اللہ غا رستہ تیں (لوک)

کافراں غا مجمع ماں بڑھ گیا تے جنگ شروع کرلی ات توڑی کہ اللہ نے شہادت غی نعمت عطا کردتی (ترمذی) یاہ گل تے موموناں غی تھی۔ ور دوجے پاسے کجھ منافق وی مسلماناں ماں اپناں مفادات پچھے بڑھیا وا تھا، ویہہ مسلماناں ناں دسن واسطے نماز روزو وی کرلیں تھا اور جد جہاد غو صاف صاف حکم نازل ہوگیو تے مطالبو جان غی قربانی غو آ گیو فرتے انھاں غیں اکھ تاڑے ہی لگ گئیں، انھاں غی منافقت غو پہانڈو رڑے مدان پھٹ گیو۔ ویہہ حضورﷺ در اس راتاڑ یا وا تکن لگا جس را کسے ور موت غی غشی چڑھی وی وہے، اللہ تعالیٰ فرماوے حالانکہ بہتر تے انھاں واسطے یوہ تھو کہ یہ اللہ غا حکماں غی اطاعت کرتا تے چنگی گل کہتا۔ بلکہ ہُن وی جیکدے یہ توبہ کر غے تے جان غی قربانی پیش کر غے اللہ ناں اپناں ایمان غو ثبوت دیں۔ یوہ انھاں واسطے بہت بہتر وہے پشلا سارا گناہ معاف ہوجیں تے موموناں ہاروں یہ وی جنت غا مستحق ہوجیں۔

(۱۵) ﴿تَوَلَّيْتُمْ﴾ غو دو طرح ترجموں ہوسکے اک یوہ کہ تمناں حکومت دتی جئے۔ یعنی تھاری اس غداری تے منافقت غے ناں ناں جیکدے تمناں حکومت لبھ جئے تاں تے تم ہور زمین ماں اتی چکیں غا سگوں رشتہ ناطہ غی پرواہ وی نیہنہ کریں تے دوجو یوہ کہ ''جیکدے تم منہ، موڑیں غا'' فرمطلب یوہ وہے غو کہ جیکدے تم ہُن وی ایمان تے جہاد تیں منہ موڑیں غا تاں تم ویہہ ہی جاہلیت آلا کم کریں غا زمین ماں فساد مچانویں غا تے رشتہ ناطہ توڑتا پھریں غا۔

(۱۶) یعنی جن لوکاں نے جان بجھ غے یوہ منافقت غو رستو اختیار کیو ہے انھاں ور اللہ غی لعنت ہے جناں یہ ڈورا تے انا ہوگیا ہیں نہ کائے برحق گل سُن سکیں تے نہ سچا دین غی کائے چیز تک سکیں۔ یہ اللہ غا کلام ماں غور فکر ہی نیہنہ کرتا، بلکہ غور فکر کرنی وی چاہویں تاں وی انھاں غاں دلاں ور اسلام غی دشمنی تے ضِد اور منافقت غا نہ دسن آلا اسا جندرا چڑھیا وا ہیں کہ دلاں ماں کائے گل اثر کر ہی نیہنہ سکتی۔ اس غی وجہ یاہ ہے کہ جہڑا لوک ہدایت غی گل باندے باچھڑ آ جان تے ہدایت تیں سمجھ لین تیں بعد وی منافقت ناں کفر شرک در پشلونیں مڑ جیں انھاں ور شیطان غو قبضو ہو جئے فروہ انھاں غو ہر اک پہیڑ و کرتوت انھاں ناں خوبصورت بنا بنا غے دستو رہ انھاں ناں چنگا مستقبل غا اسا سُہنا سُہنا خواب دستو رہ تے انھاں ناں لمی لمی آساں امیداں غا اسا لارا لوا تو رہ کہ فرانھاں ناں اپنی آخرت ور تے سچا دین در تہان کرن غو موقعو ہی نیہنہ لبھو نہ دین تے نصیحت غی کائے گل انھاں غاں دلاں ماں اثر کرے۔

(۱۷) یعنی انھاں غا اس کفر غی وجہ یاہ بنی کہ مُنڈ تیں ہی انھاں غو اندر باہر برابر نیہنہ تھو، ظاہری طور ور یہ ایمان آلاں غے ناں ریہنہ تھا، مسلماناں غی مجلس ماں بیسیں تھا بلکہ نماز، روزو تے زکوٰۃ جسا عمل وی مسلماناں ناں دسن واسطے کدے کدائیں کرلیں تھا اور انھاں غو دل کافراں غے ناں تھو خفیہ خفیہ انھاں ناں ''ہیلے شیری'' دیتا ریہنہ تھا جے گھبراؤ نہ، کجھ کماں ماں ہم مسلماناں تیں بچ بچا غے تھاری گل من لیاں غا کسے نہ کسے طرح جنگ ماں تھاری ہی مدد کراں غا۔ ویہہ یہ خفیہ مشورہ کریں تھا اور انھاں ناں یوہ خیال نیہنہ تھو کہ اللہ تیں کائے گل کسے جگہ چھپی نیہنہ رہ سکتی۔

(۱۸) منافقاں غو موت غو منظر بیان ہو رہیو ہے جے اج تے یہ اپنیاں کھٹیاں ور بڑا اپھنڈیں ور اس ویلے کے حال وہے غو جد فرشتا انھاں ناں اگے پچھے مارتا ڈراتا تے آخرت غا عذاب غو جھلکارو کراتا انھاں غی جان کڈھتا ویں غا۔ فرمایو: انھاں ناں یاہ سزا اس گلوں لبھے غی کیونجے انھاں نے رستو ہی اسو نوڑیو تھو، یہ خدا غا قہر ناں دعوت دیون آلا کم کرتا رہیا تے اس غی رضا آلاں کماں تیں نفرت کرتا رہیا جس غو نتیجو یوہ نکلیو کہ انھاں نے نیکی غا ناں ور جہڑا کجھ عمل کیا تھا، جہڑیں نماز پڑھیں تے روزا رکھیا تھا ویہہ اس منافقت غی وجہ تیں برباد ہوگیا۔ فائدو:- انھاں آیتاں تیں پتو لگو کہ اسلام تے کفر غی جنگ ماں ایمان غی یاہی نشانی ہے کہ مومن اللہ غا دین غی حمایت ماں موموناں غے ناں ناں جند جان غی قربانی واسطے تیار ہوجئے۔ تے اسا وقت ماں جہڑا لوک غیراں غی صفاں ماں کھلا ہو غے سمجھیں جے مہارو ایمان بچ جئے غو یا ہم کجھ دین غا کم کر غے مومن تے پرہیز گار بن جاں غا ویہہ واقعہ ہی بڑا بے وقوف ہیں جہڑا اپناں آپ ناں ہی ٹھو کھو دے رہیا ہیں۔ باقی قوم، وطن، علاقہ یا اپنی بولی

وغیرہ غا ناں ور جند جانٚ گالن غو اسلام ماں کے حکم ہے؟ ؟ اس واسطے دیکھو سورت بقرہ غو حاشیہ (۲۲۲)

(۱۹) یعنی اللہ تعالیٰ تے ''عالم الغیب'' ہے وہ اولے باندے سب کجھ جانٹے دلاں ماں دبیو وو کوئے راز، کوئے پہیت اس تیں چھپیو نیہنہ رہ سکتو فر دل غاں روگیاں انھاں منافقاں نے یوہ کس را سمجھ لیو جے اللہ انھاں غا دل غا ساڑا تے کرودھ ناں باندے نیہنہ کرسیں؛ نیہنہ! وہ ضرور اسا حالات لیاوے غو کہ انھاں غی چھپی وی منافقت باندے آ جانٚ ور مجبور ہو جئے غی، جس را کہ اس نے جہاد غو سخت حکم دتو ہے جسماں یا تے منافق سچا دل نالٚ ایمان قبول کر غے جند جان غی قربانی واسطے تیار ہو جیں غا، یا جہاد تیں کھسکنٚ غی کوشش کریں غا جس نالٚ انھاں غی منافقت باندے آ جئے غی۔

سَبِيْلِ اللّٰهِ ثُمَّ مَاتُوْا وَهُمْ كُفَّارٌ فَلَنْ يَّغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْ ۝۳۴

ڈکیا؛ فر ویہہ اسے کفر غی حالت ماں ہیں مرگیا اللہ تعالیٰ کدے وی انھاں غی بخشش نیہنہ کرسیں

فَلَا تَهِنُوْا وَتَدْعُوْٓا اِلَى السَّلْمِ ۖ وَاَنْتُمُ الْاَعْلَوْنَ ۖ وَاللّٰهُ

لہٰذا تم ہمت ہار غے صلح غی در خاس نہ کرو؛ تم ہی تے غالب ریہنہ غا، اور اللہ تعالیٰ تھارے

مَعَكُمْ وَلَنْ يَّتِرَكُمْ اَعْمَالَكُمْ ۝۳۵ اِنَّمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ

نالٚ ہے وہ تھاراں عملاں ناں کدے ضائع نیہنہ کرسیں (۲۳) یاہ دنیا غی زندگی تے بس اک کھیڈ

وَّلَهْوٌ ۭ وَاِنْ تُؤْمِنُوْا وَتَتَّقُوْا يُؤْتِكُمْ اُجُوْرَكُمْ وَلَا يَسْـَٔــلْكُمْ

تماشو ہے؛ تے جے تم ایمان لیانویں غا تے پرہیز گاری اختیار کریں غا؛ تاں وہ تمناں تھارا ثواب دئے غو؛ تے وہ تھارا

اَمْوَالَكُمْ ۝۳۶ اِنْ يَّسْـَٔــلْكُمُوْهَا فَيُحْفِكُمْ تَبْخَلُوْا وَيُخْرِجْ

کوٚں تھارا مال نیہنہ منگتو؛ جیکدے وہ تھارا کوٚں تھارا مالٚ منگے فر وہ حد ہی کر چھوڑے تاں تم کنجوسی کریں غا؛ تے وہ

اَضْغَانَكُمْ ۝۳۷ هٰٓاَنْتُمْ هٰٓؤُلَاۗءِ تُدْعَوْنَ لِتُنْفِقُوْا فِيْ سَبِيْلِ

تھارا دل غو کینوں باندے کر دئے غو (۲۴) الا! تم ویہہ ہی ہیں کہ جسویٚلے تمناں اللہ تعالیٰ غا رستہ ماں خرچ کرن واسطے

اللّٰهِ ۚ فَمِنْكُمْ مَّنْ يَّبْخَلُ ۚ وَمَنْ يَّبْخَلْ فَاِنَّمَا يَبْخَلُ عَنْ

بلاٚیو جئے، تاں تھارا بچوں کجھ کنجوسی کرن لگ جیں تے جھڑو کنجوسی کرے وہ دراصل اپناں آپ نالٚ

نَّفْسِهٖ ۭ وَاللّٰهُ الْغَنِيُّ وَاَنْتُمُ الْفُقَرَاۗءُ ۚ وَاِنْ تَتَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ

ہی کنجوسی کرے؛ اور اللہ تعالیٰ تے بے پرواہ ہے؛ تے تم سار احتاج ہیں؛ تے جیکدے تم منہ موڑ لیں غا تاں اللہ تھاری جگہ

قَوْمًا غَيْرَكُمْ ۙ ثُمَّ لَا يَكُوْنُوْٓا اَمْثَالَكُمْ ۝۳۸

دوجی قوم پیدا کر دئے غو؛ فر ویہہ تھارا جیا نیہنہ ہوسیں (۲۵)

سُوْرَةُ الْفَتْحِ مَدَنِيَّةٌ وَهِيَ تِسْعٌ وَّعِشْرُوْنَ اٰيَةً وَّاَرْبَعُ رُكُوْعَاتٍ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

سورت فتح مدینہ ماں نازل ہوئی ﴿شروع اللہ غا ناں نالٚ جھڑو بے بہا مہربان مچ رحم آلو ہے﴾ تے اساں انتری آیت ہیں

اِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِيْنًا ۝۱ لِّيَغْفِرَ لَكَ اللّٰهُ مَا تَقَدَّمَ

(۱) (اے نبیؐ) بیشک ہم نے تمناں باندے باندے فتح عطا فرمائی ہے؛ تانجے اللہ تھاریں اگلیں تے پشلیں

(۲۰) یعنی اک اک منافق ناں لے لے غے کنی کنی ظاہر کر دیٚنوں وی اللہ واسطے کجھ مشکل نیہنہ، جیکدے وہ چاہتو تاں وہ اک اک منافق غی پشانٚ کرا دیتو ور اس غی حکمت یاہی ہے کہ اجاں انھاں ور پڑدو ہی پیورہ تے حکم دل غاں چھپیاں واں خیالاں ور نہ لگے بلکہ ظاہری عمل ور لگے۔ ور اس غو یوہ مطلب وی نیہنہ جے ویہہ چھپیا ہی ریہنہ غا نبی پاکؐ ناں فرمایو جے تم تے انھاں غا بے اخلاص اور چوپڑیا چاپڑیا واگلاں غا انداز تیں ہی انھاں ناں سیانٚ لیں غا۔ انھاں غا دل غی منافقت تے دل غو روگ منہ ور آیو بجنٚ رہ نیہنہ سکسیں۔ فر یاہ وی ابتداء غی گل تھی بعد ماں اللہ نے سورت برآت ماں منافقاں غی کیئں نشانٚیں بیان فرمادتیں بلکہ کجھ منافق تے کنی کنی نکھیڑ غے وی اپناں حبیب ﷺ ناں دس چھوڑیا تھا جس را کہ مسند احمد غی اک روایت ماں ہے جے حضرت نے آخری وقت ماں ۳۶ منافق ناں لے لے غے مسیت بچوں اٹھال چھوڑیا تھا، فر فرمایو: جہاد تے قربانیاں غے ذریعہ ازمائشاں غو یوہ سلسلو جاری رہ غو تانجے کچا پکا نکھڑتا ریہنہ۔ اللہ غا رستہ ماں جہاد کرن آلا تے ڈٹ جانٚ آلا سچا مومن ساراں غے باندے آ جیں۔

(۲۱) یعنی اسا لوک یاہ نہ سمجھیں کہ ہم اللہ تعالیٰ غو تے اس غا دین غو کجھ گما لیاں غا بلکہ ویہہ اپٹوں ہی نقصان کر رہیا ہیں۔ ویہہ اسلام غے خلاف جھڑیں چال چلاکیں کر رہیا ہیں یہ وی توڑ نیہنہ چڑھ سیں تے جھڑا کم نیکی سمجھ غے کر رہیا ہیں کفر غی وجہ تیں ویہہ وی سب برباد ہو جیں غا انھاں ناں کجھ ثواب نیہنہ لبھ سے۔

(۲۲) ﴿اَعْمَالَكُمْ﴾ اس غی تفسیر ماں ترے گل بیان کی گئیں ہیں (۱) اللہ تے اس غا رسول ﷺ غی اطاعت کرتا رُہو تے اطاعت چھوڑ غے یعنی کفر اختیار کر غے اپناں عمل ضائع نہ کرو کیونجے جس نے ایمان تیں بعد کفر غو رستو نوڑ لیو اس غیں ساریں نیکیں برباد ہو گئیں، جس واسطے اگلی آیت ماں فرمایو جے جھڑا کفر غی حالت ماں ہی مرگیا انھاں غی کدے بخشش نیہنہ ہوسیں۔ (۲) نیک عمل کرتاں اللہ تے اس غا حبیب ﷺ غی اطاعت غے خلاف کوئے اسو عمل نہ کرو جسنانٚ واہ نیکی ضائع ہو جئے جس را کہ نیکی غے نالٚ دکھلاوا تے ریا کاری غی نیت کر لیٚنی، یا صدقو کر غے غریب ور احسان چاھڑنو (۳) نیک عمل اللہ تے اس غا حبیب ﷺ غا دسیا وا طریقہ غے خلاف اپٚنی مرضی غے مطابق کرنٚوں۔

(۲۳) یعنی حالات تیں گھبرا غے بزدلی نالٚ کافراں اگے صلح غی گل نہ رکھو ایمان آلاٚں ناں گھبران غی کے لوڑ ہے! انھاں غے نالٚ تے اللہ ہے۔ لہٰذا پہلاں کافراں ناں اپٚنی طاقت منوانی ضروری ہے، فر جیکدے اسلام تے مسلماناں غا حق ماں صلح بہتر وہے تاں صلح وی کی جا سکے۔ جس را رحمتِ عالم ﷺ نے جنگ بدر، احد، خندق وغیرہ ماں پہلاں اسلام غی طاقت منوائی فر حدیبیہ ماں اللہ غا حکم غے مطابق صلح وی کی جس را کہ اگلی سورت ماں ہی اس غی تفصیل آ رہئی ہے۔

(۲۴) انسان کفر، شرک تیں علاوہ مچ سارا گناہ وی دنیا غی پھل کھیلی پچھے ہی پے غے کرے۔ جہاد تیں پچھے رہنٚ یا اللہ غا رستہ ماں خرچ کرن تیں ڈرن غی وجہ وی دنیا غی ہوس وہے، اللہ تعالیٰ دنیا غی حقیقت بیان فرماوے جے یاہ دنیا وی زندگی تے بس اک کھیڈ تماشو ہے۔ صرف اللہ غی رضا پچھے جھڑا کم کیا جیں ویہہ ہی باقی رہنٚ آلاٚ ہیں اللہ انھاں غو پورو پورو بدلو دیئے، فر اللہ غا رستہ ماں

زکوٰۃ تے خیرات غی حقیقت بیان فرمائی جے اس ماں تھارو ہی فائدو ہے۔ تانجے خیرات کرن آلاں ناں اس غو ثواب لبھے۔ جہاد غا رستہ ماں خرچ کیا وا تے کیئں کیئں حصہ بدھ دنیا ماں ہی نقد نفعو لبھ جئے۔ فر اس ماں وی اللہ سارو مال خیرات کرن غو حکم نیہنہ دیتو اگر وہ اسو حکم دیتو فر تے انسانی کمزوریں باندے آ جاتیں کیونجے ہر کوئی اپنوں سارو مال کد خرچ کر سکے تھو!

(۲۵) یعنی مالؔ دولت سب کجھ اللہ نے عطا کیّو ہے کسے غو اپنوں نیہنہ فر وی جد اللہ اپناں رستہ ماں کجھ اک مالؔ خیرات کرن واسطے فرماوے جسماں کہ فائدو وی انساناں غو اپنوں ہی ہے اللہ تعالیٰ تے کسے غو محتاج نیہنہ ور کتناں ہی لوک اس غے باوجود کنجوسی کرن لگ جیں، فر اللہ تعالیٰ ایمان آلاں ناں دراڈ غے فرماوے کہ جیکدے تم اللہ غا حکماں تیں منہ موڑیں غا فر اللہ تھاری جگہ دوجی قوم لے آوے غو تے اس ناں اپناں دین غی خدمت عطا کر دیئے غو جہڑی فر تھارا جسی نیہنہ ہوسیں۔ حدیث ماں ہے صحابہ ءکرام نے رحمت، عالم ﷺ اگے عرض کی جے واہ کہڑی قوم ہو سکے؟ حضرت نے حضرت سلمان فارسیؓ غا مُوہنڈا ور ہتھ مبارک رکھ غے فرمایو: جے واہ انھاں غی فارسی قوم ہے فر فرمایو قسم اس ذات غی جس غا قبضہ ماں میری جان ہے جیکدے ایمان ثریا ور وی لڑکیو وو ہوتو تاں فارس غا کجھ لوک اس ناں حاصل کر لیتا (ترمذی، ابن ابی حاتم، ابنِ کثیر)

(۱) پہلا لفظ فَتْحًا ور سورت غو ناں ''سورت فتح'' ہے اس تیں علاوہ اس سورت پاک ماں مضمون وی اسلام غی فتح تے غلبہ غو ہے، یاہ سورت پاک ۶ ھ ہجری ماں صلح حدیبیہ تیں بعد واپس مدینہ پاک آتاں رستہ ماں ''کراع الغیم'' ناں غا مقام ور نازل ہوئی، تے رحمت عالم ﷺ نے اس سورت پاک غا بارہ ماں فرمایو جے اج میرے اُپّر واہ سورت نازل ہوئی ہے جہڑی مناں دنیا تے دنیا غی ساری چیزاں تیں زیادہ پسند ہے (بخاری شریف) اس سورت پاک غا اکثر مضمون صلح حدیبیہ تے اس غے نالؔ جڑیا وا دوجاں واقعاں ور ہیں، جس واسطے خاصی تفصیل غی لوڑ ہے، ور اس نکا جئیا حاشیہ ماں اس غی گنجائش کت ہے!! بس مختصر نچوڑ یوہ ہے جے رحمت عالم ﷺ نے خواب ڈٹھی کہ حضرت سنگیاں غے نالؔ کعبہ پاک غو طواف فرما رہیا ہیں، فر کجھ لوک سر منا رہیا ہیں تے کجھ بالؔ کترا رہیا ہیں، حضرت نے جد یاہ خواب صحابہؓ کرام ناں دسی صحابہؓ کرام سمجھیں تھا جے نبی غی خواب تے وحی وہے اس گلوں اُنھاں نے عمرو کرن غو ارادو کر لیو اتفاق نالؔ حضرت غو وی ارادو ہو گیو ذی قعدہ غا مہینہ ماں عمرہ غو عام اعلان کر دتو گیو پکّا ایمان آلا مخلص بندا تے فٹ تیار ہو گیا ور جن دلاں ماں منافقت غو روگ تھو ویہہ دلیلیں پے گیا۔ جے مکہ غا لوکاں نالؔ تے مسلماناں غی لڑائی ہے فر ویہہ انھاں ناں عمرو کس را کرن دیں غا! سگوں مچ ساراں نے تے یوہ تبصرہ کر ماریو جے انھاں بچوں اک وی جیتو مڑ غے نیہنہ آسیں، سارا ماریا جیں غا، چھیکڑ چوداں سو غو یوہ قافلو احرام بن غے تے قربانی غا چوکھر نالؔ لے غے ٹرپیو حالانکہ عرب غا جاہل قانون غے مطابق حج تے عمرہ تیں کسے ناں ڈکنوں جائز نیہنہ تھو، پہانویں وہ جانی دشمن ہی کیوں نہ وہے ور مکہ غا مشرکاں غاں دلاں ماں جاہل پوناں تے غیرت غی اگ بھخ گئی تے انھاں نے اپناں قومی قانون غو وی احترام نیہنہ کیو، پتو لگتاں ہی اس سچا سُچا قافلہ ناں ڈکنؔ غا سرونڈ کر لیا، تے مکہ تیں کوئے چھ میل غا چھنڈا اور حدیبیہ ناں غی جگہ ماں یوہ قافلو ڈک لیو، حضرت نے مکہ غا لوکاں ناں سنیو ٹوریو جے ہم جنگ کرن واسطے نیہنہ آیا بلکہ عمرو کرن آیا ہاں، ور ویہہ کسے گل ور نیہنہ آیا، رحمت عالم ﷺ نے حضرت عثمان غنیؓ مکہ ٹوریا تانجے مکہ غا لوکاں ناں صلح واسطے تیار کر سکیں، حضرت عثمانؓ نے ساراں مشرک مقدماں ناں حضرت غو سنیو پہچایو، ور انھاں نے حضرت عثمانؓ ہی ڈک لیا، اُواں حدیبیہ ماں اسی بندا اس واسطے تیار کیا جے تم اچن چیت حملو کر غے اس دیاناں ہمیشاں واسطے بجھا ہی چھوڑو لیکنؔ اللہ غی قدرت نالؔ یہ سارا مسلماناں غے ہتھوں گرفتار ہو گیا، فر دوجاں مشرکاں نے سجے کھبّے تیں تیر تے پتھر مار مار غے لڑائی پہڑکانؔ غی کوشش کی، اک صحابی شہید وی ہو گیا، ور ایمان آلا حضرت غا حکم ور صبر تحمل ہی کرتا رہیا، لیکنؔ ات چانؔ چک یاہ خبر اُڈ گئی جے حضرت عثمانؓ مکہ ماں شہید کر دتا گیا ہیں، اس ور نبی پاک ﷺ نے اس بوٹا ہیٹھ بیس غے صحابہؓ کرام کولوں بیعت لی، کہ ہم حضرت عثمانؓ غو بدلو لیاں غا تے اس رستہ ماں جند جان غو وی صرفو نیہنہ کرساں، صحابہؓ کرام کولے کوئے جنگی سمان نیہنہ تھو بس عرب غا رواج غے مطابق اک اک تلوار تھی، فر وی اک منافق جد بن قیس ناں

مِنْ ذَنْۢبِكَ وَمَا تَاَخَّرَ وَيُتِمَّ نِعْمَتَهٗ عَلَيْكَ وَيَهْدِيَكَ

تانجے اللہ تھارا واسطے بخشدے جہڑو الزام لایا گیا پہلاں تے جہڑو بعد ماں

ساریں لغزش بخشدئے ، تے وہ تھارا ور اپنّی نعمت پوریں کردئے ، تے وہ تمناں سِدّا

صِرَاطًا مُّسْتَقِيْمًا ۙ﴿۲﴾ وَّيَنْصُرَكَ اللّٰهُ نَصْرًا عَزِيْزًا ﴿۳﴾

رستہ ور چلاوے ، تے اللہ تعالیٰ تھاری زبر دست مدد کرے (۲)

هُوَ الَّذِيْٓ اَنْزَلَ السَّكِيْنَةَ فِيْ قُلُوْبِ الْمُؤْمِنِيْنَ

وہ ہی تے ہے جس نے ایمان آلاں غا دلاں ور اطمینانؔ نازل کیّو

لِيَزْدَادُوْٓا اِيْمَانًا مَّعَ اِيْمَانِهِمْ ۭ وَلِلّٰهِ جُنُوْدُ السَّمٰوٰتِ

تانجے انھاں غا ایمان ماں ہور ایمان غو باہدو ہو جئے ، تے اسماناں غا اور زمین غا سارا لشکر

وَالْاَرْضِ ۭ وَكَانَ اللّٰهُ عَلِيْمًا حَكِيْمًا ﴿۴﴾ لِّيُدْخِلَ

اللہ تعالیٰ ہی غا ہیں ، تے اللہ تعالیٰ خوب جانؔن آلو حکمت آلو ہے ؛ تانجے اللہ تعالیٰ مومن

الْمُؤْمِنِيْنَ وَالْمُؤْمِنٰتِ جَنّٰتٍ تَجْرِيْ مِنْ تَحْتِهَا

مڑداں تے مومن کالسریاں ناں اساں باغاں ماں داخل کرے جھاں غے ہیٹھ نہر بغتی ویں غیں

الْاَنْهٰرُ خٰلِدِيْنَ فِيْهَا وَيُكَفِّرَ عَنْهُمْ سَيِّاٰتِهِمْ ۭ وَكَانَ

جت ویہہ ہمیشاں ہمیش ریہنہ غا ، تے اللہ تعالیٰ انھاں تیں انھاں غا گناہ دور کردئے ، تے یاہ اللہ تعالیٰ

ذٰلِكَ عِنْدَ اللّٰهِ فَوْزًا عَظِيْمًا ۙ﴿۵﴾ وَّيُعَذِّبَ الْمُنٰفِقِيْنَ

غے نزدیک بہت بڑی کامیابی ہے ؛ تے تانجے وہ منافق مڑداں تے منافق کالسریاں

وَالْمُنٰفِقٰتِ وَالْمُشْرِكِيْنَ وَالْمُشْرِكٰتِ الظَّاۗنِّيْنَ

ناں اور شرک کرن آلاں مڑداں تے شرک کرن آلیاں کالسریاں ناں سزا دئے جہڑا اللہ تعالیٰ غا بارہ

بِاللّٰهِ ظَنَّ السَّوْءِ ۭ عَلَيْهِمْ دَاۗىِٕرَةُ السَّوْءِ ۚ وَغَضِبَ

ماں پہیڑا خیال رکھیں انھاں ور ہی پہیڑ و پھیر پرت آوے تے انھاں ور اللہ تعالیٰ غو غضب وہے غو اور اس غی لعنت

اللّٰهُ عَلَيْهِمْ وَلَعَنَهُمْ وَاَعَدَّ لَهُمْ جَهَنَّمَ ۭ وَسَاۗءَتْ

وہے غی تے اس نے انھاں واسطے دوزخ تیار کی وی ہے ؛ تے وہ بہت پہیڑو

چھوڑ غے ساراں نے بیعت کرلی، اس بیعت ناں ''بیعت رضوان'' کہیو جئے، یہ گل جد مشرکاں توڑی پچیں تے ویہہ وی کھبرا گیا، انھاں نے بندو چلا غے صلح غی درخاس کی، نالے حضرت عثمانؓ غا بارہ ماں وی دسیو جے ویہہ بالکل خیرت ناڻ ہیں۔ حضرت نے انھاں غا بندا چھوڑ دتا، انھاں نے وی حضرت عثمانؓ حدیبیہ ماں پہچا چھوڑیا، چھیکڑ اس گل ور صلح ہوگئی جے اس سال تے مسلمان واپس چلیا جیں، ہاں! اگلے سال آ غے عمرو کرلیں، ور ترے تہاڑاں تیں بدھ مکہ ماں نہ ریہنہ، نالے آئندہ دس سال توڑی دوئے ولڻ امن امان ناڻ ریہنہ غا آپس ماں کوئے جنگ نہینہ کرسیں مشرکاں نے ہور وی مُچ جاہل پوناں غیں گل کیں، بسم اللہ لکھڻ ور اعتراض کیو، حضرت غا ناں مبارک غے ناڻ ''رسول اللہ ﷺ'' لکھڻ ور اعتراض کیو، تے یاہ شرط رکھائی کہ جے کدے مکہ تیں کوئے بندو اسلام قبول کر غے مدینہ آوے غو تاں وہ مسلماناں ناں واپس موڑنوں پُوے غو، تے جے مدینہ غو کوئے مکہ آگیو تاں وہ ہم واپس نہینہ کرساں، صحابۂ کرام اس راغی صلح ور بہت دُکھیا تھا، خاص کر غے حضرت عمرؓ مچ دلگیر تھا، لیکڻ اللہ غا حبیب ﷺ اس صلح غی کنڈ پچھے بڑیں بڑیں فتح تک رہیا تھا، اس گلوں مشرکاں غیں یہ شرط من لی گئیں تے صلح ہوگئی، ایمان آلاں نے وی کوڑی گُھوٹ کر غے یہ گل چھل لیں، تے آخرا تے حدیبیہ ماں ہی قربانی کرن تے سر منانڻ تیں بعد یوہ مبارک قافلو مڑ پیو، واپسی ماں یاہ سورت پاک نازل ہوئی، تے اللہ نے اس صلح ناں باندے باچھڑ فتح قرار دتو، لوکاں ناں اس ور مچ تعجب ہوو وے جے یاہ صلح فتح کس را ہے؟ ور کجھ دناں ماں ہی ساراں نے اپنی اکھاں ناڻ اس غی برکت تک لیں، امن امان تے صلح غی وجہ تیں لوکاں ناں ٹھنڈا دل ناڻ اسلام ور غور کرن غو موقعو لبھو جس غا نتیجہ ماں ترنڈاں غا ترنڈ اسلام قبول کرن لگ گیا، ات توڑی کہ بس دو سال تیں بعد جد مشرکاں غی بدعہدی ور مکہ پاک غا فتح ہوڻ غو موقعو آیو اس ویلے حضرت غے ناڻ دس ہزار مومناں غی فوج تھی، اس صلح تیں فٹ بعد خیبر فتح ہوگیو، اسے گلوں حضرت ابن مسعودؓ تے باقی کئیں صحابۂ کرام فرمانویں ویں کہ تم لوک تے فتح مکہ ناں ''فتح'' کہینہ ور مھارے نزدیک صلح حدیبیہ ہی فتح ہے، کیونجے یاہی فتح مکہ غی اصل بنیاد ہے۔

(۲) اللہ نے صلح حدیبیہ ناں ''فتح مبین'' قرار دے غے اپناں سچا حبیب ﷺ واسطے چار انعاماں غو اعلان فرمایو ہے (الف) پہلو انعام یوہ ہے جے اس صلح تیں بعد لوکاں ناں دوو دوو ایمان غی دولت نصیب وہے غی، اللہ غو دین جگہ جگہ پُجّے غو، تے تھارے صدقے مُچ لوکاں ناں ہدایت غو رستو تھاوے غو، انھاں ساراں غو ثواب تمناں لبھے غو تے اس را تھارا درجہ ہور اُچّا ویں غا، تے ویہہ نکّیں نکّیں گل جھڑیں اصل ماں لغزش تے نہینہ سگوں اُمتیاں غا اعتبار ناڻ ویہہ نیکیں ویں؛ ور حضور ﷺ غا اُچّا رتبہ غا لحاظ ناڻ ویہہ لغزش شمار ہوجیں مثال غا طور ور ویہہ گل جتھاں ماں اللہ نے کوئے حکم نازل نہینہ فرمایو تھو، فر رحمت عالم ﷺ نے اپناں اجتہاد ناڻ اک فیصلو کیو لیکڻ اتفاق ناڻ اللہ غی پسند اس غے خلاف تھی، جس را کہ سورت عبس غا مُنڈ ماں حضرت عبداللہ ابن اُمّ مکتومؓ غو قصو یا سورت توبہ آیت ۴۳ ماں منافقاں ناں غزوہ تبوک تیں پچھے رہ جان غی اجازت دینڑی جس غی تفصیل اسے سورت غا حاشیہ ۳۱ ور گذر گئی ہے، یا مکھیر استعمال نہ کرن غو فیصلو جس غو ذکر سورت تحریم غا شروع ماں ہے، اس فتح غا انعام ماں اس را ظاہر ماں لغزش دسڻ آلی کائے گل پہلاں ہوئی وہے یا اگے کدے وہے سب معاف کردتی گئی ہیں، یاہ گل اللہ نے ہور کسے واسطے نہینہ فرمائی ہے اسے گلوں حدیث ماں ہے کہ جد محشر غا مدان ماں لوک حساب شروع کرن واسطے حضرت عیسیٰؑ کولے شفاعت واسطے جئیں غا ویہہ جواب دیں غا جے تم محمد ﷺ کولے جاؤ! ویہہ اللہ غا آخری نبی ہیں نالے انھاں غیں اگلیں پچھلیں ساریں لغزش معاف کردتی گئی ہیں لہذا ویہہ ہی یوہ کم کرسکیں (مشکوٰۃ شریف) ور رحمت عالم ﷺ نے یاہ بشارت سڻ غے اللہ غی عبادت ماں کائے کمی نہینہ کی بلکہ ہور زیادہ اللہ غی عبادت ماں لگ گیا تھا، ات توڑی کہ پیر مبارک نماز ماں کھلاں کھلاں سج جیں تھا، جس ور صحابۂ کرام ترس کر غے عرض کریں تھا، جے اللہ نے تے تھاریں اگلیں پچھلیں ساریں گل معاف کر چھوڑیں ہیں، ہڻ تم اتنیں جھدیں کیوں کریں؟ نبی پاک ﷺ اس غا جواب ماں فرمانویں ویں: ''تے کیوں! فر ہوں اس غو شکر گذار بندو نہ بڻوں! (بخاری شریف) یعنی فر تے اس انعام ماں مناں بدھ تیں بدھ شکر اور عبادت کرن غی لوڑ ہے۔

مَصِيْرًا ﴿۶﴾ وَلِلّٰهِ جُنُوْدُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ؕ وَكَانَ

ٹھکانوں ہے (۳) تے اسماناں غا اور زمین غا سارا لشکر اللہ تعالیٰ ہی غا ہیں تے

اللّٰهُ عَزِيْزًا حَكِيْمًا ﴿۷﴾ اِنَّآ اَرْسَلْنٰكَ شَاهِدًا وَّمُبَشِّرًا

اللہ تعالیٰ غالب ہے حکمت آلو ہے (۴) (اے نبیؐ) ہم نے تم یقیناً گواہی دینڻ آلا تے خوشخبری سناڻ آلا

وَّنَذِيْرًا ﴿۸﴾ لِّتُؤْمِنُوْا بِاللّٰهِ وَرَسُوْلِهٖ وَتُعَزِّرُوْهُ وَ

اور ڈراڻ آلا بنا غے چلایا ہیں تانجے (اے مسلمانوں) تم اللہ تے اس غا رسولؐ ور ایمان لیانویں تے تم رسولؐ غی مدد کریں تے

تُوَقِّرُوْهُ ؕ وَتُسَبِّحُوْهُ بُكْرَةً وَّاَصِيْلًا ﴿۹﴾ اِنَّ الَّذِيْنَ

تم انھاں غی تعظیم کریں، تے تم اللہ غی سویرے شام تسبیح کریں (۵)؛ (اے نبیؐ) بیشک جھڑا لوک تھارا

يُبَايِعُوْنَكَ اِنَّمَا يُبَايِعُوْنَ اللّٰهَ ؕ يَدُ اللّٰهِ فَوْقَ

ناڻ بیعت کریں، ویہہ تے اللہ تعالیٰ ناڻ ہی بیعت کریں، انھاں غاں ہتھاں ور اللہ تعالیٰ غو

اَيْدِيْهِمْ ۚ فَمَنْ نَّكَثَ فَاِنَّمَا يَنْكُثُ عَلٰى نَفْسِهٖ ۚ

ہتھ ہے فر جھڑو وعدو توڑے غو اس غا وعدہ توڑن غو نقصان اسّے ناں وہے غو

وَمَنْ اَوْفٰى بِمَا عٰهَدَ عَلَيْهُ اللّٰهَ فَسَيُؤْتِيْهِ اَجْرًا

تے جھڑو اللہ تعالیٰ ناڻ کیّا وا وعدہ ناں پورو کرے غو اس ناں تاولاں ہی اللہ تعالیٰ بہت بڑو

عَظِيْمًا ﴿۱۰﴾ سَيَقُوْلُ لَكَ الْمُخَلَّفُوْنَ مِنَ الْاَعْرَابِ ع ۱ ۹

اجر دئے غو (۶) (اے نبیؐ) جھڑا گرائیں لوک تھارا تیں پچھے چھوڑ دتا گیا تھا ہڻ ویہہ تمناں کہینہ غا:

شَغَلَتْنَآ اَمْوَالُنَا وَاَهْلُوْنَا فَاسْتَغْفِرْ لَنَا ۚ يَقُوْلُوْنَ

جے ہم اپناں مالڻ تے اپناں ٹبر ماں لگا رہ گیا لہٰذا تم مھارا واسطے بخشش غی دعا منگو؛ ویہہ اپنی زبان تیں

بِاَلْسِنَتِهِمْ مَّا لَيْسَ فِيْ قُلُوْبِهِمْ ؕ قُلْ فَمَنْ يَّمْلِكُ

واہ گل کہینہ: جھڑی انھاں غا دلاں ماں نہینہ، تم فرمادیو: (کیوں!) اللہ تعالیٰ غا مقابلہ ماں تھارا

لَكُمْ مِّنَ اللّٰهِ شَيْـًٔا اِنْ اَرَادَ بِكُمْ ضَرًّا اَوْ اَرَادَ

واسطے کسے ناں کجھ اختیار ہے؟ جیکدے وہ تمناں کوئے نقصان پہچانوں چاہوے یا وہ تمناں کجھ

نوٹ:-ات لغزش غی بخشش غو یوہی مطلب ہے، ورنہ جس چیز ناں ہم خطاء یا گناہ سمجھاں اس تیں تے ہر اک پیغمبر نبوت تیں پہلاں وی پاک تے معصوم وہے، بعد غی تے گل ہی کے ہے! فر خاتم الانبیاءﷺ تے ساراں نبیاں غا سردار تے اللہ تیں بعد ساری کائنات ماں اُچا رتبہ آلا ہیں، انھاں ور گناہ غی نسبت کد ہو سکے! یوہی ساری اُمت غو عقیدو وہے، جس چیز ناں ہم گناہ یا لغزش سمجھاں اُس غو تے نبی پاکﷺ ور خیال کرنوں وی ایمان کھڑانْ آلی گل ہے لہٰذا ات لغزش تیں مراد اسے راغیں گل ہیں جہڑیں اپر بیان ہوئیں؛ ور اس ڈر ناں جے لغزش غی نسبت سیدالانبیاﷺ در ہو رہئی ہے کوئے دو جو ترجموں تے مطلب نیہنہ کیو جا سکتو جس را کہ اُپر غی حدیثاں تیں وی یاہ گل واضحہ ہوگئی ہے؛ آیت پاک غو ترجموں تے قرآن غاں لفظاں غے مطابق منڈ تیں ہی سارا بزرگ انھاں ہی لفظاں ناں کرتا آیا ہیں؛ قرآن پاک غاں ترجماں ماں سب تیں زیادہ معتبر تے مچ پرانو ترجموں حضرت شاہ ولی اللہ محدث دہلویؒ غو اس را ہے "کہ بیامرزد ترا خدا آنچہ کہ سابق گذشت از گناہِ تو" شاہ صاحب غا صاحبزادہ شاہ عبدالقادرؒ تے شاہ رفیع الدینؒ جھاں نے اردو ماں سب تیں مہرے ترجموں کیو تھو، جہڑو اہل سنت والجماعت غاں ساراں عالماں غے نزدیک مچ معتبر تے متفق علیہ ہے انھاں نے اس را ترجموں کیو ہے "تا معاف کرے تجھکو اللہ جو آگے ہوئے تیرے گناہ اور جو پیچھے رہے (شاہ عبدالقادر) تا کہ بخشے واسطے تیرے خدا جو کچھ ہوا تھا پہلے گناہوں تیرے سے اور جو کچھ پیچھے ہوا (شاہ رفیع الدین)" انگیریزی ترجمہ آلاں نے وی اسے انداز ور ترجموں کیو ہے

That Allah may forgive thee thy "faults" of the past and those to follow;

کشمیری ماں حضرت مولانا محمد یوسف شاہؒ نے وی اسے را ترجموں کیو ہے "یتھ اللہ تعالیٰ مغفرت کرہِ توہ ہبہ برونٹھمین تہٕ پتؠمین صوری خطاءن" کشمیری غو سجرو ترجموں مولانا قاسم بخاریؒ غو اس را ہے "تا کہ اللہ تعالیٰ کرہ تُہنٛدن برونٹھ مین تہ پت مین لغزشاتن معاف" صوفی بزرگ خواجہ حسن نظامیؒ غو ترجموں ہے "جو کچھ ہوا تھا پہلے گناہوں تیرے سے اور جو کچھ پیچھے ہوا؛ فر ان ساری گلاں تیں علاوہ لغزش غی معافی واسطے یوہ ضروری ہی کد ہے جے پہلاں لغزش وہے، (ب) دوجو انعام یوہ عطا فرمایو جے اس صلح ناں اللہ تھارا واسطے دنیا آخرت دواں جہاناں غیں ساریں نعمت مکمل کر دیئے غو، (ج) تے تیجو یوہ کہ تم صراط مستقیم تے ہدایت غا سب تیں اُچا رتبہ ور پجیں غا، سگوں ہُنْ اس رستہ ماں دنیاوی طور ور وی کائے رکاوٹ نیہنہ رہ سیں، (د) چوتھو انعام یوہ کہ تھارا واسطے اللہ غی اسی مدد آوے غی جس غے اگے دنیا غی کائے طاقت کھلنْ نیہنہ سکسیں، نہ اس دین غی دعوت ناں کوئے روک سکے غو تے نہ کوئے اس ناں دباء سکے غو، یوہ بدھتو ہی چلیو جئے غو، تے شرک سارا عرب تیں کھند کھدولی چانْ ور مجبور ہو جئے غی۔

(۳) حدیث ماں ہے جے رحمت عالمﷺ نے جد صحابہؓ کرام ناں مُنڈ غیں آیت سنائیں- جھاں ماں حضرت واسطے یہ چار انعام بیان ہویا تھا- صحابہؓ کرام نے عرض کی: حضرت یہ تے تھارے واسطے ہیں مھارا اجگو کے ہے؟ اس ور یہ آیت نازل ہوئیں (بخاری شریف) جے اس صلح ماں اللہ نے مومناں غا دلاں ماں اطمینان تے سکون گہل غے انھاں غا دل صلح واسطے تے رحمت عالمﷺ غی اطاعت واسطے تیار کر چھوڑیا ہیں، جس ناں اللہ نے انھاں غا ایمان ماں ہور باھدو کر چھوڑیو، تے اس غے نالْ نالْ احساس وی دوایو جے اللہ تعالیٰ کسے غو محتاج نیہنہ زمین اسمان غا سارا لشکر اُسے غا ہیں، وہ جو کجھ کرنوں چاہوے کر سکے تے ایمان آلاں ناں جہاد یا صلح غا یہ حکم وہ اپناں علم تے حکمت غے مطابق ہی دیئے، تانجے ویہہ انھاں ور عمل کر غے سدا رہنْ آلی جنت غا مستحق بنیں، تے انھاں غیں خطاء معاف ویں، اس صلح حدیبیہ ماں وی یوہی ہو وہے، فر فرمایو: اس صلح غو یوہ فائدو وہے غو کہ اسلام ہور ہور بدھے غو تے ہور ہور فتح اور کامیابیں حاصل ویں غیں، جھاں نالْ انھاں مشرکاں ور تے منافقاں ور خدائی عذاب نازل وہے غو، جہڑا اللہ تعالیٰ غا بارہ ماں پھیڑا پھیڑا اخیال کریں، تے ایمان آلاں واسطے زمانہ غی پھیر پرت غی اڈیک ماں لگا رہنہ، لیکن دنیا غو یوہ عذاب وی عارضی ہے اصل عذاب تے انھاں واسطے جہنم غو

بِكُمْ نَفْعًا ۭ بَلْ كَانَ اللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُوْنَ خَبِيْرًا ⑪ بَلْ

نفعو پہچانْوں چاہوے ، بلکہ تم جو کجھ کریں اللہ تعالیٰ ناں اس غی پوری خبر ہے ؛ بلکہ

ظَنَنْتُمْ اَنْ لَّنْ يَّنْقَلِبَ الرَّسُوْلُ وَالْمُؤْمِنُوْنَ

تم یاہ سوچیں تھا جے رسولﷺ تے ایمان آلا کدے وی اپناں گھر آلاں

اِلٰٓى اَهْلِيْهِمْ اَبَدًا وَّزُيِّنَ ذٰلِكَ فِيْ قُلُوْبِكُمْ وَظَنَنْتُمْ

در مڑ غے نیہنہ آسیں ، تے یوہی خیال تھاراں دلاں ماں بس گیو تھو تے تم نے مندا مندا خیال

ظَنَّ السَّوْءِ ښ وَكُنْتُمْ قَوْمًا بُوْرًا ⑫ وَمَنْ لَّمْ يُؤْمِنْ

کر لیا تھا ؛ تے تم برباد ہونْ آلا لوک ہوگیا (۷) تے جہڑو اللہ تعالیٰ اور اس غا رسولﷺ

بِاللّٰهِ وَرَسُوْلِهٖ فَاِنَّآ اَعْتَدْنَا لِلْكٰفِرِيْنَ سَعِيْرًا ⑬

ور ایمان نیہنہ لیائیو فراساں کافراں واسطے ہم نے وی پختی اگ تیار کی وی ہے ؛

وَلِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ۭ يَغْفِرُ لِمَنْ يَّشَاۗءُ

تے اسماناں غی اور زمین غی بادشاہی اللہ تعالیٰ واسطے ہی ہے وہ جس ناں چاہوے بخش دیئے

وَيُعَذِّبُ مَنْ يَّشَاۗءُ ۭ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُوْرًا رَّحِيْمًا ⑭

تے جس ناں چاہوے عذاب دیئے تے اللہ تعالیٰ بڑو بخشنْ آلو مچ رحم آلو ہے (۸)

سَيَقُوْلُ الْمُخَلَّفُوْنَ اِذَا انْطَلَقْتُمْ اِلٰى مَغَانِمَ

ہنْ جسویلے تم غنیمت لینْ واسطے چلیں غا پچھے رہنْ آلا کیہنہ غا : ہم ناں

لِتَاْخُذُوْهَا ذَرُوْنَا نَتَّبِعْكُمْ ۚ يُرِيْدُوْنَ اَنْ

وی اپنے نالْ جانْ دیو یہ لوک اللہ تعالیٰ غی گل

يُّبَدِّلُوْا كَلٰمَ اللّٰهِ ۭ قُلْ لَّنْ تَتَّبِعُوْنَا كَذٰلِكُمْ قَالَ

بدلانْی چاہویں ؛ تم فرمادیو: جے تم کدے وی مھارے نالْ نیہنہ جا سکتا ؛ اللہ نے پہلاں ہی اسّے را

اللّٰهُ مِنْ قَبْلُ ۚ فَسَيَقُوْلُوْنَ بَلْ تَحْسُدُوْنَنَا ۭ بَلْ

فرمایو وو ہے ؛ فر ویہہ کیہنہ غا : نیہنہ بلکہ تم مھارا نالْ ساڑو کریں ، (نیہنہ) بلکہ

ہے جت انھاں غو سدا رہنؔ غو ٹھکانوں بنے غو۔

(۴) یعنی اللہ اپناں غیبی لشکراں ناںؔ جد چاہوے انھاں مشرکاں تے منافقاں ناں ملیامیٹ کر سکے ور وہ اپنی حکمت غے مطابق ٹہل تے مہلت دیئے۔

(۵) یعنی جس را صلح حدیبیہ تیں بعد اس سورت پاک غا نازل ہونؔ ور تم نے موموناں ناں جنت غی خوشخبری سنائی ہے تے منافق اور مشرک جہنم تیں ڈرایا ہیں، اسے را اللہ نے تم ان ان صفتاں غا مالک بنا غے پہچیا ہیں کہ تم موموناں ناں جنت غی تے اللہ غی رضا غی خوشخبری سنانؔ آلا ہیں، تے نافرماناں ناں دنیا آخرت ماں خدائی قہر تیں ڈرانؔ آلا ہیں سگوں تم محشر غا مدان ماں وی ساراں نبیاں غا حق ماں تے اپنی امت غا بارہ ماں شہادت دینؔ آلا ہیں جے میں انھاں ناں سچو دینؔ پہچا چھوڑیو تھو، اس غو تقاضو ہے کہ لوک اللہ تعالیٰ ور ایمان لیانویں، اس غا سارا دین ور عمل کریں، اس غا حبیب صلی اللہ علیہ وسلم ور ایمان لیا غے انھاں غا طریقہ غے مطابق زندگی گذاریں تے اللہ تعالیٰ غی یعنی اس غا دین غی اور اس غا حبیب صلی اللہ علیہ وسلم غی مدد کریں، اس غی عظمت بیان کریں تے سویرے شام اس غی تسبیح بیان کرتا ریہنہ۔

(۶) اُسے بیعت رضوان در اشارو ہے، جھڑی رحمت عالم صلی اللہ علیہ وسلم نے حضرت عثمان غنیؓ غی شہادت غی خبر سُنؔ غے چوداں سو صحابۂ کرام کولوں لی تھی، فرمایو: یاہ بیعت تے یوہ وعدو کیو نجے اللہ تعالیٰ غا حکم ور اُس غا دین پچھے جند جان قربان کرن غو تھو، اس گلوں سمجھو کہ یاہ بیعت اللہ تعالیٰ ناںؔ ہی ہو رہئی تھی، جنیں اُس غو ہتھ انھاں غا ہتھاں ور تھو، ہنؔ آپے سوچ لیو اس بیعت غی کتنی اہمیت ہے! ور جھڑو اس تیں بعد اس وعدہ ناں توڑ چھوڑے غو تے اس غے مطابق اللہ غا رستہ ماں قربانی نیہنہ دے سیں، وہ اپنوں ہی کجھ گماوے غو اس ماں اللہ غو کجھ نقصان نیہنہ، تے جھڑو اس وعدہ ناں توڑ چاھڑے غو وہ وی اپنوں ہی پہلو کرے غو، اللہ اس ناں بہت بڑو اجر دیئے غو، سبحان اللہ!! صحابۂ کرام نے یوہ وعدو کتنوں توڑ چاھڑیو اس غی مثال پوری انسانی تاریخ ماں کِدے نیہنہ لبھتی، قرآن نے انھاں غا دل ماں اللہ غا دین پچھے قربانیاں غا ہڈک غو نقشو اس را چھکیو ہے جے” انھاں بچوں کتناں ہی تے اپنی قربانی دے بیٹھا ہیں تے کتنا ہی (اپنی باری غی) اڈیک ماں ہیں (سورت احزاب۲۳)

(۷) جھڑا منافق لوک موت غا ڈر غا ماریا پچھے رہ گیا تھا تے حضرت ناںؔ عمرو کرن نیہنہ آیا تھا سنگوں یوہ تبصرو کریں تھا جے انھاں بچوں کوئے بچ غے واپس نیہنہ آسے، انھاں غا بارہ ماں ہی فرمایو جا رہیو ہے جے اے رحمت عالم صلی اللہ علیہ وسلم ہُنؔ جس کھڑی فتح مبین آلی صلح کر غے تم خیر خیرت ناںؔ واپس پجّیں غا یہ چھُوٹھا عذر کریں غا تے دلاں ماں منافقت وہے غی ور ظاہر ماں تلّیں مل ملؔ غے کیہنہ غا جے ہائے! ہمناں بہل ہی نیہنہ لگی، ہم مالؔ چو کھر تے ٹبّر ماں لگا رہ گیا، فرمایو نفعو نقصان تے اللہ غا ہتھ ماں ہے، جیکدے وہ تھارا مالؔ تے ٹبر ناں ہلاک کرنوں چاہتو فر تم گھر رہ غے بچا لیتا؟ یا اس رستہ ماں تمناں نفعو دینوں چاہتو تاں کوئے روک سکے تھو؟ نیہنہ! اصل گل یاہ ہے کہ تھاراں دلاں ماں مُچ پھیڑا پھیڑا خیال بیس گیا تھا، تم یاہ سوچیں تھا کہ اللہ غا حبیب صلی اللہ علیہ وسلم تے مسلمان زندہ مڑ غے آہی نیہنہ سکسیں، اج اللہ نے تھاری منافقت باندے کر دتی ہے تے تم ہیں ہی تباہ ہونؔ آلا لوک جھڑا خدائی قہر تیں بچ گیا ویہہ وی آخرت غا عذاب تیں کد بچ سکیں غا!

(۸) پچھے رہ جانؔ آلاں ناں توبہ غی شوق دوائی جا رہئی ہے جے اللہ تعالیٰ غو بوہا اجوں وی کھلّو ہے جیکر ہُنؔ وی توبہ کر غے سچا دل ناںؔ ایمان لے آویں غا تاں وہ پشلا گناہ معاف فرما دیئے غو، روایتاں ماں آوے جے اس تیں بعد کئیاں لوکاں ناں توبہ غی تے سچا ایمان غی توفیق ہوگئی تھی۔

(۹) غزوۂ خیبر بلکہ فتح خیبر غو ذکر ہو رہیو ہے جھڑی اس صلح حدیبیہ تیں فٹ بعد پیش آئی تھی، تے جس غی خوشخبری اللہ نے حدیبیہ تیں واپس مڑتاں ہی دیدتی تھی، اُت ویہہ غدار یہودی بسیں تھا جھڑا گھڑی گھڑی وعدو کر غے فر غداری کر لیں تھا، تے عرب غاں مشرکاں ناں مدینہ ور چڑھائی کرن واسطے چُک دیتا ریہنہ تھا، حضرت نے حدیبیہ تیں واپس ہوتاں ہی خیبر ور حملو کر غے وہ سارو علاقو فتح کر لیو، تے مسلماناں ناں

كَانُوْا لَا يَفْقَهُوْنَ اِلَّا قَلِيْلًا (۱۵) قُلْ لِّلْمُخَلَّفِيْنَ مِنَ
ویہہ لوک بہت گھٹ ہی گل سمجھیں (۹) (اے نبیؐ) پچھے رہ جانؔ آلاں گرائیاں ناں
الْاَعْرَابِ سَتُدْعَوْنَ اِلٰى قَوْمٍ اُولِیْ بَاْسٍ شَدِيْدٍ
فرمادیو : جے نیڑے ہی تم اک سخت لڑاکو قوم ناںؔ مقابلہ واسطے بلاّیا جیں غا
تُقَاتِلُوْنَهُمْ اَوْ يُسْلِمُوْنَ ۚ فَاِنْ تُطِيْعُوْا يُؤْتِكُمُ اللّٰهُ
جے تم انھاں ناںؔ جنگ کریں یا ویہہ مسلمان ہوجیں ؛ فر جے تم حکم منؔ لیں غا تاں اللہ تعالیٰ تمناں بہت
اَجْرًا حَسَنًا ۚ وَاِنْ تَتَوَلَّوْا كَمَا تَوَلَّيْتُمْ مِّنْ قَبْلُ
چنگو اجر دیئے غو تے جے تم منہ موڑ لیں غا جس را پہلاں منہ موڑ لیّو تھو
يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا اَلِيْمًا (۱۶) لَيْسَ عَلَى الْاَعْمٰى حَرَجٌ
فر اللہ تعالیٰ تمناں سخت دردناک سزا دیئے غو (۱۰) انّاں ور کوئے گناہ نیہنہ
وَّلَا عَلَى الْاَعْرَجِ حَرَجٌ وَّلَا عَلَى الْمَرِيْضِ حَرَجٌ ؕ وَمَنْ
تے کھڈا ور کوئے گناہ نیہنہ اور نہ ماندا ور کوئے گناہ ہے تے جھڑو
يُّطِعِ اللّٰهَ وَرَسُوْلَهٗ يُدْخِلْهُ جَنّٰتٍ تَجْرِيْ مِنْ تَحْتِهَا
اللہ تعالی تے اس غا رسول غو حکم منّین غو اللہ تعالیٰ اس ناں اساں باغاں ماں پہچاوے غو
الْاَنْهٰرُ ۚ وَمَنْ يَّتَوَلَّ يُعَذِّبْهُ عَذَابًا اَلِيْمًا (۱۷) ع لَقَدْ
جن غے ہیٹھ نہر بغتیں ویں غیں تے جھڑو منہ موڑ لئے غو اس ناں تے وہ دردناک عذاب غی سزا دیئے غو (۱۱) یقیناً
رَضِيَ اللّٰهُ عَنِ الْمُؤْمِنِيْنَ اِذْ يُبَايِعُوْنَكَ تَحْتَ
اللہ تعالیٰ ایمانؔ آلاں تیں خوش ہوگیو جسویلے کہ (اے نبیؐ) ویہہ بوٹا ہیٹھ بیں غے تھارا ناںؔ بیعت کر
الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِيْ قُلُوْبِهِمْ فَاَنْزَلَ السَّكِيْنَةَ عَلَيْهِمْ
رہیا تھا فر انھاں غا دلاں ماں جو کجھ تھو وہ اللہ نے جانؔ لیّو اس گلوں اس نے انھاں ور اطمینان نازل کیو
وَاَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيْبًا (۱۸) وَّمَغَانِمَ كَثِيْرَةً يَّاْخُذُوْنَهَا ؕ
تے اس نے انھاں ناں انعام ماں نزدیکی فتح عطا کی نالے بچ ساریں غنیمت جھڑیں ویہہ حاصل کریں غا

ع ۲ النصف

وَكَانَ اللّٰهُ عَزِيْزًا حَكِيْمًا ⑲ وَعَدَكُمُ اللّٰهُ مَغَانِمَ

تے اللہ تعالیٰ غالب حکمت آلو ہے (۱۲) اللہ تعالیٰ نے تھارا ناں مچ ساریں غنیمتا غو

كَثِيْرَةً تَاْخُذُوْنَهَا فَعَجَّلَ لَكُمْ هٰذِهٖ وَكَفَّ اَيْدِيَ

وعدو کیّو ہے، جھڑیں تم حاصل کریں غا، وریاہ اس نے تمناں تاولاں ہی عطا کردتی ہے تے اس نے تھاراتوں لوکاں غا ہتھ

النَّاسِ عَنْكُمْ ۚ وَلِتَكُوْنَ اٰيَةً لِّلْمُؤْمِنِيْنَ وَيَهْدِيَكُمْ

روک لیّا؛ تے (اس گلوں) تانجے یاہ موماں واسطے (اللہ غی قدرت غی) اک نشانی ہوجۓ اور تانجے وہ تمناں

صِرَاطًا مُّسْتَقِيْمًا ⑳ وَّاُخْرٰى لَمْ تَقْدِرُوْا عَلَيْهَا قَدْ

سِدّا راہ ور چلاوے (۱۳) تے دوجیں غنیمت وی دۓ جھاں ور اجیں تھارو قابو نیہنہ ہووو ہاں!

اَحَاطَ اللّٰهُ بِهَا ۗ وَكَانَ اللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرًا ㉑ وَلَوْ

ویہہ اللہ تعالیٰ غا کھیرا ماں ہیں، تے اللہ تعالیٰ ہر چیز ور قدرت رکھن آلو ہے (۱۴) تے جے

قٰتَلَكُمُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا لَوَلَّوُا الْاَدْبَارَ ثُمَّ لَا يَجِدُوْنَ

یہ کافر تھارا ناں جنگ کرتا، تاں کنڈ پھیر غے نس جاتا فر انھاں ناں نہ کوۓ

وَلِيًّا وَّلَا نَصِيْرًا ㉒ سُنَّةَ اللّٰهِ الَّتِيْ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلُ ۚۖ

حمایتی لبھتو تے نہ مددگار! اللہ تعالیٰ غو یوہی طریقو ہے جھڑو پہلاں تیں چلیو آوے

وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللّٰهِ تَبْدِيْلًا ㉓ وَهُوَ الَّذِيْ كَفَّ اَيْدِيَهُمْ

تے تمناں اللہ تعالیٰ غا طریقہ ماں کدے کاۓ تبدیلی نیہنہ لبھسیں (۱۵) تے وہ ہی ہے جس نے خاص مکہ ماں

عَنْكُمْ وَاَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ بِبَطْنِ مَكَّةَ مِنْ بَعْدِ اَنْ اَظْفَرَكُمْ

انھاں کافراں غا ہتھ تھارا تیں تے تھارا ہتھ انھاں تیں روک لیّا اس توں بعد کہ اس نے تمناں انھاں ور غلبو

عَلَيْهِمْ ۗ وَكَانَ اللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُوْنَ بَصِيْرًا ㉔ هُمُ الَّذِيْنَ

دے دتو تھو تے تم جو کجھ کریں تھا اللہ تعالیٰ اس ناں دیکھ رہیو تھو (۱۶) یہ ویہہ لوک ہیں جھاں نے

كَفَرُوْا وَصَدُّوْكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَالْهَدْيَ

کفر کیّو تے تم مسجد حرام تیں ڈک چھوڑیا ناں قربانی غا چوکھر وی ڈکیا رکھیا

اتوں مچ ساری غنیمت ہتھ لگی، اس فتح تے غنیمت غی پہلاں تیں ہی خاصی امید تھی اسے گلوں اللہ نے اپناں حبیب ﷺ ناں یاہ خبر سُنائی جے ہُن جس گھڑی تم خیبر در مڑیں غا ویہہ پچھے رہن آلا منافق وی غنیمت غی لالچ ماں کیہنہ غا جے ہمناں وی ناں لے چلو حالانکہ اللہ نے پہلاں ہی نبی پاک ﷺ ناں دس دتو ہے کہ اس غزوہ ماں ویہہ ہی لوک جا سکیں جھڑا حدیبیہ ماں تھارے ناں تھا تے انھاں ناں ہی اس غیں غنیمت لبھیں غیں، ور ویہہ منافق اللہ غا اس وعدہ ناں بدلاں غی کوشش کریں غا تے جد انھاں ناں یوہ کہیو جۓ غو کہ تم مھارے ناں خیبر نیہنہ جا سکتا فر کیہنہ غا تمناں مھارے ناں حسد تے ساڑو ہے تم ایکلا ہی غنیمت ور قبضو کرنوں چاہویں، اللہ نے فرمایو: دنیا غی ہوس نے انھاں غی مت ہی مار چھوڑی ہے یہ کاۓ گل سمجھتا ہی نیہنہ، انھاں ناں یاہ سزا تے نبی پاک ﷺ غے ناں عمرہ واسطے نہ جان ور دتی گئی ہے لیکن یہ مخلص موماں ور ساڑو کرن غو الزام لانویں حالانکہ مخلص مومن غو ساڑا ناں کے جوڑ ہو سکے!

(۱۰) یعنی خیبر غو غزوو اللہ غا رستہ غی کوۓ آخری جنگ نیہنہ اس تیں اگے وی بڑیں بڑیں جنگ ویں غیں، تے سخت لڑاکو قوماں ناں جنگ واسطے تمناں بلایو جۓ غو اسویلے دیکھیو جۓ غو کہ تم اللہ غا رستہ ماں کتنیں قربانیں دیں، اسویلے جے تم جند جان غی قربانی دیں غا تاں تمناں مچ سُہنوں اجر لبھے غو، تے جیکدے اسے رامنہ موڑیں غا جس را تم نے اج کیو ہے تاں تھار اور دردناک عذاب نازل وہے غو۔ نوٹ: سخت لڑاکو قوم تیں کھڑی قوم مراد ہے؟ اس بارہ ماں مفسراں غی راۓ کئی کئی ہے ور جمہور امت غے نزدیک مسیلمہ کذاب غی قوم تیں علاوہ روم فارس وغیرہ غیں ساریں لڑاکا قوم اس ماں شامل ہیں جھاں ناں بعد ماں ایمان آلاں غیں جنگ ہوئیں۔

(۱۱) یعنی اللہ غا رستہ ماں جد وی قربانی واسطے بلا رو دتو جۓ غو اُس واسطے یاہ اصولی گل یاد رکھو جے عذر آلاں انھاں اد ماناں لوکاں غا پچھے رہ جان ماں تے کجھ گناہ نیہنہ، باقی جھڑو وی اللہ تعالیٰ تے اُس غا حبیب ﷺ غی اطاعت کرے غو تے اُس غا رستہ ماں جان مال نے غے حاضر ہو جۓ غو وہ تے سدا رہن آلی جنت غو وارث بنے غو ور جھڑو اللہ غا حکم تیں منہ موڑے غو اُس واسطے دردناک عذاب تیں بچن کجھ وی نیہنہ۔

(۱۲) اُن نیک بختاں، خوش نصیباں ناں اللہ تعالیٰ غی رضا غو تے انھاں غا پکّا مومن ہون غو سٹیفکیٹ دتو جا رہیو ہے جھاں نے حدیبیہ ماں کِکّر یا پیلو غا بوٹا ہیٹھ بیں غے رحمت عالم ﷺ غا ہتھ ور بیعت کی تھی جے ہم مکہ غا مشرکاں ناں آخری ساہ توڑی جنگ کراں غا تے مدان تیں پچھے نیہنہ ہٹ ساں، فرمایو: اللہ انھاں تیں راضی ہو گیو، کیونجے اُس ناں انھاں غا دلاں غا سَچا سُچا ایمان، اخلاص تے اللہ اور اس غا رسول غی چھلی مارتی محبت غو پتو ہے، وہ انھاں غا دلی جزباں ناں جانے، فر اللہ نے انھاں غا دلاں ماں اسو سکون تے اطمیناں گھل چھوڑیو کہ ویہہ اوکھت غی اس کھڑی ماں سخنے ہتھیں اتنی بڑی جنگ غی بیعت واسطے تیار ہو گیا، اس غا نتیجہ ماں اللہ نے انھاں ناں خیبر غی فتح عطا فرمائی تے بجن کسے نقصان تیں یاہ غنیمت عطا فرمائی جھڑی حدیبیہ ماں شریک حضرات ماں ہی بنڈی گئی۔ آخر ماں فرمایو اللہ غالب تے حکمت آلو ہے، وہ جو کرنوں چاہوے سو کر سکے، یاہ اُسّے غی حکمت ہے کہ اس نے حدیبیہ ماں صلح کرا غے اس غی کسر خیبر ماں کڈا چھوڑی غالبًا اسے وجہ تیں اس بیعت غو ناں "بیعت رضوان" ہے یعنی واہ بیعت جس ور اللہ غی رضا غو اعلان ہوو و تھو۔

(۱۳) یعنی اللہ نے ایمان آلاں ناں وعدو تے مچ ساریں فتح تے غنیمتاں غو کیو و ہے، جھڑیں انھاں ناں قیامت توڑی حاصل ہوتی ریہنہ غیں، وریاہ خیبر غی فتح تے اللہ نے اے ہُن ہی دیدتی ہے تے یوہ وی اس غو کرم ہے کہ اُس نے کافراں غاں دلاں ماں اسو رعب گھل چھوڑیو جے ویہہ موماں ور ہتھ نیہنہ چک سکیا حدیبیہ ماں اُس نے مشرکاں غا ہتھ تے خیبر ماں یہودیاں غا ہتھ اس را روک لیا کہ ویہہ ایمان آلاں غے خلاف کجھ مڑدی نیہنہ دس سکیا، یہ ساریں گل ایمان آلاں واسطے اک نمونوں ہیں کہ اللہ اپناں بنداں غی کس را مدد کرے! تے اُس غا وعدہ کس را پورا ویں، فر ایمان آلا اپناں مالک غاں وعداں ور ہور پکو یقین کرلیں تے انھاں ناں اللہ ہدایت غا اُچا اُچا رتبہ عطا فرما دیۓ۔

(۱۴) یعنی حدیبیہ غی اس صلح تیں بعد کامیابی تے فتح غو بوہٗ ہی کھل گیو ہے، یاہ خیبر غی فتح تے سمجھو لبھ ہی گئی ہے اس تیں علاوہ مکہ پاک غی فتح اور فر روم، فارس غیں اسیں فتح وی ہیں جھاں غو تمناں تے اجوں خیال وی نیہنہ ور اللہ نے ویہہ اپنٹی تقدیر ماں کھیر غے (یعنی لکھ غے) رکھیں ویں ہیں جھڑیں ضرور لبھیں غیں۔ اللہ اکبر!! جد یاہ سورت پاک نازل ہورہئی تھی اس ویلے اجوں نہ خیبر غی جنگ ہوئی تھی تے نہ فتح!! ورقرآن نے یوہ سب کجھ اس را بیان کیو جس را کہ یوہ سب کجھ ہو گیو ہے۔ تے فر اسے راہو وا ور قرآن غی اک اک پیشن گوئی پوری ہو گئی۔

(۱۵) حدیبیہ غا بارہ ماں فرمایو جار ہیو ہے جے ات صلح ہونٹ ماں ہی اللہ غی حکمت تھی، تانجے ایمان آلا صلح غیں یہ برکت حاصل کر سکیں، ورنہ جیکدے ات جنگ ہی ہو جاتی تا نوی ایمان آلا ہی غالب آجاتا، تے مشرک کنڈ پھیر غے نس پیتا اور انھاں ناں کوئے مدد گار تے حمایتی نہ لبھتو، اللہ تعالیٰ غی منڈ تیں یاہی سنت تے یوہی طریقو رہیو ہے کہ جد حق تے باطل اور کفر تے ایمان غے بشکار ٹاکرو ہو جئے اللہ ایمان آلاں غی مدد فرماوے فر اس غا طریقہ ناں کونٹ بدلا سکے!! اس غو طریقو کدے نیہنہ بدل سکتو بس شرط یاہ ہے جے مومن مومن وہے۔

(۱۶) یوہ اس واقعہ در اشارو ہے، جد مشرکاں نے اسی ۸۰/ بنداں غو خفیہ جتھو حدیبیہ ماں مسلماناں ور حملو کرن واسطے ٹوریو تھو، جس غو مسلماناں ناں پتو لگ گیو تھو فر ویہہ سارا گرفتار ہو گیا تھا، اس موقعہ ور جنگ ہو سکے تھی لیکن اللہ غی منشاء تے حکمت ات صلح غی تھی، اسے گلوں اللہ نے اپنٹی قدرت ناں اسا حالات بنٹا یا کہ جنگ نیہنہ ہوئی حالانکہ کافراں نے بڑیں شرارت کیں، اک صحابی شہید وی ہو گیا، ور بڑی جنگ نیہنہ ہوئی، حضرت نے بعد ماں ویہہ اسی ۸۰/ بنداوی رہا کر چھوڑیا، اس را مشرک مسلماناں غے ہتھوں تے مسلمان مشرکاں غے ہتھوں محفوظ رہیا (مسلم شریف)

(۱۷) صلح غی اک ہور حکمت بیان ہو رہئی ہے، جے ان مشرکاں غا کرتوت تے واقعہ ہی اس را غا تھا کہ اے ہُنٹ ہی انھاں غو صفایو کر دتو جاتو، کیونجے انھاں نے کفر کیو فر اپنٹاں قانون غی وی خلاف ورزی کی تے مسلمان خانہ کعبہ توڑی نیہنہ پُجّن دتا، قربانی غا چوکھر جھڑا کدے نیہنہ روکیا جیں تھا ویہہ وی حدیبیہ ماں ڈکیا رہ گیا تے مکہ ماں قربانی آلی جگہ نیہنہ پُج سکیا، یہ بڑا بڑا جرم تھا جھاں ور یہ فٹ ملیا میٹ کر دتا جاتا، ور اللہ نے جنگ غی اجازت نیہنہ دتی اس ماں اک حکمت یاہ تھی کہ مکہ ماں کجھ چھپ لُک غے رہنٹ آلا سچا مومن وی تھا ویہہ لڑائی ماں مسلماناں غے ہتھوں انٹ پہاںٹ ہی پیسیا جاتا، فر مسلماناں ناں وی اس ور ڈاھڈ و افسوس ہوتو، دِیت وی دینٹی پیتی، مشرک وی یوہ مہنٹوں مارتا جے یہ تے اپنٹاں پہائیاں ناں وی نیہنہ چھوڑتا تے دوجی حکمت یاہ وی تھی کہ اللہ صلح غا اس عرصہ ماں مشرکاں بچوں جسناں چاہوے اس ناں ایمان غی توفیق دے غے اپنٹی رحمت ماں داخل فرمالیئے، ورنہ جیکدے یہ کافر مومناں تیں کنی ہوتا، تاں خدا مسلماناں ناں ضرور جنگ غی اجازت دید یتو تے ایمان آلاں غے ہتھوں انھاں در دردناک عذاب نازل کرتو۔

(۱۸) یعنی وہ وقت یاد کرو! جد مشرکاں غاں دلاں ماں قومی غیرت غا جاہل پونٹا غی اگ پج گئی تھی، تے ویہہ چھڑی جاہلیت ور ڈٹ گیا تھا، یوہ اس واقعہ در اشارو ہے جد مشرکاں نے چھڑی عزت وقار بلکہ نک غو مسئلو بنٹا غے مسلمان حدیبیہ ماں ڈک لیا تھا، کہ جیکدے یہ خانہ کعبہ توڑی پج گیا تاں مھاری نک کپّے جئے غی، فر جد صلح ہونٹ لگی اس ویلے وی انھاں نے بسم اللہ لکھنٹ ور اعتراض کیو جے رحمٰن تے رحیم غا لفظ مھارا محاورہ غا نیہنہ، اور رحمت عالم ﷺ غا مبارک اسم غے ناںٹ "رسول اللہ" نیہنہ لکھنٹ دتو تھو، یہ ساریں جاہل پونٹاں غیں گل تھیں جھاں ور مسلمان کافراں ور لہر ماں ٹٹ پیتا، ور یوہ اللہ غو کرم تھو کہ اس نے ایمان آلاں ناں اپنٹاں حبیب ﷺ غا حکم ور صبر کرن غی توفیق دتی، تے ویہہ تقوٰی اور پرہیزگاری غی گل ور قائم رہیا، اللہ تے اس غا نبی غی کائے نافرمانی نیہنہ کی، کیونجے ویہہ ہی ایمان تے تقوٰی غی گل غا مستحق تے لائق ہیں۔ اور اللہ نے ساری دنیا بچوں ویہہ ہی اپنٹاں حبیب ﷺ غی سنگت تے دین غی تبلیغ واسطے چُنٹ لیا ہیں فر اگر ویہہ ایمان غاں تقاضاں ور قائم نہ رہتا تاں ہور کونٹ رہتو۔

مَعْكُوفًا أَنْ يَبْلُغَ مَحِلَّهُ ۚ وَلَوْلَا رِجَالٌ مُؤْمِنُونَ

جے ویہہ مسجد حرام توڑی (نہ) پجیں تے جیکدے مکہ ماں اسا مومنٹ مڑد تے

وَنِسَاءٌ مُؤْمِنَاتٌ لَمْ تَعْلَمُوهُمْ أَنْ تَطَئُوهُمْ فَتُصِيبَكُمْ

مومنٹ کالسریں نہ ہوتیں جھاں غو تمناں پتو نیہنہ تھو یعنی تم انھاں ناں بے خبری ماں چتھ چھوڑیں غا فر تمناں وی انھاں

مِنْهُمْ مَعَرَّةٌ بِغَيْرِ عِلْمٍ ۖ لِيُدْخِلَ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ مَنْ

غی وجہ تیں تکلیف پجتی (تاں جنگ غی اجازت ہو جاتی؛ تے یوہ اس گلوں ہو وو) تانجے اللہ جس ناں چاہوے اپنٹی رحمت

يَشَاءُ ۚ لَوْ تَزَيَّلُوا لَعَذَّبْنَا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابًا

ماں داخل کردئے، تے جے یہ کنی کنی ہو جاتا تاں انھاں (مکہ آلاں) بچوں جھاں نے کفر کیو انھاں ناں ہم دردناک

أَلِيمًا ﴿۲۵﴾ إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ

عذاب غی سزا دیتا (۱۷) (یاد کرو) جد انھاں کافراں نے اپنٹاں دل ماں ضد بنٹالی تھی

حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَىٰ رَسُولِهِ

تے ضد وی جاہلیت غی! فر اللہ تعالیٰ نے اپنٹی طرفوں اپنٹاں رسولؑ ور تے

وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَىٰ وَكَانُوا

مومناں ور اطمینان نازل فرمایو، تے انھاں ناں پرہیزگاری غی گل ور پابند رکھیو تے ویہہ

أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا ۚ وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا ﴿۲۶﴾

اسے غا مستحق اور اسے غے لائق تھا تے اللہ تعالیٰ ہر ایکنٹ چیز ناں جانن آلو ہے (۱۸)

لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ ۖ لَتَدْخُلُنَّ

بلاشبہ اللہ تعالیٰ نے اپنٹاں رسولؐ ناں سچو برحق خواب دسیو تھو؛ کہ جے اللہ نے

الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ مُحَلِّقِينَ

چاہیو تاں تم مسجد حرام ماں اطمینان ناںٹ داخل ویں غا؛ کوئے تھارا بچوں سر منا تو

رُءُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ ۖ فَعَلِمَ مَا لَمْ

وہے غو، تے کوئے بالٹ کترا تو وہے غو، تمناں کسے را غو ڈر نیہنہ ہوسیں، تے اللہ ناں انھاں گلاں غو علم ہے جھڑیں

(۱۹) صلح حدیبیہ آنے سالٗ صحابۂ کرام نے عمرہ غوارادو نبی پاک ﷺ غی خواب سنٗ غے کیوتھو، فرجد عمرہ تیں بجنٗ ہی واپس آ گیا اس ور حضرت عمرؓ تے کجھ دو جا صحابۂ کرام نے عرض کی! حضرت کیوں! تم نےٗ یاہ گل نیہنہ فرمائی تھی جے ہم امنٗ نالٗ مکہ ماں جانغے عمرو کراں غا؟ رحمت عالم ﷺ نے اس غا جواب ماں فرمایو: ہاں! میں یاہ گل وی کہئی تھی جے یوہ سب کجھ اسے سال وہے غو؟ عرض کی! یاہ گل تے نیہنہ فرمائی تھی، حضرت نے فرمایو: ہاں! بیشک ہم امن نالٗ مکہ ماں جاں غا، ورفروی کجھ منافقاں نے یوہ ٹھسّو کہلّنٗ غی کوشش کی جے آخر نبی پاک ﷺ غی خواب پوری کیوں نیہنہ ہوئی! اللہ تعالیٰ اسے غا بارہ ماں فرمارہیو ہے جے یاہ خواب یقیناً سچی ہے، تے اللہ نے چاہیو تاں تم ضرور امن امان نالٗ مکہ ماں جیں غا، اور عمرو وی کریں غا، بلکہ سمجھو کہ یاہ خواب پوری ہو ہی گئی ہے کیونجے اس غو پورو ہونٗو یقینٗی ہے، ور اللہ تعالیٰ ویہہ حکمت جانٗے جھڑیں تم نیہنہ جانٗتا، اس گلوں اس نے لگیں ہتھیں - اس خواب غا پورا ہونٗ تیں پہلاں - یاہ صلح حدیبیہ غی فتح عطا فرمادتی، اگلے سال جد صحابۂ کرام معاہدہ غے مطابق عمرۃ القضاء کرن گیا اس ویلٗے واہ خواب وی پوری ہوگئی اس ویلٗے صلح غیں برکت دیکھ غے حضرت ابوبکرؓ تے حضرت عمرؓ جیئیا جلیل القدر صحابہ نے فرمایو: واقعہ ہی اسلام ماں صلح حدیبیہ تیں بڑی کائے فتح نیہنہ، تے فتح مکہ غا موقع ور نبی پاک ﷺ نے حضرت عمرؓ ناں مخاطب کر غے فرمایو یاہ ہے واہ خواب جھڑی میں تمنٗاں دسی تھی، تے یاہ گل آخری حج غا موقع ور فر دھرائی اور ساری دنیا نے اپنٗی اکھاں نالٗ تک لیو کہ اللہ نے اپنٗاں حبیب ﷺ غی خواب کس را سچی کر دسی۔

(۲۰) یعنی جھڑو دین خاتم الانبیا ﷺ لے غے آیا ہیں، تے جس رستہ ور چلن غی ویہہ دعوت دے رہیا ہیں، یوہی برحق ہے اللہ آپے اس غی سچائی غی گواہی دے رہیو ہے جس غی گواہی تیں بعد کسے ہور شہادت غی لوڑ نیہنہ رہتی۔ اللہ غو یوہ سچو سُچو دین اسے گلوں آیو ہے تانجے یوہ ساراں باطل دیناں ور غالب آجئے جدوی کوئے ضد تے دشمنی ناں اک پاسے رکھ غے اس ور غور کرے غو وہ یقیناً اسے نتیجہ ور پُجّے غو کہ یوہی اک برحق تے سِدّ ورستو ہے جس ور چل غے بندو اپنٗاں مالک توڑی پج سکے تے جد مومن پکا مومن ہوجیں فر خدا انھاں ناں دنیا ماں وی غلبو دے دیئے جس را کہ اس نے صحابہ کرام غی لسی جئی جماعت روم تے فارس غی تغڑی طاقتاں ور غالب کر دتی تھی۔

(۲۱) صحابۂ کرام غیں یہ ہی ویہہ سچیں صفت ہیں جھڑیں انھاں ناں ساری دنیا تیں کنی کریں، جھڑیں اللہ نے ایکنٗ جگہ نیہنہ بلکہ قرآن، تورات تے انجیل ماں کئیں کئیں جگھیں بیان کی ہیں، تے انھاں صفتاں غی وجہ تیں ہی امت غو اس گل ور اتفاق ہے جے صحابۂ کرام نالٗ دشمنٗی تے ساڑ ور کھنٗ آنٗو مسلمانی غا دعوٰی ماں کدے سچو نیہنہ ہوسکتو۔

(۲۲) یعنی جس را فصل غا انگور تے ٹانڈیں پہلا پتلیں، کمزور سوہل تے چانجیں ویں اسے را صحابۂ کرام غی جماعت پہلاں تھوڑی تے لسی جئی تھی، فر بدھتی، کھنڈتی تے تغڑی ہوتی جا رہئی ہے اس گل ناں تک غے مشرک دند رمک رہیا ہیں تے اندرو اندر ہی سڑ بل رہیا ہیں؛ ور اصل گل تے آخرت غی ہے جت اللہ نے اساں خوش نصیباں مومناں واسطے بخشش تے بہت بڑا اجر غو وعدو کیو وو ہے۔

فائدو: پوری سورت پاک غی تفسیر تیں یاہ گل باندے آگئی جے صلح حدیبیہ ”خاص اللہ غی وحی“ غے مطابق ہی ہوئی تھی، جس غی حکمت تے اُس غاں فائداں ناں اللہ تعالیٰ ہی جانٗے تھو، اسے گلوں پہلاں پہلاں تے بڑاں بڑاں صحابیاں غی سمجھ ماں وی یاہ صلح نیہنہ آ رہئی تھی، اس تیں پتو لگو جے جس صلح حدیبیہ واسطے وحی نازل ہو رہئی تھی اس ور قیاس کر غے ہُٹ مُٹ ہر جگہ اپنٗی بزدلی ور صلح حدیبیہ غو نہ پڑدو چاھڑیو جا سکے تے نہ یوہ کہیو جا سکے کہ یاہ صلح ”صلح حدیبیہ“ جسی صلح ہے، کیونجے صلح حدیبیہ غی حکمت وحی غے ذریعہ دسی جا رہئی تھی فراج غی صلح واسطے ہم اسی حکمتاں تے فائداں

تَعْلَمُوْا فَجَعَلَ مِنْ دُوْنِ ذٰلِكَ فَتْحًا قَرِيْبًا ﴿۲۷﴾ هُوَ

تم نیہنہ جانٗتا لہٰذا اس نے اس تیں پہلاں ہی اک نزدیکی فتح دیدتی ہے (۱۹) وہ ہی تے ہے

الَّذِيْٓ اَرْسَلَ رَسُوْلَهٗ بِالْهُدٰى وَدِيْنِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهٗ

جس نے اپنٗاں رسول ہدایت تے سچو دین دے غے چلاّیا ہیں تانجے وہ اس ناں

عَلَى الدِّيْنِ كُلِّهٖ ۭ وَكَفٰى بِاللّٰهِ شَهِيْدًا ﴿۲۸﴾ مُحَمَّدٌ

ہر اک دین ور غالب کر دئے، تے اللہ گواہ ہونٗ واسطے کافی ہے (۲۰) (سنٗوں) محمد ﷺ

رَّسُوْلُ اللّٰهِ ۭ وَالَّذِيْنَ مَعَهٗٓ اَشِدَّاۗءُ عَلَى الْكُفَّارِ

اللہ تعالیٰ غا رسول ہیں تے جھڑا لوک انھاں غے نالٗ ہیں ویہہ کافراں غا مقابلہ ماں بڑا سخت ہیں

رُحَمَاۗءُ بَيْنَهُمْ تَرٰىهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَّبْتَغُوْنَ فَضْلًا

ور آپس ماں مچ رحم دل ہیں (اے مخاطب) توں انھاں ناں دیکھے غو کہ رکوع تے سجدہ کر رہیا ہیں، اللہ تعالیٰ غو فضل

مِّنَ اللّٰهِ وَرِضْوَانًا ۡ سِيْمَاهُمْ فِيْ وُجُوْهِهِمْ مِّنْ

تے اس غی رضا لوڑ رہیا ہیں؛ انھاں غیں نشانٗی انھاں غاں چہراں ماں

اَثَرِ السُّجُوْدِ ۭ ذٰلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرٰىةِ ۚ وَمَثَلُهُمْ

سجداں غو اثر ہے انھاں غی یاہی صفت تورات ماں وی ہے تے انھاں غی صفت

فِي الْاِنْجِيْلِ ۚ كَزَرْعٍ اَخْرَجَ شَطْــَٔهٗ فَاٰزَرَهٗ فَاسْتَغْلَظَ

انجیل ماں وی ہے (۲۱) (ویہہ) اک فصل ہاروں ہیں جس نے پہلاں زمین تیں اک ٹانڈی کڈی فر اس نے واہ تگڑی کی؛ فر

فَاسْتَوٰى عَلٰي سُوْقِهٖ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغِيْظَ بِهِمُ

موٹی ہوگئی؛ تے فر واہ اپنٗاں ٹانڈ اور سکھڑ کھلی ہوگئی (تے) زمینداراں ناں خوش کرن لگ گئی تانجے اللہ ان (مسلماناں) غے

الْكُفَّارَ ۭ وَعَدَ اللّٰهُ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ

ذریعے کافراں غو دل ساڑے اللہ تعالیٰ نے انھاں بچوں جھڑا ایمان لیایا تے انھاں نے چنگا عمل

مِنْهُمْ مَّغْفِرَةً وَّاَجْرًا عَظِيْمًا ﴿۲۹﴾

کیاّ انھاں واسطے بخشش غو تے بڑا اجر غو وعدو کیو ہے (۲۲)

غی امید کسرا کر سکاں؟ تاریخ ماں کئیں واری مھاراں مقدماں نے صلح حدیبیہ غو حوالو دے غے بزدلی ناںؒ ذلالت آلیں صلح کیں ور کدے کسے صلح نے صلح حدیبیہ جسا فائدا نیہنہ دسیا!۔

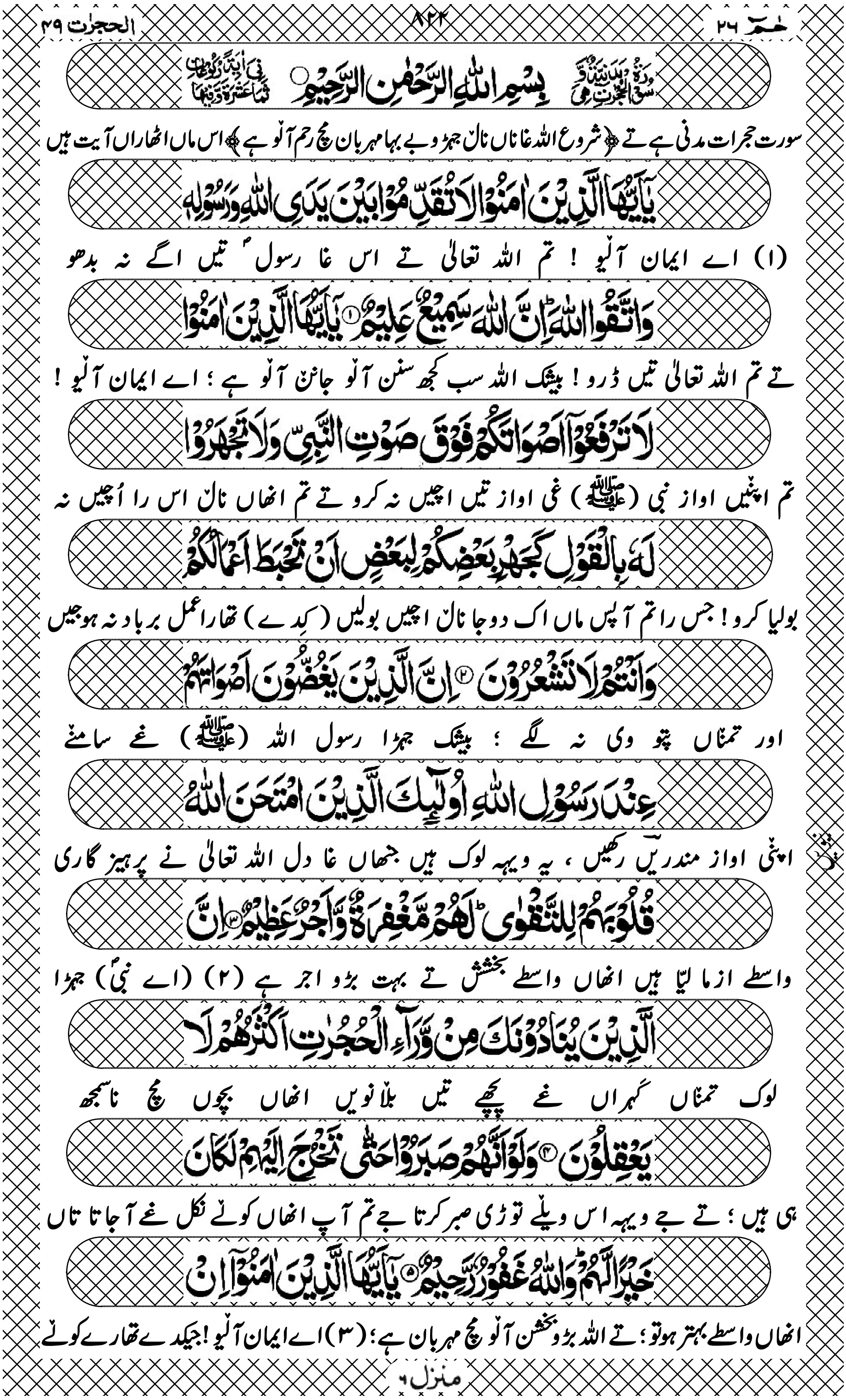

الحجرٰت ۴۹ ۸۲۴ حٰمٓ ۲۶

سُوۡرَةُ الۡحُجُرٰتِ مَدَنِيَّةٌ بِسۡمِ اللّٰهِ الرَّحۡمٰنِ الرَّحِيۡمِ فِيۡهَا ثَمَانِيَ عَشۡرَةَ اٰيَةً وَّرُكُوۡعَانِ

سورت حجرات مدنی ہے تے ﴿شروع اللہ غا ناں ناںؒ جہڑو بے بہا مہربان مچ رحم آلو ہے﴾ اس ماں اٹھاراں آیت ہیں

يٰۤاَيُّهَا الَّذِيۡنَ اٰمَنُوۡا لَا تُقَدِّمُوۡا بَيۡنَ يَدَىِ اللّٰهِ وَرَسُوۡلِهٖ

(۱) اے ایمان آلیو! تم اللہ تعالیٰ تے اس غا رسولؐ تیں اگے نہ بدھو

وَاتَّقُوا اللّٰهَ ؕ اِنَّ اللّٰهَ سَمِيۡعٌ عَلِيۡمٌ ۞۱ يٰۤاَيُّهَا الَّذِيۡنَ اٰمَنُوۡا

تے تم اللہ تعالیٰ تیں ڈرو! بیشک اللہ سب کجھ سنن آلو جانݨ آلو ہے؛ اے ایمان آلیو!

لَا تَرۡفَعُوۡۤا اَصۡوَاتَكُمۡ فَوۡقَ صَوۡتِ النَّبِىِّ وَلَا تَجۡهَرُوۡا

تم اپݨیں اواز نبی (ﷺ) غی اواز تیں اچیں نہ کرو تے تم انھاں ناںؒ اس را اُچیں نہ

لَهٗ بِالۡقَوۡلِ كَجَهۡرِ بَعۡضِكُمۡ لِبَعۡضٍ اَنۡ تَحۡبَطَ اَعۡمَالُكُمۡ

بولیا کرو! جس را تم آپس ماں اک دوجا ناںؒ اچیں بولیں (کِدے) تھارا عمل برباد نہ ہوجیں

وَاَنۡتُمۡ لَا تَشۡعُرُوۡنَ ۞۲ اِنَّ الَّذِيۡنَ يَغُضُّوۡنَ اَصۡوَاتَهُمۡ

اور تمناں پتو وی نہ لگے؛ بیشک جہڑا رسول اللہ (ﷺ) غے سامݨے

عِنۡدَ رَسُوۡلِ اللّٰهِ اُولٰٓئِكَ الَّذِيۡنَ امۡتَحَنَ اللّٰهُ

اپݨی اواز مندریں رکھیں، یہ ویہہ لوک ہیں جھاں غا دل اللہ تعالیٰ نے پرہیزگاری

قُلُوۡبَهُمۡ لِلتَّقۡوٰى ؕ لَهُمۡ مَّغۡفِرَةٌ وَّاَجۡرٌ عَظِيۡمٌ ۞۳ اِنَّ

واسطے ازما لیّا ہیں انھاں واسطے بخشش تے بہت بڑو اجر ہے (۲) (اے نبیؐ) جہڑا

الَّذِيۡنَ يُنَادُوۡنَكَ مِنۡ وَّرَآءِ الۡحُجُرٰتِ اَكۡثَرُهُمۡ لَا

لوک تمناں گھراں غے پچھے تیں بلاؔنویں انھاں بچوں مچ ناسمجھ

يَعۡقِلُوۡنَ ۞۴ وَلَوۡ اَنَّهُمۡ صَبَرُوۡا حَتّٰى تَخۡرُجَ اِلَيۡهِمۡ لَكَانَ

ہی ہیں؛ تے جے ویہہ اس ویلے توڑی صبر کرتا جے تم آپ انھاں کوتے نکل غے آجاتا تاں

خَيۡرًا لَّهُمۡ ؕ وَاللّٰهُ غَفُوۡرٌ رَّحِيۡمٌ ۞۵ يٰۤاَيُّهَا الَّذِيۡنَ اٰمَنُوۡۤا اِنۡ

انھاں واسطے بہتر ہوتو؛ تے اللہ بڑو بخشن آلو مچ مہربان ہے؛ (۳) اے ایمان آلیو! جیکدے تھارے کوتے

منزل ۶

(۱) آیت ۴ ماں ان گرائیں لوکاں غو ذکر ہے جہڑا ناسمجھی غی وجہ تیں رحمت عالم ﷺ ناں حجراں غے باہروں آلا ماریں تھا اسے ور سورت پاک غو ناں ''سورت حجرات'' ہے۔ یاہ سورت پاک وی مدنی ہے۔ تے اس ماں مسلماناں ناں آپسی پہائی چارو قائم رکھ غے پیار محبت ناںؒ زندگی گذارن غو ٹھنگ سکھایو گیو ہے، سب تیں پہلی یاہ گل کہ ہر آدمی اپݨی مرضی تے اپݨی رائے ناں پچھے سٹ غے اللہ تے اس غا حبیب ﷺ غا حکم ور عمل کرن واسطے تیار ہوجئے؛ فر رحمت عالم ﷺ غو تے قرآن اور حدیث غو ادب سکھایو گیو ہے، اس تیں بعد ان نکی نکی گلاں تیں بچن غی ہدایت فرمائی ہے جہڑیں لگیں تے نکیں ہیں ور جیکدے انھاں تیں پرہیز نہ کی جئے تاں ویہہ بڑا اختلاف بلکہ انساناں غا دو پھاڑ ہوجانݨ غو ذریعو بݨ جیں ویہہ اخلاقی گل یہ ہیں ہر اک بندہ کوئوں سݨی سݨائی خبر سݨ غے اس ور یقین نہ کر لیو تے اس ور کاروائی نہ کرن لگ جاؤ بلکہ پہلاں تحقیق کرو، تے چارے قضاء موموناں غی دو جماعتاں ماں کوئے ٹاکرو ہوجئے تاں سار ارل غے صلاح صفائی کرن غا سرو ند کرو، اللہ غے نزدیک کوݨ چنگو تے کوݨ مندو ہے یوہ کوئے نیہنہ جانتو لہذا کوئے کسے ناں ماڑو سمجھ غے نہ کسے غو مخول بݨاوے، نہ غیبت کرے، تے نہ کسے غا عیب لوڑتو رہ بلکہ ہر اک اپݨی فکر کرے، کوئے کسے ناں خاندان تے بلادری غو بڈیار نہ دسے کیونجے سارا انسان اک مائی باپ غی اولاد ہیں اللہ غے نزدیک وہ ہی زیادہ عزت آلو ہے جہڑو زیادہ پرہیزگار تے متقی ہے، آخر ماں ان لوکاں ناں دڑیو گیو ہے جہڑا دل ماں کھوٹ رکھ غے زبانی ایمان غو دعو کریں تھا، فرمایو: اللہ زمین اسمان غی ہر اک چھپی وی گل ناں جانݨ آلو ہے اس تیں تھارو کوئے کرتوت چھپیو وو نیہنہ۔

(۲) ان منڈغیں پنج آیتاں غا شان نزول غا بارہ ماں تفسیر تے حدیث غی کتاباں ماں کوئے چھ قصا بیان ہویا ہیں انھاں بچوں ہی بخاری شریف ماں بیان ہوو یوہ قصو وی ہے جے اک واری بنو تمیم قبیلہ غا کجھ لوک نبی پاک ﷺ غی خدمت ماں آیا وا تھا تے اس گل ور سوچیو جار ہیو تھو جے انھاں ور امیر کس ناں بݨایو جئے حضرت ابوبکرؓ غی رائے ایکݨ بندہ واسطے تھی جد کہ حضرت عمرؓ غی دوجا بندہ واسطے تھی، اس ور انھاں دواں بزرگاں ماں بحث جئی ہوگئی تے انھاں غیں اواز ذری اچیں ہوگئیں اس ور یہ آیت نازل ہوئیں، ور علامہ ابوبکرؒ ابن عربی تے دوجا مفسر فرمانویں جے یہ سارا قصا نزول ماں شامل ہوسکیں کیونجے ہر ایکݨ واسطے انھاں آیتاں ماں ہدایت موجود ہے تے مطلب یوہ ہے کہ اے ایمان آلیو تم اللہ غا حکم آجانݨ تیں تے رحمت عالم ﷺ غا ارشاد تیں پہلاں کسے گل غو فیصلو نہ کرو! ہر گل ماں قرآن حدیث غا حکم ناں دیکھو تے اس غے مطابق عمل کرو، ور یاہ گل اللہ غا خوف ناںؒ ہی نصیب ہوسکے اس گلوں اللہ تیں ڈرتا رہو تے یوہ یقین رکھو جے اللہ تھاری ہر اک گل سݨ رہیو ہے تے وہ ہر اک عمل ناں جانݨ آلو ہے دلاں غا راز وی اس تیں چھپیا نیہنہ رہ سکتا، فر رحمت عالم ﷺ غی مجلس غو ادب سکھایو جے حضرت غی مجلس ماں اُچیں نہ بولو، نہ اس راز ور زور ناںؒ حضرت سنگ گل کرو جس را کہ تم آپس ماں ایکݨ دوجا ناںؒ کریں، ور نہ حضرت غی شان ماں یہ گستاخی تمناں کدے کفر توڑی نہ پہچا چھوڑیں، اور تمناں پتو وی نہ لگے تے تھارا سارا عمل ضائع ہوجیں، حضرت غا وصال

جَآءَكُمْ فَاسِقٌۢ بِنَبَاٍ فَتَبَيَّنُوْٓا اَنْ تُصِيْبُوْا قَوْمًۢا بِجَهَالَةٍ

کوئے فاسق آدمی کائے خبر لے غے آوے تاں تم چنگی طرح تحقیق کرلیا کرو کہ کِدے تم کسے قوم ناں بے خبری ماں کوئے

فَتُصْبِحُوْا عَلٰى مَا فَعَلْتُمْ نٰدِمِيْنَ ⑥ وَاعْلَمُوْٓا اَنَّ فِيْكُمْ

نقصان نہ پہچا چھوڑیں فر تمناں اپناں کیا ور پچھتا نوں پوے (۴) تے یاد رکھو کہ تھارے بشکار

رَسُوْلَ اللّٰهِ ۭ لَوْ يُطِيْعُكُمْ فِيْ كَثِيْرٍ مِّنَ الْاَمْرِ لَعَنِتُّمْ وَلٰكِنَّ

اللہ غا رسولؐ موجود ہیں؛ جیکدے ویہہ مچ گلاں ماں تھارو کہنوں من لیں تاں تم اوکھت ماں پے جئیں غا ور

اللّٰهَ حَبَّبَ اِلَيْكُمُ الْاِيْمَانَ وَزَيَّنَهٗ فِيْ قُلُوْبِكُمْ وَكَرَّهَ

اللہ نے تھاراں دلاں ماں ایمان غی محبت گھل چھوڑی ہے تے وہ تھاراں دلاں ماں بساں چھوڑیو ہے تے کفر

اِلَيْكُمُ الْكُفْرَ وَالْفُسُوْقَ وَالْعِصْيَانَ ۭ اُولٰۗىِٕكَ هُمُ

اور نافرمانی تے گناہ تھاری نظراں ماں نفرت غی چیز بنا چھوڑیا ہیں، یہ ہی لوک

الرّٰشِدُوْنَ ⑦ فَضْلًا مِّنَ اللّٰهِ وَنِعْمَةً ۭ وَاللّٰهُ عَلِيْمٌ

ہدایت غا رستہ ور ہیں؛ اللہ تعالیٰ غا فضل تے احسان ناں تے اللہ تعالیٰ خوب جانن آلو

حَكِيْمٌ ⑧ وَاِنْ طَاۗىِٕفَتٰنِ مِنَ الْمُؤْمِنِيْنَ اقْتَتَلُوْا فَاَصْلِحُوْا

حکمت آلو ہے (۵) تے جے مسلماناں غیں دو جماعت آپس ماں گھل پویں تاں تم انھاں غے بشکار

بَيْنَهُمَا ۚ فَاِنْۢ بَغَتْ اِحْدٰىهُمَا عَلَي الْاُخْرٰى فَقَاتِلُوا الَّتِيْ

صلاح کرادیو فر جے اک جماعت دوجی ور باہدو کرے تاں تم اس جماعت ناں جنگ کرو جھڑی

تَبْغِيْ حَتّٰى تَفِيْۗءَ اِلٰٓى اَمْرِ اللّٰهِ ۚ فَاِنْ فَاۗءَتْ فَاَصْلِحُوْا بَيْنَهُمَا

باہدو کرے، ات توڑی جے واہ اللہ تعالیٰ غا حکم در ہٹ آوے؛ تے جے واہ ہٹ آوے تاں انصاف ناں انھاں

بِالْعَدْلِ وَاَقْسِطُوْا ۭ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِيْنَ ⑨ اِنَّمَا

غے بشکار صلاح کرادیو تے انصاف کرو بیشک اللہ انصاف کرن آلاں ناں محبت کرے؛ یقیناً

الْمُؤْمِنُوْنَ اِخْوَةٌ فَاَصْلِحُوْا بَيْنَ اَخَوَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ

سارا مسلمان پہائی ہیں لہٰذا تم اپناں دو پرانواں ماں صلاح کرادیو تے اللہ تیں ڈرتا رُہو!

تیں بعد علماء نے قبر مبارک کونّے بولن غو وی یو ہی حکم بیان کیو ہے (احکام القرآن، ابن عربی) بلکہ جت رحمت عالمﷺ غیں پاک حدیث سنائی جیں ات وی ادب ناں بیں غے غور سنگ حدیث سنّی اور اس ور عمل کرنوں وی اس حکم ماں داخل ہے تے عالم جھڑا کہ نبیاں غا وارث ہیں انھاں غو ادب احترام وی ضروری ہے (قرطبی) آخر ماں انھاں خوش نصیباں غی صفت فرمائی جھڑا نبی پاکﷺ غی مجلس ماں اپنٌی اواز مندری رکھیں فرمایو انھاں غا دل اللہ نے تقوٰی تے پرہیزگاری واسطے چُن لیا ہیں تے انھاں واسطے بخشش اور بہت بڑو اجر ہے، حدیث ماں ہے جے انھاں آیتاں غا نازل ہون تیں بعد حضرت عمرؓ نبی پاکﷺ ناں اس را گل کریں تھا کہ دوہری واری پچھنوں پے تھو، تے حضرت ابوبکرؓ اس را گل کریں ویں تھا جس را کہ کوئے گوشا کرتو وہے، اور حضرت ثابت ابن قیسؓ جھاں غی اواز قدرتی طور ور اُچی تھی ویہہ تے اس آیت غا نازل ہون ور رونٌ ہی لگ گیا تے کوشش کر غے اپنٌی اواز مندری کرن لگ گیا (بیہقی، درمنثور)

(۳) یہ ویہہ ہی بنوتمیم غا لوک تھا جھڑا دوپہر غے ویلٌے مدینہ آیا تھا، وہ وقت رحمت عالمﷺ غا ارام غو تھو، ور یہ گرائیں سدا سادا لوک تھا ادب بے ادبی تیں چنگی طرح واقف نیہنہ تھا اس گلوں حجراں غے باہر کھلا ہو غے حضرت ناں آلاّ مارن لگ گیا جے ’’او محمد (ﷺ) باہر نکل غے مھارے کونٌے آؤ!! اللہ نے ایمان آلاں ناں اپناں حبیبﷺ واسطے یوہ تیجو ادب سکھایو جے حضرت ناں اس را آلاّ نہ مارو! بلکہ باہر اڈیکتا رُہو ات توڑی کہ حضرت آپے بہلا ہو غے، تھارے کولے تشریف لے آویں، تے آیت غا آخر ماں اللہ غی صفت ’’غفور تے رحیم‘‘ بیان فرما غے یوہ احساس دوایو جے اللہ نے ان لوکاں غی یاہ خطا معاف فرمادتی ہے کیونجے یاہ بے ادبی ناسمجھی غی وجہ تیں ہوگئی تھی بس اگے اس غو خیال رکھنٌ غی لوڑ ہے۔ حضرت ابن عباسؓ نے انھاں لوکاں غو وی یوہی ادب بیان کیو ہے جھاں کولٌوں قرآن حدیث غو علم حاصل کیو جئے۔

(۴) مچ واری گُھول چھگڑا غی بنیاد جُھوٹھی خبرویں، اس واسطے یوہ ادب سکھایو جارہیو ہے جے جدوی کوئے خبر لے غے آوے تم پہلاں اس غی تحقیق کرو! ہو سکے خبر دینٌ آلاّ بندہ ناں آپے کائے غلط فہمی ہوگئی وہے یا اس نے کسے غی دشمنی ماں جوش جزبہ ناں گل بدھا غے کہہ دتی وہے، یا دشمنی ماں کوڑ ہی مار چھوڑیو وہے، فر جیکدے تم اس غی خبر ور ہی کسے قوم ور ٹٹ پیا تے بعد ماں پتو لگو جے یاہ خبر ہی غلط تھی فر سوچو! تمناں کتنوں پچھتاوو وہے غو، اس گلوں، ضروری ہے کہ پہلاں ہی تحقیق کرلیا کرو۔

(۵) یعنی جد اللہ غا حبیبﷺ تھارے بشکار موجود ہیں فر ادب غو تقاضو یوہ ہے کہ تم رحمت عالمﷺ غی اطاعت تے پیروی کرو! تے مشورہ ماں اپنٌی گل ور زور نہ دیو اور جیکدے تھاری گل نہ منی جئے تاں ناراض نہ ہو، کیونجے رحمت عالمﷺ ور اللہ غی طرفوں وحی نازل وہے اس گلوں ویہہ ہی بہتر گل جانٌے جیکدے ویہہ تھاریں مچ ساریں گل من لیں غا اس ماں تھارو ہی نقصان ہے، تم آپے پریشانی تے اوکھت ماں پے جیں غا۔ فر صحابۂ کرام غی صفت بیان فرمائی کہ یوہ اللہ غو کرم تے اس غو احسان ہی ہے جے اس نے تھاراں دلاں ماں ایمان غی محبت بساں چھوڑی تے کفر شرک نافرمانی اور گناہ غی نفرت دلاں ماں بیں گئی اس گلوں تم اپنٌی گل ور زور نیہنہ دیتا بلکہ اللہ غا نبیﷺ غی گل ناں ہی سرا کھاں ور رکھیں۔ فائدو: اج رحمت عالمﷺ تے مھارے بشکار موجود نیہنہ ور حضرت غی تعلیم اور حدیث تے موجود ہے جس غو یوہ تقاضو ہے کہ ایمان

آلا حدیث غا حکم اگے تے نبی پاک ﷺ غی سُچی سنت اگے اپنی ہر خواہش تے ہر مرضی ناں نیویں کر دیں۔

(٦) حدیث تے تفسیر غی کتاباں ماں اس را غا کئیں واقعا بیان ہویا ہیں کہ ایمان آلاں ماں آپسماں ہی کوئے ٹا کرو ہو گیو تھو، جس تیں بعد اللہ نے اپناں بنداں ناں یاہ ہدایت دتی جے جدوی کدے ایمان آلاں غیں دو جماعتاں ماں نچاقی ہو جئے۔ بکھیڑو پے جئے یا گل ٹاکرا توڑی پُج جئے تاں دوجاں مومناں غو یوہ فرض ہے جے ویہہ اپناں مومن پَہائیاں ماں صلح صفائی کرا دیں، تے جے کدے اک جماعت زیادہ ہی اتی چک لئے اور منّے ہی نہ تاں اسلامی حکومت غو فرض ہے کہ واہ اس باغی جماعت ناں لڑائی کر غے اس ناں صلح واسطے تیار کرے تے حکم دتو کہ جد دوئے جماعت صلح ور آجیں فر کسے جماعت ور لہر نہ کڈو، نہ لہر ماں کسے ناں نا انصافی کرو بلکہ اپناں جز باں ناں قابو ماں رکھ غے عدل انصاف ناں نمیڑو کراؤ، اللہ عدل کرن آلاں ناں ہی پسند فرماوے، فر اس عدل انصاف تے صلح کران غی دمہ واری غی وجہ بیان فرمائی جے اصل ماں ساری دنیا غا مومن آپس ماں پرا ہیں؛ کُہول چھگڑا ناں ایمانی رشتہ تیں باہر نیہنہ نکل جاتا، لہذا اساں پرانواں ماں نمیڑو تے صلح صفائی کرا چھوڑو، ور اس را غی صلح ماں نا انصافی غو مچ خطرو رہ، انسان واسطے انصاف ور کھلاں ہوئوں کوئے اسان کم نیہنہ، ڈنگا دل آلا اپنی پینچی غی شونق ماں کُہول بدھاوی سکیں اس گلوں آخر ماں فرمایو اللہ تیں ڈرتا رہو، وہ دلاں غا پیہت جانن آلو ہے، تے جد تم تقوو واختیار کریں غا فر وہ تھارے اپر اپنی رحمت نازل فرماوے غو۔

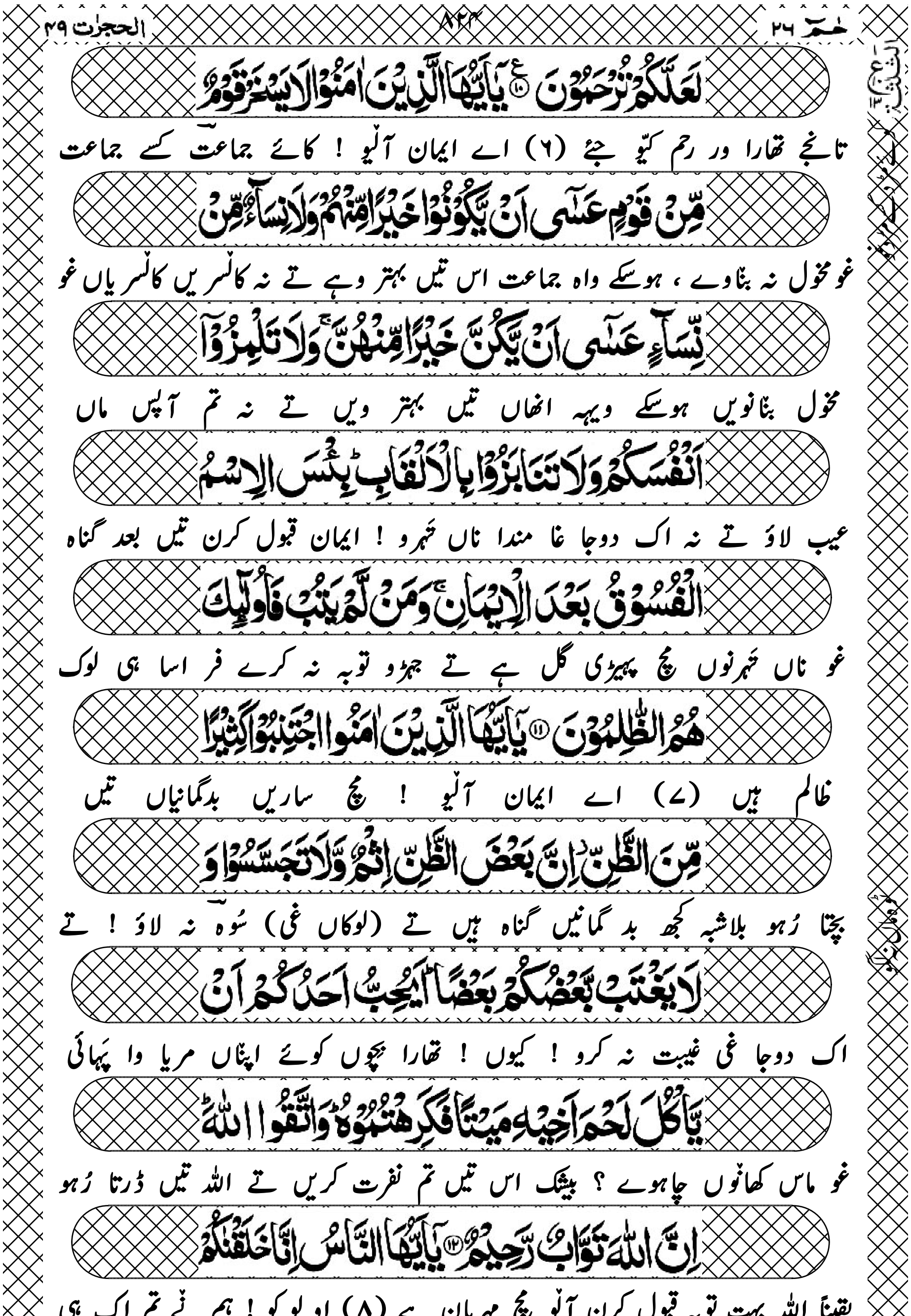

الحجرات ٤٩

٨٢٤

حٰمٓ ٢٦

لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُوْنَ ۝١٠ يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ

تانجے تھارا ور رحم کیّو جئے (٦) اے ایمان آلیو ! کائے جماعت کسے جماعت

مِّنْ قَوْمٍ عَسٰۤى اَنْ يَّكُوْنُوْا خَيْرًا مِّنْهُمْ وَلَا نِسَآءٌ مِّنْ

غو مخول نہ بناوے، ہوسکے واہ جماعت اس تیں بہتر وہے تے نہ کالسریں کالسریاں غو

نِّسَآءٍ عَسٰۤى اَنْ يَّكُنَّ خَيْرًا مِّنْهُنَّ ۚ وَلَا تَلْمِزُوْۤا

مخول بنانویں ہوسکے ویہہ انھاں تیں بہتر ویں تے نہ تم آپس ماں

اَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوْا بِالْاَلْقَابِ ؕ بِئْسَ الِاسْمُ

عیب لاؤ تے نہ اک دوجا غا مندا ناں تہرو ! ایمان قبول کرن تیں بعد گناہ

الْفُسُوْقُ بَعْدَ الْاِيْمَانِ ۚ وَمَنْ لَّمْ يَتُبْ فَاُولٰٓئِكَ

غو ناں تہرنوں مچ پہیڑی گل ہے تے جہڑو توبہ نہ کرے فر اسا ہی لوک

هُمُ الظّٰلِمُوْنَ ۝١١ يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوا اجْتَنِبُوْا كَثِيْرًا

ظالم ہیں (٧) اے ایمان آلیو ! مچ ساریں بدگمانیاں تیں

مِّنَ الظَّنِّ ۫ اِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ اِثْمٌ وَّلَا تَجَسَّسُوْا وَ

بچتا رُہو بلاشبہ کجھ بد گمانیں گناہ ہیں تے (لوکاں غی) سُوہ نہ لاؤ ! تے

لَا يَغْتَبْ بَّعْضُكُمْ بَعْضًا ؕ اَيُحِبُّ اَحَدُكُمْ اَنْ

اک دوجا غی غیبت نہ کرو ! کیوں ! تھارا بچوں کوئے اپناں مریا وا پہائی

يَّاْكُلَ لَحْمَ اَخِيْهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوْهُ ؕ وَاتَّقُوا اللّٰهَ ؕ

غو ماس کھانوں چاہوے ؟ بیشک اس تیں تم نفرت کریں تے اللہ تیں ڈرتا رُہو

اِنَّ اللّٰهَ تَوَّابٌ رَّحِيْمٌ ۝١٢ يٰۤاَيُّهَا النَّاسُ اِنَّا خَلَقْنٰكُمْ

یقیناً اللہ بہت توبہ قبول کرن آلو مچ مہربان ہے (٨) او لوکو ! ہم نے تم اک ہی

مِّنْ ذَكَرٍ وَّاُنْثٰى وَجَعَلْنٰكُمْ شُعُوْبًا وَّقَبَآئِلَ

مڑد تے اک ہی کالسری تیں پیدا کیا ہیں تے ہم نے تھارا کنبا تے قبیلا بنایا

منزل ٦

(٧) ایمان آلاں غی جماعت ماں کائے نچاتی نہ ہو جئے تے اک دوجا غے خلاف نفرت، ضد تے دشمنی غو کوئے پھلوں دلاں ماں نہ تُخ جئے، بلکہ پیار محبت آلی پہائی بندی قائم رہ اس واسطے ترے ہدایت ہور دتی جارہئی ہیں، پہلی گل یاہ کہ کوئے کسے غو مخول نہ بناوے، تے ہاسی نہ اڈاوے کیونجے ہاسی مخول انسان اُسے غو بناوے جس ناں وہ اپناں مقابلہ ماں گہٹ حیثیت غو تے ٹھٹھو و سہئی کرے؛ حالانکہ ایمان تے عمل غا لحاظ ناں کس غو کے رتبو ہے یاہ گل تے اللہ تیں بجن کوئے نیہنہ جانڻو، ہو سکے آدمی جس غو مخول بنا رہیو وہے وہ اللہ غے نزدیک اس تیں چنگو تے بہتر وہے، رحمت عالم ﷺ فرمانویں: اپناں آپ ناں دوجاں تیں چنگو سمجھنو تے دوجاں ناں نندا خیال کرنوں یوہ تکبر ہے (ابوداؤد شریف) جد کہ تکبر غو نتیجو تے دوزخ ہے اللہ تعالیٰ نے اس گل غی اہمیت دسن واسطے ہی مڑداں کالسریاں ناں کنی کنی اس بدی تیں ٹھا کیو ہے، دوجی اس گل غی ہدایت دتی جے اپناں آپ ناں عیب نہ لاؤ! اپناں آپ ناں عیب لان غو مطلب یوہ ہے کہ ایمان آلاں غی یاہ ساری جماعت اک جند جان ہے لہذا جد کوئے کسے پہائی غا عیب لوڑے، تے عیباں ور اس ناں مہناں مارے، یا اس غا عیب سنا سنا غے اس غی عزت ور حملو کرے سمجھو کہ یوہ سب کجھ وہ اپناں آپ ناں کرے، تے اپنی ہی جماعت ناں بدناں کرے حالانکہ مومن غو کم دوجاں غیں غلطیں لوڑنوں نیہنہ بلکہ اپنیاں غلطیاں ور نظر رکھنوں ہے، ظفر شاہؒ نے مچ سہنی گل کہی ہے ،ع، نہیں تھی حال کی جب تک اپنی خبر، رہے دیکھتے اوروں کے عیب وہنر۔ پڑی اپنی برائیوں پر جب نظر، دنیا میں کوئی برا نہ رہا۔ تیجی ہدایت یاہ دتی جے کوئے کسے ناں اسو پہیڑو لقب نہ لاوے جہڑو اس ناں مندو لگتو وہے مثلاً کانوں، کھڈو، گنجو وغیرہ یا اس غا ناں ناں ہی بگاڑ غے دوجو ناں تہرنوں، یا کسے اسی بدی ناں اس ناں بلانوں جس تیں اس نے توبہ کرلی وہے جس را کہ، چورا، بدکارا، فاسقا یا کافرا کہنو فرمایو جس نے ایمان قبول کرلیو تے توبہ کرلی فر ایمان تیں بعد اسا لقب لانا مچ مندی گل ہے، لہذا جس نے اپناں پہائی غو مخول بنا غے یا عیب کڈ غے یا اس ناں لقب دے غے اسی کائے غلطی کی وہے وہ توبہ کرلیئے! تے جہڑو ہُن وی توبہ نہ کرے وہ پکو ہی ظالم ہے۔

لِتَعَارَفُوْا ؕ اِنَّ اَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ اَتْقٰىكُمْ ؕ اِنَّ

تانجے تم اک دوجاناں سیاݨ سکیں بیشک اللہ غے نزدیک تھارا بچوں عزت آلو وہ ہی ہے جہڑو زیادہ پرہیز گار ہے بیشک

اللّٰهَ عَلِيْمٌ خَبِيْرٌ ﴿۱۳﴾ قَالَتِ الْاَعْرَابُ اٰمَنَّا ؕ قُلْ

اللہ تعالیٰ خوب جاݨ آلو خبر رکھݨ آلو ہے (۹) گرائیں لوک کیہنہ جے ہم ایمان لے آیا؛ تم فرمادیو:

لَّمْ تُؤْمِنُوْا وَلٰكِنْ قُوْلُوْۤا اَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ

تم ایمان تے نیہنہ لیایا ور (یوں) کُھو جے ہم نے اطاعت قبول کر لی تے اجاں ایمان تھاراں

الْاِيْمَانُ فِيْ قُلُوْبِكُمْ ؕ وَاِنْ تُطِيْعُوا اللّٰهَ وَرَسُوْلَهٗ

دلاں ماں داخل نیہنہ ہووو ، تے جے تم اللہ تعالیٰ تے اس غا رسول غی فرمانبرداری کریں غا

لَا يَلِتْكُمْ مِّنْ اَعْمَالِكُمْ شَيْـًٔا ؕ اِنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ

تاں تھاراں عملاں ماں وہ کجھ وی کمی نیہنہ کرسیں ؛ بیشک اللہ بہت بخشن آلو

رَّحِيْمٌ ﴿۱۴﴾ اِنَّمَا الْمُؤْمِنُوْنَ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا بِاللّٰهِ

مچ مہربان ہے ؛ مومن تے بس ویہہ لوک ہیں جہڑا اللہ تعالیٰ تے اس غا رسولؐ ور

وَرَسُوْلِهٖ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوْا وَجٰهَدُوْا بِاَمْوَالِهِمْ وَ

ایمان لیانویں فر شک شبو نہ کریں تے اپݨاں ماݪ اور اپݨی جان ناݪ

اَنْفُسِهِمْ فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ ؕ اُولٰٓئِكَ هُمُ الصّٰدِقُوْنَ ﴿۱۵﴾

اللہ غا رستہ ماں جہاد کریں یہ ہی لوک سچا ہیں (۱۰)

قُلْ اَتُعَلِّمُوْنَ اللّٰهَ بِدِيْنِكُمْ ؕ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا فِي

(اے نبیؐ) تم فرمادیو: کیوں ! تم اللہ تعالیٰ ناں اپݨی دینداری دسیں ؟ حالانکہ اللہ تعالیٰ تے جو کجھ

السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ ؕ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ

اسماناں ماں ہے ، تے جو کجھ زمین ماں ہے سب ناں جاݨے تے اللہ تعالیٰ ہر چیز ناں

عَلِيْمٌ ﴿۱۶﴾ يَمُنُّوْنَ عَلَيْكَ اَنْ اَسْلَمُوْا ؕ قُلْ لَّا

جاݨ آلو ہے (اے نبیؐ) یہ تھارا ور احسان چاھڑیں جے ہم مسلمان ہوگیا ، تم فرمادیو: میرے اپر

(۸) آپسی پہائی چارہ تے سُہنا تعلق قائم رکھݨ واسطے ترتیب ناݪ ترے ہدایت ہوردتی جارہئی ہیں (الف) جت چنگو گمان کیو جاسکے ات کسے غا بارہ ماں بدگمانی نہ کرنی (ب) کسے غا پہیتاں تے رازاں غی ٹوہ تے تپوش ماں نہ رہݨوں ، (ج) کسے غی غیبت نہ کرنی ، انھاں ترہیاں گلاں ماں زبردست جوڑ ہے کیونجے آپسی بکھیڑاں غی بُوٹی تے اتوں وہے کہ ایکݨ دوجا غا بارہ ماں بدگمانی ہوجیں ، اک چنگا پہلا نیک بندہ غا بارہ ماں وی پہیڑا خیال دل ماں بیں جیں فر اس غی سدی گل غو وی پٹھو مطلب کڈیو جئے ۔ حالانکہ اسیں ہُٹ مُٹ غیاں بدگمانیاں غا بارہ ماں رحمت عالم ﷺ فرمانویں: یوہ سب تیں بڑو کوڑ ہے (بخاری مسلم) اس بدگمانی تیں بعد دوجو نمبر آوے کہ ایکݨ دوجا غاں عیباں تے کمزوریاں غے پچھے پے جیں ، غلطیں لوڑن لگ جیں ، عیباں ور پڑدو کہلݨ غے بجائے انھاں ناں ننگا کرن لگ جیں حالانکہ نبی پاک ﷺ غو پاک ارشاد ہے کہ جہڑو کسے غا عیب پھلورے اس غا عیب اللہ تعالیٰ کھول چھوڑے فر وہ گہر بیٹھو ذلیل ہوجئے (قرطبی) فر تیجو نمبر یوہ آوے جد اپݨاں پہائی غا یہ عیب تے اس غیں ویہہ گل جہڑیں اس ناں چنگی نیہنہ لگتیں اس غی پچھو کنڈی اپݨی محفلاں ماں بیان کرغے محفل تپائی جیں ۔ اللہ نے انھاں ساریاں گلاں تیں اپݨاں بنداں ناں ٹھا کیو تانجے نفرت غی کائے گل ہی نہ آوے ور غیبت غی سخت نفرت پیدا کرتاں فرمایو: غیبت کرنی اس را ہے جس راموُ اوا پہائی غو ماس کھاݨوں یعنی جس راموا وا پہائی غو ماس کھاݨو مچ کمینہ تے ذلالت پوݨا غی گل ہے اسے را غیبت کرنی وی بہت بڑی بدی تے کمینگی غی گل ہے رحمت عالم ﷺ نے فرمایو: غیبت زنا تیں وی بڑو گناہ ہے کیونجے بدکاری کرن آلو توبہ کرے تے گناہ معاف ہوجئے ۔ ور غیبت کرن آلا غی توبہ وی اچڑ توڑی قبول نیہنہ ہوتی جچر توڑی وہ اس کوݪوں معافی نہ منگے جس غی غیبت کی وی وہے (ترمذی ، ابوداؤد) ور ان ساری گلاں ور عمل تاہی نصیب وہے جد اللہ غو ڈر تے خوف وہے اس گلوں فرمایو اللہ تیں ڈرتا رہو تے جس تیں خطا ہوگئی وہے وہ ہُݨ وی توبہ کرغے اپݨاں گناہ معاف کرلئے اس غی رحمت غو بوؤ ہر ویلے کھلّو ہے تے وہ مچ توبہ قبول کرن آلو ہے ۔

(۹) قوم ، قبیلہ ، گوت ، کنبہ ، بلادری تے خاندان ور بڈیار کرݨوں ، تکبر کرنوں بلکہ اس ناں ور ایکݨ دوجا غو قتلام کوݨوں ، جند جان گالنی یہ مچ پرانا جاہلیت غا قانون تھا ، اسلام نے سب تیں مہرے انسان ناں یاہ مت دتی ہے جے یہ قوم قبیلہ تکبر کرن تے اک دوجا غو قتلام کرن واسطے نیہنہ بلکہ یہ تے چھڑا اپشاݨ واسطے ہیں اک ناں غا کئیں بنداں ماں خاندان غے ذریعے فرق ہوجئے ، باقی مان غی گل تے بس تقوو تے پرہیز گاری ہے جہڑو جتنو متقی ہے اتنوں ہی خدا غے نزدیک عزت آلو ہے ، ور تقوو اک اندرونی تے دلی چیز ہے جہڑی اللہ تیں بجݨ کوئی نیہنہ جانتو لہذا انساناں کوݪے کائے تکبر تے بڈیار غی گل رہئی ہی نیہنہ تے نہ ایکݨ دوجا ناں مہݨا مارن جگو کجھ رہیو ۔

(۱۰) بنو اسد تے بنو خزیمہ غا کجھ لوکاں نے چھڑو مسلماناں کوݪوں صدقو خیرات لیݨ واسطے ایمان غو دعوو کیو تھو حالانکہ دل ماں ایمان نیہنہ تھو ، فر ویہہ اپݨاں ایمان غو اُچّیں اُچّیں دعوو کرغے مسلماناں ور تے خاتم الانبیا ﷺ ور احسان چاھڑیں تھا ، انھاں غا بارہ ماں یہ آیت نازل ہوئیں کہ یاہ ایمان غی نشاݨی نیہنہ !! تم تے زیادہ توں زیادہ یاہ گل کہہ سکیں جے ہم اسلامی طاقت اگے اپݨاں نفع واسطے نیواں ہوگیاہاں ، تھارا دل ماں اجوں ایمان نیہنہ پجیو ، نیہنہ تے تم اسیں گل کدے نہ کہتا سچا مومن تے ویہہ ہیں جہڑا ایمان قبول کرغے فر اللہ غی رضاء کھٹݨ واسطے جند جاݨ سب کئیں غی قربانی واسطے تیار ہوجیں ہاں ! جیکدے تم ہُݨ وی توبہ کرغے سچی اطاعت تے فرمانبرداری غو رستو نوڑلیں تاں پشلاں گناہاں غی وجہ تیں اگے تھارا ثواب ماں کجھ کہاٹو نیہنہ ہوسیں ۔ اُپلیں آیتاں ناݪ انھاں آیتاں غو جوڑ یوہ ہے کہ جس دل ماں ایمان چنگی طرح بیں جئے

فراس ماں غیبت، تے دوجاں غا عیب لوڑن اور قومی بڈیارغی کائے گل نیہنہ آسکتی، کسے ماں یہ پھیڑیں خصلت ہونۡ غو مطلب ہی یو ہے کہ اجوں ایمان پکو نیہنہ ہوؤو۔

(۱۱) انھاں گرائیں لوکاں ناں ہی کہیو جارہیو کہ جے تم ایمان لیایا ہیں تے تمناں سچا دین ور عمل غی توفیق ہوئی ہے تاں یاہ اللہ تعالیٰ یا اس غا حبیب ﷺ یا مسلماناں ور احسان چاھڑن آلی کائے گل نیہنہ جیکدے تھارو یوہ دعوو سچ من لیو جئے کہ تم واقعہ ہی مومن بنۡ گیا ہیں تاں یوہ اللہ غو کرم تے فضل اور احسان ہے کہ اس نے اپناں کرم نالۡ تمناں ہدایت غی دولت عطا فرمادتی ہے تے فر اللہ تعالیٰ ناں اپنۡوں ایمان دسنۡ غی کے لوڑ ہے! وہ تے زمین اسمان غی ہر اک چھپی وی گل ناں جانۡے باندے کیو جانۡ آلو کوئے عمل یا دل غو کوئے بھیت اس تیں چھپیو نیہنہ رہ سکتو، **فائدو:** ساری سورت پاک ور اک چھواتی جئ نظر مارنے فر یہ آیت پڑھو! تاں صاف دسے غو سورت غا آخر ماں اللہ اپناں مومن بنداں ناں یاہی گل فرمارہیو ہے کہ جس ناں انھاں ہدایتاں ور عمل کرن غی توفیق ہوجئے، یوہ اس ور اللہ غو بہت بڑو کرم ہے۔

تمت فی ۵/۷/۱ سنہ ۲۰۰۲ء (مرکز الاستعلام. بجامو)

(۱) پہلو حرف قٓ ہی سورت پاک غو ناں ہے، یوہ حرف مقطعات غاں حرفاں بچوں ہے جھڑا کجھ سورتاں غا شروع ماں آیا ہیں تے حروف مقطعات غی تفسیر واسطے تکو سورت بقرہ حاشیہ ۲ یاہ سورت پاک مکی ہے تے مکی سورتاں ہاروں اس ماں وی مرن تیں بعد قیامت نغے تہاڑے فرزندہ ہونۡ تے آخرت غا حساب کتاب غا مضمون مچ اثر دار اور رسیلا انداز نالۡ بیان ہویا ہیں، رحمت عالم ﷺ دواں عیداں غی نماز ماں اکثر یاہ سورت پاک تے سورت قمر غی تلاوت فرمانویں ویں تھا، اس تیں علاوہ جمعہ غا خطبہ ماں اکثر یاہ سورت پڑھیں ویں تھا، ات توڑی کہ حضرت اُمِّ ہشامؓ فرمانویں: مناں یاہ سورت پاک جمعہ غا خطبہ ماں ہی سرور انبیا ﷺ کولوں سنۡ نغے یاد ہوگئی تھی (مسلم شریف، قرطبی، ابن کثیر) ابن کثیرؒ یہ حدیث لکھ نغے فرمانویں اس غو مطلب یوہ ہوو کہ حضرت بڑاں بڑاں مجمع ماں یاہ سورت پاک تلاوت فرمانویں ویں تھا کیونجے اس ماں کائنات تے جیاجون غی پیدائش غو، قیامت تے مرن تیں بعد فرزندہ ہونۡ غو، آخرت غا حساب کتاب تے جزاء سزا اور جنت دوزخ غو بیان ہے نالے اس ماں انساناں ناں خدا غا عذاب تیں ڈرایو گیو ہے (تفسیر ابن کثیر جلد ۸) یعنی حضرت جمعہ ماں یاہ سورت پڑھ نغے آخرت غی یاد دلاں ماں تازہ فرمانویں تھا تے اللہ غا بنداں ناں آخرت غا لیکھا غی تیاری غی دعوت دینویں تھا۔

(۲) سبحان اللہ!! کسا سہنا انداز نالۡ گل چھوئی جارہئی ہے جے اس قرآن غی عظمت تے اس غی اُچی شان غی تے گل ہی کے ہے!! اس غو تے حرف حرف آپے شہادت دے رہیو ہے جے یوہ اللہ غو سچو کلام ہے، اس ماں کائے کمی نیہنہ تے یوہ جھڑیں گل بیان کررہیو ہے ویہہ بالکل عقل نغے مطابق تے برحق ہیں، ور مشرک اس نغے باوجود وی اس ناں قبول نیہنہ کرتا اور اس گلوں نیہنہ! کہ انھاں کولے کائے دلیل ہے بلکہ چھڑی جہالت غی وجہ تیں انھاں ناں اس گل ور تعجب ہورہیو ہے کہ انھاں ناں اگاہ کرن واسطے انھاں بچوں ہی یعنی انھاں غا اپناں خاندان تے اپنۡی بلادری قریش بچوں اک سُچّی ذات پیغمبر بنۡ نغے کیوں آگیا ہیں، حالانکہ ہر اک قوم کولے انھاں بچوں ہی پیغمبر آتار ہیا ہیں، اتنوں ہی نیہنہ! سگوں انھاں ناں قرآن غی خبر ور وی تعجب ہے کہ مرن تیں بعد آخرت ماں دوھری واری کس رازندہ واں غا؟ جدکہ ہم مرنغے مٹی ہوگیا واں غا، فر دوبارہ پیدا ہونۡوں تے عقل تیں مچ دور غی گل ہے، اللہ

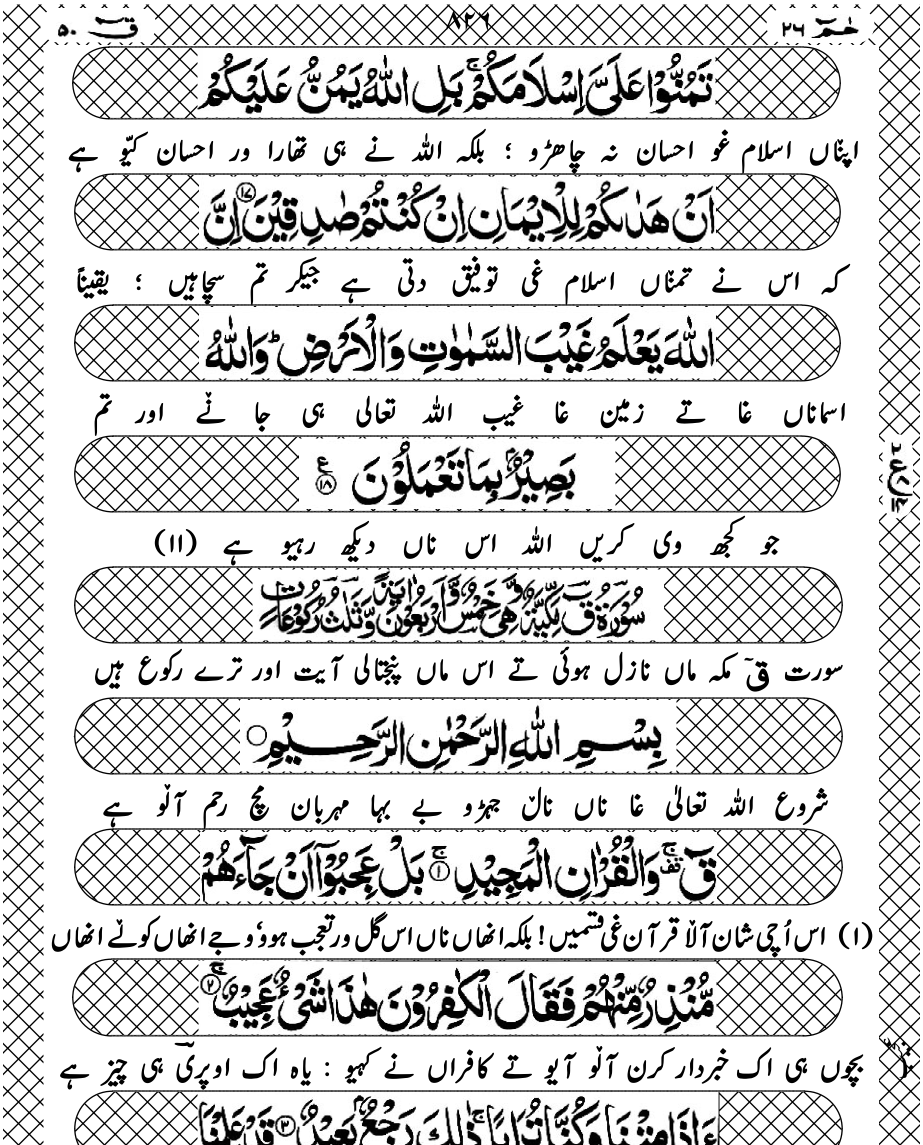

۵۰ قٓ ۸۲۶ حٰمٓ ۲۶

تَمُنُّوا عَلَيَّ إِسْلَامَكُمْ ۖ بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ

اپناں اسلام غو احسان نہ چاھڑو ؛ بلکہ اللہ نے ہی تھارا ور احسان کیو ہے

أَنْ هَدَاكُمْ لِلْإِيمَانِ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿۱۷﴾ إِنَّ

کہ اس نے تمناں اسلام غی توفیق دتی ہے جیکر تم سچا ہیں ؛ یقیناً

اللَّهَ يَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۚ وَاللَّهُ

اسماناں غا تے زمین غا غیب اللہ تعالیٰ ہی جانۡے اور تم

بَصِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿۱۸﴾ ع

جو کجھ وی کریں اللہ اس ناں دیکھ رہیو ہے (۱۱)

سُورَةُ قٓ مَكِّيَّةٌ وَهِيَ خَمْسٌ وَأَرْبَعُونَ آيَةً وَثَلَاثُ رُكُوعَاتٍ

سورت قٓ مکہ ماں نازل ہوئی تے اس ماں پنجتالی آیت اور ترے رکوع ہیں

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

شروع اللہ تعالیٰ غا ناں نالۡ جھڑو بے بہا مہربان مچ رحم آلو ہے

قٓ ۚ وَالْقُرْآنِ الْمَجِيدِ ﴿۱﴾ بَلْ عَجِبُوا أَن جَاءَهُم

(۱) اس اُچی شان آلا قرآن غی قسمیں! بلکہ انھاں ناں اس گل ور تعجب ہوؤ جے انھاں کولے انھاں

مُّنذِرٌ مِّنْهُمْ فَقَالَ الْكَافِرُونَ هَٰذَا شَيْءٌ عَجِيبٌ ﴿۲﴾

بچوں ہی اک خبردار کرن آلو آیو تے کافراں نے کہیو : یاہ اک اوپری ہی چیز ہے

أَإِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا ۖ ذَٰلِكَ رَجْعٌ بَعِيدٌ ﴿۳﴾ قَدْ عَلِمْنَا

کیوں! جسویلے ہم مرنغے مٹی ہوجاں غا (فر پیدا کیا جاں غا؟) یاہ واپسی تے بڑی دور غی گل ہے؛ زمین انھاں غا

مَا تَنقُصُ الْأَرْضُ مِنْهُمْ ۖ وَعِندَنَا كِتَابٌ حَفِيظٌ ﴿۴﴾

جسم ماں جو کجھ گھٹاوے ہم اس ناں خوب جاناں تے مھارا کولے اک حفاظت کرن آلی کتاب ہے ؛

بَلْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ فَهُمْ فِي أَمْرٍ مَّرِيجٍ ﴿۵﴾

بلکہ انھاں نے سچی گل ناں جھوٹی کہیو جدکہ واہ انھاں کولے آگئی تھی؛ اس گلوں ویہہ اک الجھا آلا معاملہ ماں پے گیا ہیں (۲)

منزل ۷

تعالیٰ نے فرمایو: تم اس ناں ناممکن کیوں سمجھیں! تھاراوجود غا جھڑا ذرّا مر غے مٹی ماں رلیں تے جت جت وی ویں ویہہ سارا مھارا علم ماں ویں، مھارے کوۓ انھاں غو سارو رکاڈ موجود ہے سگوں ہم نۓ پہلاں تیں ہی یوہ سب کجھ لوح محفوظ ماں لکھیو وو ہے، فر اللہ تعالیٰ واسطے انھاں ذرّاں ناں کھٹھاں کرنوں تے انھاں ماں جانٙ باھݨی کے مشکل ہے! فرمایو: اصل ماں انھاں چُھوٹھاں کوۓ جد سچو دین تے اللہ غو سچو کلام آیو انھاں نے

اَفَلَمْ يَنْظُرُوْٓا اِلَى السَّمَآءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنٰهَا وَ
کیوں ! انھانے اپݨے اپر اسمان در نیہنہ تکیو جے ہم نۓ وہ کس را بݨایو تے
زَيَّنّٰهَا وَمَا لَهَا مِنْ فُرُوْجٍ ۝٦ وَالْاَرْضَ مَدَدْنٰهَا
ہم نۓ وہ سجا چھوڑیو ، تے اس ماں کوئے تیڑ نیہنہ ؛ تے زمین ہم نۓ کھلیار چھوڑی
وَاَلْقَيْنَا فِيْهَا رَوَاسِيَ وَاَنْۢبَتْنَا فِيْهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍۢ
تے ہم نۓ اس ماں پہاڑ سٹ چھوڑیا اور ہم نۓ اس ماں ہر قسم غیں سہݨی سہݨی چیز
بَهِيْجٍ ۝٧ تَبْصِرَةً وَّذِكْرٰى لِكُلِّ عَبْدٍ مُّنِيْبٍ ۝٨
پیدا کیں ؛ جھڑیں اللہ تعالیٰ در متوجہ رہݨ آلا ہر بندہ واسطے اکھ کھلݨ تے نصیحت حاصل کرن غو ذریعو ہیں (۳)
وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَآءِ مَآءً مُّبٰرَكًا فَاَنْۢبَتْنَا بِهٖ جَنّٰتٍ وَّحَبَّ
تے ہم نۓ اسمان تیں برکت آلو پاݨی برھایو؛ فر ہم نۓ اس ناں بچ سارا باغ تے کپی جاݨ آلی فصل
الْحَصِيْدِ ۝٩ وَالنَّخْلَ بٰسِقٰتٍ لَّهَا طَلْعٌ نَّضِيْدٌ ۝١٠ رِّزْقًا
غو اناج پیدا کیّو ؛ تے کھجوراں غا اُچا اُچا بوٹا جھاں غا گچھا اوپر و تھلی لگا وا ویں؛ بنداں غی
لِّلْعِبَادِ ۙ وَاَحْيَيْنَا بِهٖ بَلْدَةً مَّيْتًا ۭ كَذٰلِكَ الْخُرُوْجُ ۝١١
روزی واسطے تے ہم اس ناں مری وی زمین ناں زندی کردیاں اسے را قبراں تیں نکلنوں ہے (۴)
كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوْحٍ وَّاَصْحٰبُ الرَّسِّ وَثَمُوْدُ ۝١٢
انھاں تیں پہلاں نوحؑ غی قوم نے چُھوٹھا کہیو تے رس آلاں نے تے قوم ثمود نے ؛
وَعَادٌ وَّفِرْعَوْنُ وَاِخْوَانُ لُوْطٍ ۝١٣ وَّاَصْحٰبُ الْاَيْكَةِ
تے قوم عاد نے ، تے فرعون نے ، اور لوطؑ غاں پہائیاں نے ، تے ایکہ آلاں نے
وَقَوْمُ تُبَّعٍ ۭ كُلٌّ كَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ وَعِيْدِ ۝١٤ اَفَعَيِيْنَا
اور تبع غی قوم نے ہر ایکݨ نے رسولاں ناں چُھوٹھا کہیو تے میرا عذاب غو وعدو پورو ہو غے رہیو (۵) کیوں ہم پہلی
بِالْخَلْقِ الْاَوَّلِ ۭ بَلْ هُمْ فِيْ لَبْسٍ مِّنْ خَلْقٍ جَدِيْدٍ ۝١٥ ع
واری پیدا کر غے تھک گیا ! (نیہنہ) بلکہ یہ دوھری واری پیدا کرن غا بارہ ماں شک ماں ہیں (٦)

ع ١ ١٥/١٥

ضد، کرو وہ تے نفس غی خواہشاں پچھے اُس سچ ناں چُھوٹھ کہد تو جس غا نتیجہ ماں یہ آپے ہی ٹاٹرے گیا ہیں شک تے ٹھسّہ ماں پے گیا ہیں، کسے ایکݨ گل ور نیہنہ کھلتا، کدے قرآن ناں شعر و شاعری کیہنہ، کدے جادو منتر تے کاہناں رملیاں غی کہانت کیہنہ۔

(۳) یعنی کیوں! یہ اللہ تعالیٰ غی قدرتاں ماں غور فکر نیہنہ کرتا، یہ اسمان در نیہنہ دیکھتا بجݨ تھمّاں تیں کھلّو وو یوہ کتنو لمو چھڑو تے ڈاھڈو نظام ہے، رات غے ویلے جد چن تاراں غا دیا چمکن لگیں فر یوہ کتنوں سہݨوں تے شکیل لگے، زمانہ لنگ گیا وراسماں نہ کِدے کائے تیڑ آئی نہ کوئے کُھڈ پیو، نہ کدے تیں رنگت خراب ہوئی، زمین ناں تکو! یاہ کس راسُہݨا نظام ناںٙ بݨائی گئی ہے تے اس ماں پہاڑاں پنجالاں غا کِلّا ٹھوکیا گیا ہیں، اس ماں رنگ رنگ غی کسیں بوٹیں پیدا کی گئی ہیں! کیوں! جھڑو یاہ اتنی لمی چھڑی کائنات پیدا کر غے اس غی حفاظت کر سکے، اس غو نظام چلا سکے اس واسطے انسان ناں آخرت ماں پیدا کر غے اس غو حساب لینوں تے جزاء سزا دینی کجھ اوکھو کم ہے؟ فر فرمایو: جھڑو بندو اللہ تعالیٰ در متوجہ ہوݨوں چاھتو وہے، اپݨاں مالک توڑی پجݨ غی تاھنگ رکھتو وہے اس واسطے اس نظام ماں اکھ اگاڑن تے نصیحت حاصل کرن غی بچ گل ہیں وہ اس پھل کھیلی ماں ذری غور فکر کر غے اصل حقیقت توڑی پُج سکے۔

(۴) یعنی جس را بدل برھا غے یہ رنگ رنگ غی چیز پیدا کر دتی جیں، روڑا ناںٙ موئی وی زمین رحمت غی پھوئیں پیتاں ہی زندی ہو جۓ بس سمجھ لیو قیامت غے تہاڑے مڑدا وی اسے را اللہ غو حکم ہوتاں ہی زندہ ہو جیں غا۔

(۵) مشرکاں ناں درڈیو جا رہیو ہے کہ نبیاں غی مخالفت کائے نویں گل نیہنہ تھارا تیں پہلاں یہ نافرمان قوم وی اپݨاں پیغمبراں غی مخالفت کریں تھیں، اللہ غا پیغمبر جد خدا غا قہر تیں ڈرانویں تھا یہ انھاں غو مخول بݨانویں ویں تھا فر تک لیو! چھیکڑ کے نتیجو نکلیو جس عذاب غی یہ ہاسی بݨانویں تھا اس عذاب غی اسی بہاری پھری کے دنیا غا نقشہ تیں انھاں غو ناں نشانٙ اُکّل گیو ان نافرماناں غو کوئے دیا ماں بتی باھݨ جگو نیہنہ رہیو لہذا اجیکدے تم باز نہ آیا تاں تھارو وی یوہی حشر وہے غو۔ نوٹ: ان قوماں غو ذکر پچھے سورت اعراف، ہود، فرقان تے دخان ماں گذر گیو ہے۔

(٦) یعنی جس نے یاہ اتنی بڑی کائنات پہلی واری پیدا کی ہے اس واسطے دوہری واری پیدا کرن ماں کے مشکل ہے! کیوں! جھڑا لوک دوہری واری پیدا ہونٙ ماں شک کریں ویہہ یاہ سمجھیں جے اللہ تعالیٰ نعوذ باللہ پہلی واری پیدا فرما غے تھک گیو ہے! نیہنہ! وہ تے ہر چیز ور قدرت رکھے، اس غا بارہ ماں اسا خیال بہت بڑی جہالت ہے۔

(۷) مشرکاں غو یوہ اعتراض تھو جے ہم مرغے جد مٹی ماں رل جاں غا فر مٹی بچوں مھاراذرّا کس را کٹھا کیا جیں غا؟ اس غو جواب اُپرّ دتو جے ہم ناں اک اک چیز غو علم ہے، ہُن اللہ تعالیٰ غا علم تے اس غی قدرت غی شان بیان ہو رہئی ہے، کہ اللہ نے ظاہری طور ور وی انسان غا اک اک عمل تے اس غی اک اک گل غو رکارڈ رکھن واسطے یوہ انتظام کیو و ہے کہ دو فرشتا ہر ویلے ہر گھڑی اس غے سجے کھبے بیٹھا ریہنہ انسان نیکی بدی غو جد وی کوئے کم کرے ویہہ فٹ اس ناں لکھ لیں (کجھ روایتاں غے مطابق) نیک عمل سجے پاسے آلو فرشتو لکھے تے بدی غا عمل کھبا پاسا آلو، یہ ہر ویلے ہشیاری ناں اسرا تیار ویں کہ نیکی بدی غا عمل غی تے گل ہی کے ہے! انسان منہ تیں جد وی کوئے لفظ کڈے فرشتو اس غے کوئے تیار اس اڈیک ماں وہے کہ یوہ لفظ منہ تیں بولے تے ہوں لکھ لیوں! یوہ سارو انتظام اس گلوں ہے تانجے پہلکے محشر ماں انسان کجھ عذر معذرت نہ کر سکے محشر ماں اس ناں کہیو جئے غو لے! یوہ تیرو اعمال ناموں ہے توں آپے پڑھ غے اپنوں حساب لے، جس را کہ سورت بنی اسرائیل/۱۴ ماں ہے بہر حال یوہ سارو انتظام اسے گلوں ہے تانجے عدالتی کاروائی مکمل وہے تے انسان کوئے کوئے عذر نہ رہ، ورنہ اُس غا علم غو تے یوہ حال ہے کہ نیکی بدی غا عمل، یا زبان غا لفظ غی تے گل ہی کہڑی ہے!! وہ تے انسان غا دل ماں آن آلاں خیالاں ناں وی جانے جنھاں ناں انسان تیں بجن کوئے دوجو نیہنہ سہئی کر سکتو بچر توڑی کہ وہ آپے نہ دس دیئے، اتنوں ہی نیہنہ وہ تے انسان غا حالات تیں اس تیں وی زیادہ واقف وہے جتنوں کہ آپ انسان اپناں حالات تیں واقف وہے اس گل ناں اس را بیان فرمایو جے ہم تے انسان غی ان ناڑاں تیں وی زیادہ نیڑے ہاں جہڑیں کہنڈی غے ناں ویں تے جنھاں غا کپے جان ور فٹ موت ہو جئے حالانکہ ویہہ ناڑ تندڑاں ہاروں سارا جسم ماں کھنڈی وی ویں، تے ظاہری طور ور جان غو دارُ مدار وی انھاں ور سہئی وہے ور اللہ انھاں تیں وی زیادہ انسان تیں نیڑے ہے انسان اپناں آپ تیں اتنوں واقف نیہنہ ہو سکتو جتنوں کہ خدا اس ناں جانے، تے جس غا علم غی یاہ شان ہے اس واسطے آخرت ماں انسان ناں فرزنداں کر غے حساب کتاب لینوں کے مشکل ہے! جمہور مفسراں نے آیت غی تفسیر اسے را کی ہے ور کجھ بزرگاں نے اس را وی تفسیر کی ہے جے اللہ تعالیٰ غو انسان ناں نہ دسن آلو اک غیبی تعلق ہے جہڑو اس غی جان تیں وی زیادہ نیڑے غو ہے کسے فارسی شاعر نے بڑی سہنی گل کہی ہے ۔ جاں نہاں در جسم واو در جان نہاں؛ اے نہاں اندر نہاں اے جان جاں مولانا رومؒ فرمانویں: ع۔ اتصالے بے مثال و بے قیاس ۔ تے شایت میاں عبداللہؒ (حضرت جی صاحبؒ) غو وی اس شعر ماں یوہی مطلب وہے غو۔ جانی وسد اسی جیکر شہر ساڈے تاں میں ہور ولایتاں لوڑ دانہ۔

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهٖ
تے یقیناً ہم نے ہی انسان ناں پیدا کیو ہے تے ہم انھاں خیالاں ناں جاناں جہڑا اس غا دل
نَفْسُهٗ ۚۖ وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيْدِ ⑯
ماں آویں ؛ تے ہم اس غی جان آلی ناڑ تیں وی اس تیں زیادہ نیڑے ہاں ؛
اِذْ يَتَلَقَّى الْمُتَلَقِّيٰنِ عَنِ الْيَمِيْنِ وَعَنِ الشِّمَالِ
جسویلے دو لین آلا (فرشتا) لے لیں جہڑا سجّے تے کھبے پاسے تیار
قَعِيْدٌ ⑰ مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ اِلَّا لَدَيْهِ رَقِيْبٌ
بیٹھا ریہنہ ؛ (انسان) منہ تیں کوئے لفظ نیہنہ کڈتو ور اس غے کوئے تاڑ ماں رہن آلو
عَتِيْدٌ ⑱ وَجَآءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ ؕ ذٰلِكَ مَا
تیّار وہے (۷) تے موت غی بے ہوشی سچائی لے غے آپجی یاہی واہ چیز ہے
كُنْتَ مِنْهُ تَحِيْدُ ⑲ وَنُفِخَ فِي الصُّوْرِ ؕ ذٰلِكَ يَوْمُ
جس تیں توں تراہ وہے تھو ؛ تے صور ماں پھوکیو جئے غو ؛ یوہ ہی وہ دن ہے جس تیں
الْوَعِيْدِ ⑳ وَجَآءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَّعَهَا سَآئِقٌ وَّ
ڈرایو جئے تھو ؛ تے ہر اک شخص (محشر ماں) اس را آوے غو جے اس ناں اک ہکن آلو تے
شَهِيْدٌ ㉑ لَقَدْ كُنْتَ فِيْ غَفْلَةٍ مِّنْ هٰذَا فَكَشَفْنَا
اک گواہی دین آلو وہے غو ؛ یقیناً توں اس تیں لا پرواہی ماں پیو وتھو تے ہن ہم نے تیرے اگے
عَنْكَ غِطَآءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيْدٌ ㉒ وَقَالَ
تیں پڑدو ہٹا چھوڑیو ہے اج تے تیری لوء بڑی تیز ہے ؛ تے اس غو سنگی (فرشتو)
قَرِيْنُهٗ هٰذَا مَا لَدَيَّ عَتِيْدٌ ㉓ ؕ اَلْقِيَا فِيْ جَهَنَّمَ كُلَّ
کہہ غو : یوہ (عملاں غو دفتر) جہڑو میرے کوئے تھو حاضر ہے (۸) (حکم وہے غو) تم دوئے ہر اک ناشکرا
كَفَّارٍ عَنِيْدٍ ㉔ ۙ مَّنَّاعٍ لِّلْخَيْرِ مُعْتَدٍ مُّرِيْبٍ ㉕ ۙ الَّذِيْ جَعَلَ
انّ منّ ناں دوزخ ماں سٹ چھوڑو، جہڑو نیکی تیں ٹھاکن آلو، حدوں بدھن آلو، شک کرن آلو تھو؛ جس نے

(۸) آخرت غاں منکراں ناں موت، قیامت تے محشر غو نظارو کرایو جارھیو ہے جے اج تے تم آخرت ناں انّ ہونی گل کیہنہ، ور ذری اس نقشہ در وی تہان کر وہاں! کہ ایاں انسان غی زندگی غا لکھیا واساہ کہنڈے لگیں، تے فرشتاں غی اعمال نامہ آلی کتاب پوری وہے اُواں دیکھو موت غی بے ہوشی ویہہ ساریں سچائیں لے غے آ گئی جس ناں اج توڑی انسان چھوٹھ سمجھے تھو، اس ناں آخرت غا سارا نقشہ دسن لگ گیا، جس موت تیں نسے، تراھوے تے ڈرے تھو اج اس تیں بچن غو کوئے رستو نیہنہ رہیو، فر اس نکی قیامت تیں بعد بڑی قیامت غی باری آ گئی، صور ماں پھوک ماردتی گئی تے وہ تہاڑ واچن چیت آپجو جس تیں اللہ غا پیغمبر خبردار کریں تھا، جس غی خبر اسمانی کتاباں نے دتی تھی، فر محشر غو مدان لگ گیو، جس ور دنیا ماں نافرمان انسان تہان کرن واسطے وی تیار

نیہنہ تھو، اللہ غی عدالت لگ گئی حساب کتاب شروع ہو گیو، تے انسان اس حال ماں خدا غی عدالت ماں پیش کیو جار ہیو ہے کہ اک فرشتو اس ناں ہکتو لے جار ہیو ہے تے دوجو اس غاں عملاں غی گواہی دین٘ جار ہیو ہے جس کوئے اس غی ساری زندگی غو اعمال ناموں ہے، وہ عدالت ماں عرض کر رہیو ہے جے یوہ اس غو اعمال ناموں میرے کوئے تیار ہے! اسویلے نافرمان انسان ناں کہیو جئے غو، یوہ وہ ہی تہاڑو ہے

مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا اٰخَرَ فَاَلْقِيٰهُ فِي الْعَذَابِ الشَّدِيْدِ ﴿۲۶﴾ قَالَ

اللہ تعالیٰ نال٘ دوجو خدا منّ لیّو تھو؛ بس تم دوئے اس ناں سخت عذاب ماں سٹ چھوڑو؛ اس غو سنگی

قَرِيْنُهٗ رَبَّنَا مَآ اَطْغَيْتُهٗ وَلٰكِنْ كَانَ فِيْ ضَلٰلٍۭ بَعِيْدٍ ﴿۲۷﴾

(شیطان) کہہ غو: ربّا! میں اس ناں گمراہ نیہنہ کیّو بلکہ یوہ آپے دور غی گمراہی ماں جا پیو تھو؛

قَالَ لَا تَخْتَصِمُوْا لَدَيَّ وَقَدْ قَدَّمْتُ اِلَيْكُمْ

اللہ تعالیٰ فرماوے غو: میرے کوئے گھول٘ نہ کرو! اور میں تے پہلاں ہی تم اپنّاں عذاب تیں

بِالْوَعِيْدِ ﴿۲۸﴾ مَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ وَمَآ اَنَا بِظَلَّامٍ

خبر دار کر چھوڑیا تھا؛ میرے کوئے گل بدلی نیہنہ جاسکتی تے نہ ہوں بنداں ور

لِّلْعَبِيْدِ ﴿۲۹﴾ يَوْمَ نَقُوْلُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَاْتِ وَتَقُوْلُ

ظلم کروں (۹) جس تہاڑے ہم جہنم ناں کانہہ غا: کیوں! توں پہر گئی؟ تے واہ کہہ غی:

هَلْ مِنْ مَّزِيْدٍ ﴿۳۰﴾ وَاُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِيْنَ غَيْرَ بَعِيْدٍ ﴿۳۱﴾

کیوں! کجھ ہوروی ہیں! (۱۰) تے جنت پرہیزگاراں غے نیڑے آنی جئے غی ذری وی دور نیہنہ رہ سیں

هٰذَا مَا تُوْعَدُوْنَ لِكُلِّ اَوَّابٍ حَفِيْظٍ ﴿۳۲﴾ مَنْ خَشِيَ

یاہ ہے واہ چیز جس غو تھارا نال٘ وعدو کیّو جئے تھو، یعنی ہر اس شخص نال٘ جہڑو متوجہ رہن٘ آل٘و، حفاظت کرن آل٘و تھو؛ جہڑو (اللہ)

الرَّحْمٰنَ بِالْغَيْبِ وَجَآءَ بِقَلْبٍ مُّنِيْبِۨ ﴿۳۳﴾ ادْخُلُوْهَا

رحمٰن تیں ان٘ دیکھیاں ڈرتو رہیو؛ تے متوجہ رہن٘ آل٘و دل لے غے آیو؛ تم اس جنت ماں سلامتی نال٘

بِسَلٰمٍ ذٰلِكَ يَوْمُ الْخُلُوْدِ ﴿۳۴﴾ لَهُمْ مَّا يَشَآءُوْنَ فِيْهَا وَلَدَيْنَا

چلیا جاؤ، یوہ سدا رہن٘ غو دن ہے؛ انھاں ناں اتے جو چاہویں غا لبھے غو سگوں مھارا کوئے

مَزِيْدٌ ﴿۳۵﴾ وَكَمْ اَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِّنْ قَرْنٍ هُمْ اَشَدُّ مِنْهُمْ

ہوروی ہے (۱۱) تے ہم نے انھاں تیں پہلاں بچ ساریں قوم جہڑیں انھاں توں وی بدھ زورا ور تھیں

بَطْشًا فَنَقَّبُوْا فِي الْبِلَادِ هَلْ مِنْ مَّحِيْصٍ ﴿۳۶﴾ اِنَّ فِيْ ذٰلِكَ

ہلاک کر چھوڑیں؛ تے ویہہ شہراں ماں پھریا تھریا وی تھا؛ فر کیوں! انھاں ناں کائے نسن٘ غی جگہ لبھی! بیشک اس ماں

تے یہ ویہہ ہی نظارا ہیں جتھاں تیں توں دنیا ماں غافل تھو توں کدے اس پاسے تہان ہی نیہنہ کرے تھو بلکہ تیری اکھاں ور دنیا غی ہوس غی پٹی چڑھی وی تھی اج تیری لوء بچ تیز ہے تے تیری اکھ اُگڑ گئیں ہیں تتّاں یوہ سب کجھ صاف صاف دس رہیو ہے وراج سرت سمبھالن٘ غو فائدو کجھ نیہنہ۔

(۹) یعنی فرشتاں غی گواہی تے اعمال نامہ غے مطابق اللہ تعالیٰ غی بارگاہ تیں انصاف نال٘ فیصلو ہو جئے غو حکم وہے غو ہر اک ناشکرا، کافرناں، جہڑو سچا دین غو دشمن تھو تے دین ماں شک اور ٹھسو کڈے تھو، آپ تے حدوں بدھیو وو تھو ہی سگوں دوجاں ناں وی نیکی غاں کماں تیں ٹھاکے وے تھو، اس ناں جہنم غا سخت عذاب ماں سٹ دیو، فر یوہ دوزخی عذر کرے غو جے خدایا! مناں تے شیطان نے گمراہ کیو تھو، شیطان بول پوے غو ربا! میں یوہ کوئے زبردستی تے گمراہ نیہنہ کیو میں تے نوٹ اس ناں یوہ گمراہی غو رستو ہی دسیو تھو، باقی گمراہ تے یوہ آپے ہو وو تھو، اللہ تعالیٰ فرماوے غو فضول تہتھ نہ کرو میں پہلاں ہی تمناں اپنّاں نبیاں غے ذریعہ اگاہ کر دتو تھو جے جہڑو گمراہ کرے غو تے جہڑو گمراہ وہے غو ہر ایکن٘ ناں اپنّاں جرم غے مطابق عذاب پھگتنوں پوے غو، ہُن٘ میری بارگاہ ماں میری یاہ گل بدلی نیہنہ جاسکتی تے میں یوہ فیصلو تھاراں عملاں غے مطابق انصاف عدل نال٘ ہی کیو ہے، ورنہ ہوں بنداں ور ظلم کرن آل٘و تے ہوں ہی نیہنہ۔

(۱۰) یاہ گل مشرکاں نافرماناں ناں ہور ڈران٘ واسطے کہئی جئے غی اللہ تعالیٰ فرماوے غو جہنم !! توں نافرماناں نال٘ پہرے گئی ہے؟ فر جہنم غا جواب نال٘ ہور گھبراتے ڈر پیدا وہے غو جے سارا نافرمان اس ماں مٹ جیں غا فر وی واہ عرض کرے غی جے خدایا! تیراں نافرماناں واسطے میرے کوئے سُدّی جگہ ہے۔ کیوں! کجھ ہوروی ہیں؟

(۱۱) جہنمیاں غا مقابلہ ماں جنتیاں غو ذکر ہو رھیو ہے جے جنت پرہیزگار متقی لوکاں غے نیڑے کر دتی جئے غی تانجے انھاں غو دل مطمئن رہ، ور متقی کون٘ لوک ہیں؟ تے جنت غو وعدو کس واسطے ہے؟ اس واسطے جنتیاں غیں چار صفت بیان کیں جے یوہ وعدو ہر اس شخص واسطے ہے جہڑو (الف) اللہ در توجہ کرن آل٘و وہے تے گناہاں تیں ہر ویلے اللہ اگے توبہ کرن آل٘و وہے، (ب) اللہ تعالیٰ غا حکماں ناں تے اپنّاں گناہاں ناں یاد رکھن٘ آل٘و وہے، (ج) ان دیکھے ہر ویلے تے ہر جگہ اللہ تعالیٰ تیں ڈرن آل٘و وہے (د) تے اللہ تعالیٰ غی بارگاہ ماں اسو دل لے غے آوے جہڑو گناہ تے شرک تیں پاک وہے اور ہر ویلے اپنّاں مالک در متوجہ رہن٘ آل٘و وہے، اساں نیک بختاں ناں کہیو جئے غو تم امن امان نال٘ جنت ماں چلیا جاؤ، اج توڑی ہر اک جگہ چلّو چلّی غی تھی ور اج تم اس جگہ جار ہیا ہیں جہڑی سدا رہن٘ آلی ہے تے تم نے اس ماں سدا ہی عیش ارام نال٘ رہنّوں ہے، اس ماں تمناں ہر واہ چیز لبھے غی جس غی تھارا دل ماں تاھنگ آوے غی بلکہ تھارا دل غی تاھنگ ہی کے ہیں! مھارا کوئے تے ہور اسی اسی نعمت ہیں جتھاں غو تھارا دل ماں کدے خیال وی نیہنہ آ سکتو، اللہ تعالیٰ غی زیارت، تے دوجی رنگ رنگ غیں نعمت خاص مھاری بارگاہ تیں مھارا فضل نال٘ نصیب ویں غیں۔

لَذِكْرٰى لِمَنْ كَانَ لَهٗ قَلْبٌ اَوْ اَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ

اس شخص واسطے بڑی نصیحت ہے جس کوتے دل وہے یا وہ دل ناں متوجہ ہوغے (اس ور)

شَهِيْدٌ (٣٧) وَلَقَدْ خَلَقْنَا السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ وَمَا

کن لاوے (۱۲) تے ہم نے سارا اسمان تے زمین اور جو کجھ انھاں دواں غے

بَيْنَهُمَا فِيْ سِتَّةِ اَيَّامٍ ۖ وَّمَا مَسَّنَا مِنْ لُّغُوْبٍ (٣٨)

بشکار ہے یقیناً سب چھئیاں دناں ماں پیدا کیّو تے تھکاوٹ مھارے نیڑے وی نیہنہ لگی (۱۳)

فَاصْبِرْ عَلٰى مَا يَقُوْلُوْنَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ

تے (اے نبیؐ) یہ جو کجھ کیہنہ تم اس ور صبر کرو! تے اپناں رب غی صفتاں ناں اس غی پا کی بیان کرو! دیہنہ

طُلُوْعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوْبِ (٣٩) وَمِنَ الَّيْلِ

لکن تیں پہلاں وی تے دیہنہ ڈبن تیں پہلاں وی ؛ تے رات غا کجھ حصہ ماں وی

فَسَبِّحْهُ وَاَدْبَارَ السُّجُوْدِ (٤٠) وَاسْتَمِعْ يَوْمَ يُنَادِ الْمُنَادِ

اس غی تسبیح کرو ! تے نمازاں تیں بعد وی ! (۱۴) تے سن لیو جس تہاڑے اک بلاں آنو نیڑے

مِنْ مَّكَانٍ قَرِيْبٍ (٤١) يَّوْمَ يَسْمَعُوْنَ الصَّيْحَةَ بِالْحَقِّ

ہی غی جگہ تیں بلاوے غو ؛ جس تہاڑے لوک یقینی طور ور چینک سن لیں غا

ذٰلِكَ يَوْمُ الْخُرُوْجِ (٤٢) اِنَّا نَحْنُ نُحْيٖ وَنُمِيْتُ وَاِلَيْنَا

یوہی نکلن غو تہاڑو وہے غو ؛ بلاشبہ ہم ہی زندگی دئیاں تے ہم ہی ماراں اور مھارے کوتے ہی مڑ غے

الْمَصِيْرُ (٤٣) يَوْمَ تَشَقَّقُ الْاَرْضُ عَنْهُمْ سِرَاعًا ۭ ذٰلِكَ

آنو ہے ؛ اس تہاڑے زمین انھاں غے اپروں پھٹ جئے غی یوہ

حَشْرٌ عَلَيْنَا يَسِيْرٌ (٤٤) نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَا يَقُوْلُوْنَ وَمَآ اَنْتَ

کٹھو کر لیئوں مھارا واسطے اسان ہی ہے ؛ (۱۵) یہ جو کجھ کیہنہ : ہم اس ناں خوب جاناں تے (اے نبیؐ) تم

عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ ۣ فَذَكِّرْ بِالْقُرْاٰنِ مَنْ يَّخَافُ وَعِيْدِ (٤٥)

انھاں ور زبردستی نیہنہ کر سکتا ؛ لہٰذا تم قرآن غے ذریعہ اس شخص ناں نصیحت کرو جہڑو میرا عذاب تیں ڈرے (۱۶)

ع ٣ ١٧

(۱۲) یعنی اج غا یہ نافرمان، مشرک کافر خدا غا قہر تیں تے اس غی پکڑ تیں کس را بے خوف ہو گیا ہیں! حالانکہ اللہ نے انھاں تیں پہلاں عاد، ثمود وغیرہ غی بڑیں بڑیں سرکش قوم ہلاک کر دتیں، جہڑیں بڑاں بڑاں شہراں ماں بپار کرتی پھریں تھیں، تے اج غاں کافراں تیں بچ زیادہ تگڑیں تھیں ور خدائی قہر تیں بچن واسطے انھاں ناں کائے جگہ نیہنہ لبھی، کسے شہر تے بستی ماں ویہہ چھپ لک غے جان نیہنہ بچا سکیا، بے شک ان قوماں غی تباہی تیں وہ شخص بے شمار نصیحت حاصل کر سکے، جس کوتے دل دماغ وہے تے وہ دل لا غے ٹھیک توجہ ناں گل سنتو وہے یا فر وہ دوجاں کولوں سن غے ہی اپنی اکھ اگاڑے۔ تے جس کوتے نہ دل دماغ وہے نہ غور ناں دوجاں کولوں سنے وہ تے فر انسان نیہنہ بلکہ گٹی پتھر ہے۔

(۱۳) یعنی جد پہلی واری پیدا کر غے نیہنہ تھکیا فر دوجی واری پیدا کرن ماں کے اوکھت ہے! سگوں دوجی واری پیدا کرنوں تے پہلاں تیں وی سوھکھو ہے۔

(۱۴) اللہ اپناں حبیب ﷺ ناں تے حضرت غے مھاوے ساری امت ناں مشرکاں غی بیہودہ تے دل دکھان آلی گلاں ور صبر کرن غو طریقو دس رہیو ہے جے تم ہر ویلے اللہ غی یاد ماں لگا رہو اس ناں دل اک پاسے لگو رہ غو تے مطمئن رہ غو ناتے صبر کرن تے اس رستہ غیں اوکھت چھلن غی ہمت پیدا ہو جئے غی سویرے شام غی یاد ماں اس ویلے غیں نماز وی آ گئیں تے ویہہ تسبیح وی جہڑیں حضرت نے خاص انھاں وقتاں واسطے دسی ہیں۔ جس را کہ حضرت ابو ہریرہؓ غی روایت ماں ہے جے جہڑو سویرے شام سو سو واری سبحان اللہ پڑھے قیامت غے تہاڑے کوئے اس تیں چنگو عمل لے غے نیہنہ آ سیں سوائے اس آدمی غے جہڑو یا ہی تسبیح اتنی واری ہی یا اس تیں زیادہ پڑھتو وہے (بخاری، مسلم) تے سجداں تیں بعد غی تسبیح ماں نفل نماز وی آ گئی اور ویہہ ذکر وی جہڑا حدیث ماں آیا ہیں جس را کہ ۳۳ واری سبحان اللہ، ۳۳ واری الحمد للہ تے ۳۴ واری اللہ اکبر (بخاری، مسلم)

(۱۵) دوجا نفخہ یعنی اس گج غو ذکر ہو ر رہیو ہے، جس ناں سارا انسان زندہ ہو غے محشر غا مدان در دوو دوڑ پویں غا، ہر شخص اس گج ناں اس راسئیں غو جس را کہ اس غے کوتے تیں ہی اس ناں بلا یو جا رہیو ہے چاں چک قبراں وروں زمین پھٹ پوے غی تے لوک نکل غے بلان آلا غی اواز در دوڑ پویں غا، رحمت عالم ﷺ فرمانویں: ساراں تیں مہرے نکلن آلو ہوں، ہی واؤں غو (مسلم شریف) اس تہاڑے سارا تک لیں غا جے پیدا کرنوں تے مارنوں بس اللہ تعالیٰ ہی غو کم ہے اس ماں کوئے دوجو اس غو شریک نیہنہ تے جانوں وی چھیکڑ ساراں نے اسے غی بارگاہ ماں ہے۔ اور اللہ تعالیٰ واسطے دوہری واری پیدا کرن ماں کجھ مشکل تے اوکھت نیہنہ۔

(۱۶) اللہ تعالیٰ اپناں حبیب ﷺ ناں تسلی فرما رہیو ہے، جے یہ مشرک قرآن غا بارہ ماں تے تھاری شان ماں جہڑیں گستاخی غیں گل کر رہیا ہیں تے قیامت غا بارہ ماں جو کجھ کہہ رہیا ہیں یوہ سب کجھ مھارا علم ماں ہے ویلو آن ور ہم آپے لیکھو لے لیاں غا لہٰذا تم دلگیر نہ ہو، تھاری ذمہ واری کسے ناں زبردستی منوانوں نیہنہ تم تے آخرت غا یہ حالات تے قرآن سنا سنا غے نصیحت فرماتا رہو جس ناں میرا وعدہ ور یقین وہے غو تے جہڑو میرا عذاب تیں ڈرتو وہے غو وہ ضرور تھاری نصیحت تیں فائدو چکے غو۔ باقی جہڑا بد نصیب آخرت در تہان ہی نہ کریں انھاں ور تم وی دلگیر نہ ہو۔ حضرت

قتادہؒ اس آیت ور یاہ دعا منگیں ویں۔ خدایا! توں ہمناں انھاں لوکاں ماں شامل فرما جھڑا تیراں عذاباں تیں ڈریں تے تیراں وعداں غی امید رکھیں؛ اے مچ احسان کرن آلیا! اے بے بہا مہربانا ں!! (ابن کثیر)

سُوْرَةُ الذّٰرِيٰتِ مَكِّيَّةٌ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ اٰيَاتُهَا سِتُّوْنَ وَرُكُوْعَاتُهَا ثَلٰثٌ

سورت ذاریات مکی ہے ﴿شروع اللہ تعالیٰ غا ناں ناں جھڑو بے بہا مہربان مچ رحم آلو ہے﴾ تے اس ماں سٹھ آیت ہیں

وَالذّٰرِيٰتِ ذَرْوًا ۙ﴿۱﴾ فَالْحٰمِلٰتِ وِقْرًا ۙ﴿۲﴾ فَالْجٰرِيٰتِ

(۱) دُوڑ اڈان آلیاں (ہواواں) غی قسم؛ تے (بدّل غو) بھار چان آلیاں غی قسم؛ فر نرمی ناں چلن آلیاں

يُسْرًا ۙ﴿۳﴾ فَالْمُقَسِّمٰتِ اَمْرًا ۙ﴿۴﴾ اِنَّمَا تُوْعَدُوْنَ لَصَادِقٌ ۙ﴿۵﴾

(کشتیاں) غی قسم؛ فر کم بنڈن آلاں (فرشتاں) غی قسم؛ بیشک تھارا ناں جھڑو وعدو کیو جئے وہ سچو ہے؛

وَّاِنَّ الدِّيْنَ لَوَاقِعٌ ؕ﴿۶﴾ وَالسَّمَآءِ ذَاتِ الْحُبُكِ ۙ﴿۷﴾ اِنَّكُمْ

تے بلاشبہ فیصلہ غو تہاڑو ضرور آن آلو ہے (۲) رستاں آلا اسمان غی قسم؛ یقیناً تم

لَفِيْ قَوْلٍ مُّخْتَلِفٍ ۙ﴿۸﴾ يُّؤْفَكُ عَنْهُ مَنْ اُفِكَ ؕ﴿۹﴾ قُتِلَ

اک بکھیڑا آلی گل ماں پیا واہیں اس تیں وہ ہی دور پھیریو جئے جھڑو (تُھروں ہی) پھیریو ووہے (۳) ہلاک

الْخَرّٰصُوْنَ ۙ﴿۱۰﴾ الَّذِيْنَ هُمْ فِيْ غَمْرَةٍ سَاهُوْنَ ۙ﴿۱۱﴾ يَسْـَٔلُوْنَ

ہوجیں اندازہ غا تکا مارن آلا؛ جھڑا غفلت ماں پیاوا پُھلیا واہیں؛ ویہہ پچھیں

اَيَّانَ يَوْمُ الدِّيْنِ ؕ﴿۱۲﴾ يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُوْنَ ﴿۱۳﴾

جے یوہ فیصلہ غو تہاڑو کد آوے غو؛ یوہ وہ تہاڑو ہے جد یہ اگ ور سیکیا جیں غا؛

ذُوْقُوْا فِتْنَتَكُمْ ؕ هٰذَا الَّذِيْ كُنْتُمْ بِهٖ تَسْتَعْجِلُوْنَ ﴿۱۴﴾ اِنَّ

اپنی شرارت غو مزو چکھو! یاہ واہی ہے جس واسطے تم کاہلا پیا وا تھا (۴) بیشک

الْمُتَّقِيْنَ فِيْ جَنّٰتٍ وَّعُيُوْنٍ ۙ﴿۱۵﴾ اٰخِذِيْنَ مَآ اٰتٰىهُمْ

پرہیزگار لوک باغاں ماں تے اماء پانیاں ماں ویں غا؛ انھاں غا رب نے انھاں ناں جو کجھ دتو وہے غو ویہہ

رَبُّهُمْ ؕ اِنَّهُمْ كَانُوْا قَبْلَ ذٰلِكَ مُحْسِنِيْنَ ؕ﴿۱۶﴾ كَانُوْا قَلِيْلًا مِّنَ

اس ناں لے رہیا ویں غا؛ بیشک ویہہ اس تیں پہلاں نیکو کار تھا؛ ویہہ رات ماں بہت گھٹ

الَّيْلِ مَا يَهْجَعُوْنَ ﴿۱۷﴾ وَبِالْاَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُوْنَ ﴿۱۸﴾

سوئیں ویں تھا؛ تے سرگی ویلے بخشش غی دعا منگیں ویں تھا؛

(۱) پہلا لفظ ور ہی سورت پاک غو ناں ''ذاریات'' ہے یعنی واہ سورت پاک جسماں الذّٰریٰت غو لفظ آیو ہے، یاہ سورت پاک وی مکی ہے۔ سورت پاک غا منڈ ماں آخرت غا حساب کتاب غو برحق ہونوں بیان کیو گیو ہے تے جھڑا قیامت غو مخول بنانویں تھا انھاں ناں جہنم غو اک جھلکا رو دس غے آخرت غا عذاب تیں ڈرایو گیو ہے، فر ایمان آلاں غیں ایمانی صفت بیان فرما غے جنت غی خوشخبری سنائی ہے، خاصکر غے اللہ غا رستہ ماں خیرات کرن غی شونق دوائی گئی ہے۔ فر اسے گل ور حضرت ابراہیمؑ غی سخاوت تے مہمانی غو ذکر ہوووہے، اس تیں بعد کئیاں نافرماناں قوماں ور آن آلا عذاب غو ذکر فرما غے نافرمان لوک اللہ غا عذاب تیں ڈرایا گیا ہیں، جے باز آجاؤ! ورنہ تھارا واسطے وی اسا ہی عذاب تیار ہیں، آخر ماں فر اللہ تعالیٰ غیں قدرت بیان فرما غے بنداں ناں اس غی فرمانبرداری در بلایو گیو ہے تے اس درڈ ور سورت پاک غو خاتمو ہووہے جے اللہ نے ہر ایکن نافرمان ظالم ناں سزا دین واسطے اک وقت متھیو ووہے تے ہر ایکن نے اپناں اپناں ویلا ور ضرور اس انجام ناں پجنوں ہے لہذا ظالماں ناں خدا غی ٹھل تے اس غی مہلت ور کاہلاں ہون غی کوئے لوڑ نیہنہ۔

(۲) قسم غا بارہ ماں یاہ گل کئیں جگہیں خاصکر سورت انشقاق غی تفسیر ماں گذر گئی ہے جے قرآن ماں جس چیز غی قسم کی جئے متی واری واہ چیز اگلی گل ور اک طرح غی گواہ تے شہادت وہے ات چار چیزاں غی قسم فرمائی گئی ہے جھاں غی حضرت علیؓ تے حضرت عمرؓ نے یاہ تفسیر فرمائی ہے، جے انھاں ہواں غی قسم جھڑیں دُوڑ اڈانویں تے جھڑ بنانویں فر انھاں جھڑاں غی قسم جھڑا اپنے اپر بدّل غو پانی لدیو لدیو پھریں، تے انھاں کشتیاں غی قسم جھڑیں خدا غی قدرت ناں سمندر غی چھاتی چیر تیں تے اسانی ناں چلتی جئیں، تے انھاں فرشتاں غی قسم جھڑا اللہ غا حکم ور اس بدّل ناں علاقاں ماں تے روزی ناں بنداں غے بشکار بنڈیں، کجھ بزرگاں نے یہ ساریں صفت ہوا غی بیان فرمائی ہیں۔ تے کجھ نے ﴿حٰمِلٰتِ﴾ تیں ہوا، تے ﴿جٰرِيٰتِ﴾ تیں تارا اور ﴿مُقَسِّمٰتِ﴾ تیں فرشتا مراد لیا ہیں ان ساری چیزاں غی قسم کرغے فرمایو جا رہیو ہے جے حساب کتاب تے جزاء سزا غو وعدو بالکل برحق ہے، تے انصاف غو تہاڑو ضرور آوے غو۔ یعنی یوہ سارو نظام اس گل غی گواہی دے رہیو ہے جے اللہ تعالیٰ نے اتنوں مضبوط یوہ نظام ہُٹ مُٹ تے کھیڈ تماشہ واسطے نیہنہ بنایو ضرور اس غو کجھ مقصد ہے، تے حضرت انسان! جس غی خدمت ماں یوہ سارو نظام لگو ووہے اسے رانیہنہ چھوڑیو جاسے بلکہ اک تہاڑو ضرور آوے غو جد اس غاں عملاں غو نتیجو نکلے غو، جد عملاں ور نمیڑا ویں غا، تے نیکی بدی غی جزاء سزا غا وعدا پورا ویں غا۔

(۳) یوہ یعنی صاف، سہنوں تے مضبوط اسمان جسماں تاراں غو جال کھلر یو ووہے تے جس ماں فرشتاں غا اور تاراں غا سہنا سہنا رستہ بنیاں واہیں، یوہ گواہی دے رہیو ہے جے قیامت ضرور آوے غی، حساب کتاب تے جزاء سزا غو معاملو ضرور وہے غو ور اے مشرکو! تم اس غا بارہ ماں اک جھگڑا تے بکھیڑا آلی گل ماں پیا واہیں، شک تے ٹھسو تھاراں دلاں ماں بیس گیو ہے، لیکن حقیقت ماں آخرت غا منن تیں تے قرآن اور نبی پاک ﷺ ور ایمان لیان تیں ویہہ ہی لوک پھریں تے ویہہ ہی منہ موڑیں جھڑا خدا غی بارگاہ تیں پھیر ہی دتا گیا ہیں تے محروم ہی ہوگیا ہیں، اور انھاں غی نافرمانی غی وجہ تیں ویہہ نیکی تے پہلیائی غاں رستاں تیں موڑ ہی دتا گیا ہیں۔

(۴) یعنی آخرت ناں نہ منن غی انھاں کوڑے کائے عقلی یا نقلی دلیل نیہنہ، بلکہ انھاں ور پوے! یہ چھڑا اندازہ غا تیر تکّا ماریں جے مھارا خیال ماں آخرت کجھ نیہنہ! اصل ماں یہ دنیا غی مستیاں ماں اس را مست ہو گیا ہیں کہ آخرت انھاں ناں یاد ہی نیہنہ آتی تے دنیا غی مستی نے یہ آخرت تیں غافل کر چھوڑیا ہیں اور جد کدے آخرت غی گل آوے فر یہ اس غو مخول بناݨ واسطے کیہنہ واہ کدآوے غی؟ کتناں اک تہاڑا رہ گیا ہیں، اللہ تعالیٰ انھاں غا اس مخول غو اُسو ہی جواب دیئے جے صبر کرو! کاہلا نہ پوو بس جدتم دوزخ غی اگ ماں پھیر پرت غے تپایا جیں غا جس را کہ سونوں پھٹھی ماں تپایو جئے اس ویلے تمناں پتو لگ جئے غو جے قیامت آ گئی ہے فر تمناں کہیو جئے غو کہ ہݨ اس پھٹھی غو مزو چکھو یاہ واہی چیز ہے جس غا بارہ ماں تم کاہلا ہوا وا تھا۔

وَفِيْٓ اَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّآئِلِ وَالْمَحْرُوْمِ ⑲ وَفِي الْاَرْضِ

تے انھاں غا ماݨ ماں حق تھو سوالی غو تے سوال تیں بچݨ آلا محتاج غو (۵) تے یقین کرن واسطے

اٰيٰتٌ لِّلْمُوْقِنِيْنَ ⑳ وَفِيْٓ اَنْفُسِكُمْ ۭ اَفَلَا تُبْصِرُوْنَ ㉑

زمین ماں بڑیں بڑیں نشانیں ہیں؛ تے خود تھارا وجود ماں وی! فر کیوں! تمناں دستو نیہنہ (۶)

وَفِي السَّمَآءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوْعَدُوْنَ ㉒ فَوَرَبِّ السَّمَآءِ

تے تھاری روزی اور جس چیز غو تھارا ناݨ وعدو کیو جئے سب اسمان ماں ہے؛ تے اسمان تے زمین غا

وَالْاَرْضِ اِنَّهٗ لَحَقٌّ مِّثْلَ مَآ اَنَّكُمْ تَنْطِقُوْنَ ㉓ هَلْ اَتٰىكَ

رب غی قسمیں! یوہ بالکل برحق ہے؛ اسے را جس را کہ تم آپس ماں گل کریں (۷) کیوں! تمناں

حَدِيْثُ ضَيْفِ اِبْرٰهِيْمَ الْمُكْرَمِيْنَ ㉔ اِذْ دَخَلُوْا

ابراہیمؑ غا باعزت مہماناں غی گل وی پجی ہے؟ جسویلے ویہہ انھاں کوڑے

عَلَيْهِ فَقَالُوْا سَلٰمًا ۭ قَالَ سَلٰمٌ ۚ قَوْمٌ مُّنْكَرُوْنَ ㉕

آیا، تے انھاں نے ''سلام،، کیو؛ ابراہیمؑ نے وی ''سلام،، کیو؛ (تے کہیو:) کجھ او پراجئیا لوک ہیں

فَرَاغَ اِلٰٓى اَهْلِهٖ فَجَآءَ بِعِجْلٍ سَمِيْنٍ ㉖ فَقَرَّبَهٗٓ اِلَيْهِمْ

فر بلّیں جے گھر آلاں کوڑے گیا تے اک پلیو وو بچھو (پکا) لیایا فر وہ انھاں غے کوڑے رکھ غے

قَالَ اَلَا تَاْكُلُوْنَ ㉗ فَاَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيْفَةً ۭ قَالُوْا لَا

فرمایو: تم کھاتا کیوں نیہنہ (۸) فر تے اندرو اندر انھاں تیں ڈر گیا انھاں نے کہیو:

تَخَفْ ۭ وَبَشَّرُوْهُ بِغُلٰمٍ عَلِيْمٍ ㉘ فَاَقْبَلَتِ امْرَاَتُهٗ فِيْ صَرَّةٍ

ڈرو نہ! تے انھاں نے ابراہیمؑ ناں اک علم آلا بچہ غی خوشخبری دتی؛ فر انھاں غی بیوی تواہی دیتی اگے آئی

فَصَكَّتْ وَجْهَهَا وَقَالَتْ عَجُوْزٌ عَقِيْمٌ ㉙ قَالُوْا كَذٰلِكِ ۙ

تے اپݨاں منہ ور مار غے کہݨ لگی (ہائے) اک تے بڈی! دوجے بانجھ؛ فرشتاں نے کہیو: آہو! تیرا

قَالَ رَبُّكِ ۭ اِنَّهٗ هُوَ الْحَكِيْمُ الْعَلِيْمُ ㉚

رب نے اسے را فرمایو ہے بیشک وہ حکمت آلو علم آلو ہے (۹)

(۵) نافرماناں غا مقابلہ ماں فرمانبرداراں غو انجام بیان ہو رہیو ہے جے ویہہ تے جنت غا باغاں ماں عیش ارام کرتا ویں غا، انھاں غو رب جہڑیں نعمت عطا فرمارہیو وہے غو ویہہ خوشی خوشی لے رہیا ویں غا اس غی وجہ یاہ ہے کہ مشرک نافرمان تے خدا غی نافرمانیاں ماں لگا وا تھا جد کہ یہ متقی اس تیں پہلاں دنیا ماں اللہ غی فرمانبرداری غا تے نیکی غا کم کریں تھا فر نیکی غو بدلو نیکی تیں سوا ہور کے ہو سکے!! اگے ان پرہیزگاراں غا نیک عملاں غی کجھ تفصیل بیان فرمائی ہے جے یہ رات غے وقت گھٹ سویں ویں تھا، یعنی ساری رات غافل لوکاں ہاروں غفلت ماں سو غے نیہنہ گذاریں تھا بلکہ اپݨاں مالک غی عبادت کریں تھا، تہجد غی نماز پڑھیں ویں تھا، تے فر اپݨی نیکیاں ور مان یا بڈیار نیہنہ کریں تھا، بلکہ اپݨی محنت ناں ناقص سمجھ غے سرگی ویلے -جہڑی اللہ غی رحمت غی خاص کھڑی وہے- رو رو غے اپݨاں گناہاں غی بخشش منگیں ویں تھا تے اس بدنی عبادت غے ناݨ ناݨ انھاں غی مالی عبادت غو یوہ حال تھو، کہ غریباں سوالیاں واسطے اور شرم ناݨ نہ منگن آلاں محتاجاں مسکیناں واسطے ویہہ اپݨاں ماݨ ماں حق سمجھیں تھا، یعنی ویہہ چھڑا منگݨ آلاں سوالیاں غو ہی خیال نیہنہ رکھیں تھا بلکہ ویہہ ان محتاجاں غی لوڑ ماں وی ریہنہ تھا جہڑا ویں تے محتاج ور حیاء غی وجہ تیں کسے اگے سوال نیہنہ کرتا، فر انھاں ناں دے غے کجھ احسان نیہنہ چاھڑتا بلکہ یاہ گل سمجھیں تھا جے انھاں نے اپݨوں حق لیو ہے۔ رحمت عالم ﷺ نے اپݨی امت ناں ان نیکیاں غی شونق دواتاں فرمایو: لوکو! تم لوکاں ناں روٹی کھوالو، رشتیداراں ناݨ چنگو سلوک کرو، (ہر اک ایمان آلا ناں) سلام کرو تے رات اس ویلے نماز پڑھو جد لوک ستا وا ویں فر تم ارام ناݨ جنت ماں چلیا جیں غا (ابن کثیر، مسند احمد)

(۶) یعنی ان ساری گلاں واسطے اللہ تعالیٰ غی ذات ور، قیامت ور تے آخرت غا حساب کتاب ور یقین ہوݨوں ضروری ہے جس واسطے زمین غی اک اک چیز ماں بلکہ آپ انسان غا وجود ماں وی بچ ساریں دلیل موجود ہیں انسان جد وی زمین اسمان غا نظام ور تے اپݨاں وجود ور غور فکر کرے غو وہ ضرور اسے نتیجہ ور پجے غو ور انسان غور ہی نیہنہ کرتو۔

(۷) یعنی مسکیناں، محتاجاں ور خرچ کرن آلاں ناں ڈر کا نہہ غو ہے!! رزق تے ہر ایکݨ غو اسماناں ماں لوح محفوظ ماں لکھیو وو ہے جہڑو اس ناں ضرور لبھے غو تے اللہ نے ثواب غا جہڑا وعدا کیا ہیں ویہہ وی اسماناں ماں طے ہیں جہڑا ضرور پورا ویں غا ور لوڑ ان گلاں ور یقین غی ہے، جس واسطے فرمایو اسمان غا رب غی قسمیں!! قرآن غیں یہ ساریں گل اس را پکی سچی تے برحق ہیں جس را کہ تم منہ تیں جہڑی گل کریں اس غا بارہ ماں تمناں یقین وہے جے یاہ برحق ہے اس ماں کوئے شک شبو نیہنہ۔

(۸) گل اللہ غا رستہ ماں خیرات غی چل رہئی تھی، اسے ور حضرت ابراہیمؑ غی سخاوت تے مہمانی غی گل سنائی جا رہئی ہے جے اللہ غا فرشتا حضرت لوطؑ غی بستی در جاتاں انسانی شکل ماں حضرت ابراہیمؑ غے گھر آیا، حضرت نے انھاں ناں یوہ وی نیہنہ پچھیو تم کیوں آیا ہیں؟ کت چلیا ہیں؟ بس جسو تکیو جے بندا کوئے اوپراہی ہیں ور ہیں تے سفری! اسے ویلے فٹ دوڑ غے گیا تے پلیو وو اک پچھوتݨ غے لے آیا اور انھاں غے اگے تہر غے فرماݨ لگا، پہائی تم کھاتا کیوں نیہنہ؟،، سبحان اللہ! مہمانی غو یوہ کسو سوہݨو پیغمبری ٹھنگ ہے!!

(۹) حضرت ابراہیمؑ غو یوہ قصو تفصیل ناں سورت ہود رکوع ۶ ماں گذر گیو ہے، حضرت نے جد تکیو جے بنداہیں وی او پراتے روٹی وی نیہنہ کھاتا، اس وردل دل ماں ذری ڈرجیو لگو جے کدے کسے پہیڑی نیت ورتے نہ آیا ویں، فرشتا وی انھاں غو ڈر سہئ کر گیا، انھاں نے فٹ اپنٹی پشاں کرا غے آں غو مقصد سنا دتو جے ہم تے تمناں اک علم آلا بچہ غی خوشخبری سناں آیاہاں؛ یاہ گل سں غے انھاں غی بیوی مائی سارٰیؓ ناں مچ ہی تعجب ہووو ویہہ حیرانگی ناں منہ ورہتھ مار غے فرماں لگیں جے اک تے ہوں بڈی جریف دوجے بانجھ! کہ جوانی ماں تے اولاد ہوئی نیہنہ ہُں بڈھیواں ماں وہے غی قرطبی غی روایت غے مطابق حضرت سارہ غی عمر ۹۹ سال تے حضرت ابراہیمؑ غی ۱۰۰ اسال تھی۔ فرشتاں نے فرمایو: یاہ گل ہم آپے نیہنہ کہتا بلکہ تھارا رب نے فرمائی ہے وہ بڑی حکمت آلو مچ جانں آلو ہے اس ناں پتو ہے کس ناں کد کے چیز دینٹی ہے۔